

NEMZETI ÉVFORDULÓINK 2017

NEMZETI ÉVFORDULÓINK 2017

A szerkesztőbizottság tagjai:
Gazda István, Kecskeméti Gábor, Sisa József, Ujvári Gábor

Főszerkesztő: Estók János

A képeket válogatta: Cs. Lengyel Beatrix és Gödölle Mátyás
Ipar- és technikatörténeti szakértő: Sipka László
Külgazdasági és Külügyminisztérium – Balassi Intézet Kulturális Rendezvényi Főosztályának munkatársa: Mydlo Teodóra

Az előzetes adatgyűjtést végezte: Németh Tibor, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:
Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia,
Pécsi Tudományegyetem, Tessedik Sámuel Múzeum (Szarvas)

Borítókép: Arany János, Barabás Miklós olajfestménye, 1884, MTA

© Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2017

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

Balassi
Intézet

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

KRESZNERICS
FERENC
KÖNYVTÁR
CELLDÖMÖLK

Kiadja: Külgazdasági és Külügyminisztérium – Balassi Intézet
Felelős kiadó: Hammerstein Judit
Telefon (központi): + 36 1 381 5100
Telefax (központi): + 36 1 381 5119
E-mail cím: krf@mfa.gov.hu
Honlap: www.balassi-intezet.hu

Olvasószerkesztő: Ruttkay Helga
Grafika, nyomdai előkészítés: Király Eszter
Nyomdai munkák: Keskeny és Társai 2001 Kft.
Felelős vezető: Keskeny Árpád

HU ISSN 1785-6167

ELŐSZÓ

Évről évre szembetaláljuk magunkat azzal az örömteli ténnyel, hogy a hazai történelem, tudomány, kultúra és művészet oly sok tehetséges, országos, sőt nemzetközi ismertségű személy jubileumára történő megemlékezésre adna lehetőséget, hogy az akár egy vaskos kötetet is megtölthetne. Választani kell közülük. Kiadványunk válogatási szempontjai többre tegezők: a nemzettudatba mélyen beivódott személyek mellett azok is bekerülhetnek, akik valamilyen oknál fogva méltatlanul kihullottak nemzeti emlékezetünkéből. Vannak olyan tudósok, kutatók és mások, akikről leginkább csak a szakterületükön jártas emberek tudnak. Pedig közöttük gyakran találunk olyanokat, akiket a világ számon tart, nagyra becsül, miközben hazánkban csak maroknyian ismerik őket. A kiadvány nem dicsőségfal csupán, hanem – a nemzeti emlékezetet szolgálva kívánva – olyanokról is megemlékezik, akik tetteikkel, döntéseikkel nehezen vagy sohasem behegedő nyomot hagytak maguk után. Így kerülhetett az idei kiadványba az ártatlanul meghurcolt, a nyilasok, majd a kommunisták által is bebörtönzött Mindszenty József esztergomi érsek és az 1950-es évek elnyomását megtestesítő Rákosi Mátyás életrajza is. Mindkét magatartásra emlékeznünk kell, ám követendő mintát vennünk csak a magyarságot, az egyetemes emberiség javát szolgáló életutakból lehet.

A 2017-es esztendő jubileumai közül kimagasló Arany Jánosé, a költőé, aki nélkül nemcsak irodalmunk lenne szegényebb, hanem anyanyelvünk is. Méltán tartjuk Kodály Zoltánt a magyarországi zenekultúra egyik apostolának. A róla szóló írás ugyanakkor a zeneszerző, a zenepedagógus egyetemes-ségére hívja föl a figyelmünket. Idén ünnepeljük Magyarország első, Pécssett alapított egyetemének és a pozsonyi egyetem működésének kezdetét. Kiemelt figyelmet fordítunk – a keresztény világban élőkhöz hasonlóan – a reformáció 500 éves jubileumára. Megemlékezünk az 1867-ben kötött kiegyezésről, az Osztrák–Magyar Monarchia születéséről, amelynek fél évszázadát a Kárpát-medencében élő népek jellemző módon többnyire a polgárosodás, az anyagi és kulturális gyarapodás időszakaként élték meg. A kiadványban sok-sok életutat ismerhet meg a Tisztelt Olvasó, például a csillagász Hell Miksáét, Mária Terézia királynőét és a modern vízilabdajáték úttörőjét, Komjádi Béláét is.

Hammerstein Judit
helyettes államtitkár
a Balassi Intézet vezetője

ARANY JÁNOS

(Nagyszalonta, 1817. március 2. – Budapest, 1882. október 22.)

A magyar irodalom legnagyobbjai közé tartozó Arany János az elveszett klasszikus értékeket keresve és munkásságának előzményeit kutatva olyan klasszikus életművet teremtett, amely mértékadó viszonyítási pontja lett nemzedékének és elévülhetetlen kincse az utókornak. Költő és fordító, tanár és bíráló, tudós és szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia titkára, majd főtitkára volt, akinek tudományos dolgozatai és kritikái az irodalomtörténet meghatározó fejezeteit alkotják.

„Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú” – írja a *Toldi szerelmében*. Családjá a nemesi címert I. Rákóczi Györgytől kapta, oklevelét azonban nem tudta megerősíteni. Az 1855-ből való önéletrajzi levél szerint utolsó gyermekként született; idős és szegényparaszti sorban élő apja hamuba írt betűkőn tanította meg kisgyermekként olvasni. Otthon megismerte a zsolnárokot és a legfontosabb bibliai történeteken kívül a helyi mondákat, népkönyveket, sőt a latin nyelv néhány mondatát is. Olvasottsága az iskolában az antik klasszikusokkal és a régebbi magyar irodalommal bővült, s mint híres helybeli gyermekpoéta szerzett magyarul és latinul verseket. 1835-ben került a debreceni kollégiumba, ahonnan egy évre praepceptori, azaz segédtanítói állást vállalt Kisújszálláson, hogy a tanulás költségeit biztosítsa. Itt kezdte az újabb irodalmat megismerni, németül és franciául tanulni.

Az Arany család I. Rákóczi Györgytől
1634-ben kapott nemesi címere

A *Bolond Istókban* felidézett kollégiumi tanulmányait nem fejezte be, mert egy színésztársulathoz szegődött, ahonnan négy hónap elteltével tért haza. Otthon másodtanító, majd másodjegyző lett. Ő maga semsíthette meg első alkotásait, amelyekről szinte semmit sem tudunk, néhány fennmaradt dokumentum viszont lehetővé teszi egy-egy elveszett műve kapcsolatrendszerének tanulmányozását.

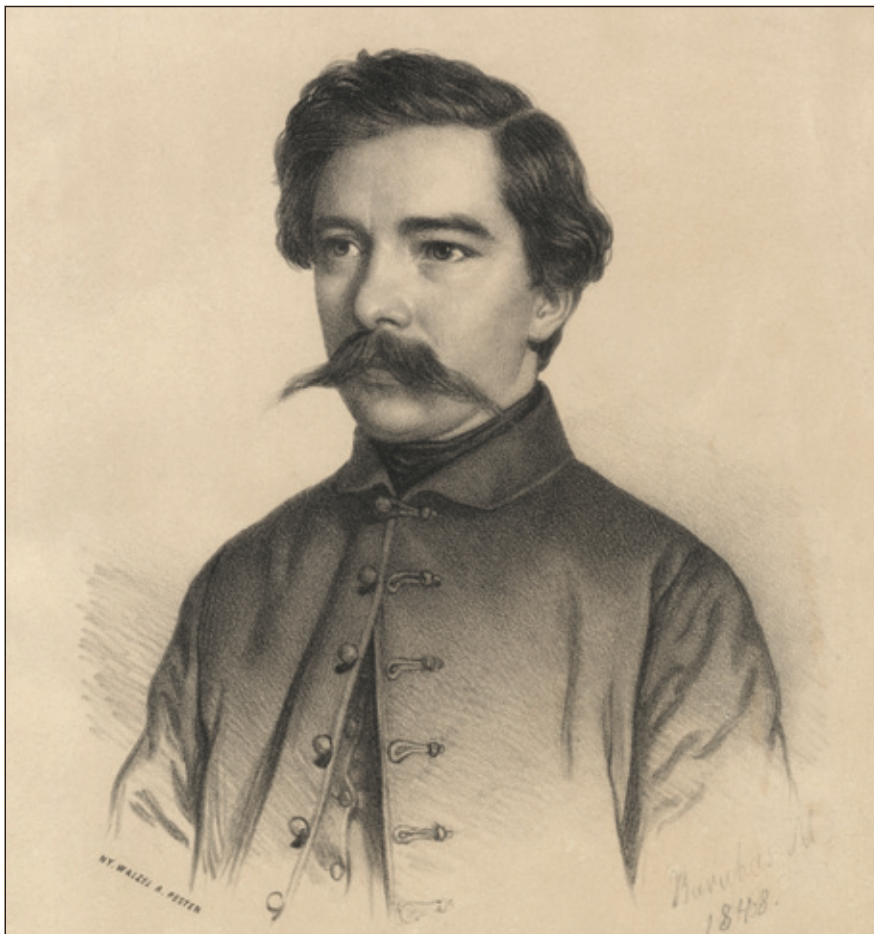
1840-ben házasodott meg, s két gyermeke született: Juliska és László. Hivatalának és családjának kívánt élni, „lenni közönséges ember, mint más”. Debreceni kollégiumbeli társa, Szilágyi István szalontai rektorsága és barátsága buzdította olvasmányainak kiterjesztésére s az irodalmi életbe való visszatérésre. Eposzi vonzalmaihoz Homérosz példáját választotta, Shakespeare-t pedig – aki balladáinak és drámafordításainak is egyik ihletője lett – drámakísérleteihez (amelyek nem maradtak meg).

Arany János szobra Nagyszalontán

Székely Tamás felvétele, 1970

MNM

Az 1845-ben Bihar vármegyében történt botrányos követválasztás tanulságait kezdetben csak magának örökítette meg, *Az elveszett alkotmány* című, hexameterekben írt satirikus művével megnyerte viszont a Kisfaludy Társaság ugyanez év elején hazai tárgyú vígeposzra hirdetett pályázatát, bár Vörösmarty bírálata szerint nyelve és verselése irodalmunk vaskorát idézte; ehhez hozzátehetjük, hogy régi irodalmunk addigi olvasmányainak gazdag tárháza volt. Szalontáról igazolták az álnevet gyanító Társaság számára, hogy a jelíges levélben szereplő Arany János név valódi. A nagyközönség először az *Életrajzokban* 1846-ban megjelent novellák szerzőjeként olvashatta a nevét.

Arany János

Barabás Miklós litográfája, 1848

MNM

A *Toldi* a Kisfaludy Társaság következő, népies költői beszélyekre kiírt pályázatán lett első, egyértelmű elismerést aratva és Petőfi barátságát is megszerezve. Arany a *János vitéz*t követve dolgozta fel a hagyomány Ilosvai Selymes Péter által közvetített történetét, megvalósítva azt a célt, amely szerint a költő „tanulja meg a legfőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő”. Művének fő jellemzői: az otthoni tárgy feltámasztása és hangsúlyos verselés, kiegyensúlyozott kompozíció és elbeszélői szolidaritás, lélektani motiváció és erkölcsi elégtétel, megszenvedett bujdosás után megérdemelt célhoz érés. Korántsem véletlen, hogy az iskola ma is a *János vitéz* és a *Toldi* elemzésével kezdi megismertetni az irodalmat.

A Magyar Tudományos Akadémia palotája
Slowikowski Ádám színes litográfiája, 1870 körül
MNM

hiányával küzdve jutott el, többszöri kísérlet után, a verses regény műfajában. A *Toldi szerelme* bevezetésében így írt: „bár remény nélkül, hogy valaha befejezzem”; eszerint az alkotás folyamatában valósította meg, annak műfajáról lemondva, az eposz egyik jellegzetességét: „a tragikai hős bátor a sors ellen, *míg* leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, *noha nem* hiszi annak.”

A szabadságharc alatti verseiért, a *Nép barátja* című lap társszerkesztéséért, a belügyminisztériumban való közreműködéséért Világos után elvesztette állását. A történelmi és egyéni válság olyan útkereséssel járt, amely szélsőséges konfliktusokat (*Katalin*), Byron hatásának megerősödését (*Bolond Istók*) és kétségbeesett humort (*A nagyidai cigányok*) jelentett. 1851-től a nagykőrösi református gimnáziumban tanított magyart és latint; irodalomtörténeti és esztétikai előadásait a legfrissebb kritikátörténeti eredmények alapján állította össze.

Műveinek változatossága mögött az irodalmi hagyomány különböző világmagyarázatai is állnak: így kapott helyet a mese mágikus-babonás, az eposz mitikus, a legenda szakrális dimenziója (Barta János). Arany, saját bevallása szerint, az ötvenes években akarata és hajlama ellenére lett lírai költő: ebbeli történeti jelentőségét *Az el nem ért bizonyosság* című tanulmánykötet (1973) tudatosította. Önkifejezőként vagy új hangnem kipróbálásaként számos idegen nyelvből készített műfordításokat. A szakirodalom sokat foglalkozik a népi és drámai, históriás és románcos, romantikus és anekdotikus balladákkal, amelyeknek hazai vagy világirodalmi származása számos összehasonlító kutatásra adott lehetőséget. Ez a műfaj is összetett: változó meghatározását különböző kiadásai is bizonyítják. Arany jellemzése szerint „nem a *tényeket*, hanem a tények *hatását* az érzélemlágra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragikumát fejezi ki”; a költő erkölcsi, lélektani és esztétikai tanulságú, gazdag ritmusvilágú poétikai remekműveket alkotott.

1858-ban az Akadémia levelező, s azonnal rendes tagjává választotta. Irodalmunk helyzetével és feladataival foglalkozó, verstani és összehasonlító, elemző és összefoglaló tanulmányaiban „modern irodalomelméleti irányzatok előfutárát tisztelhetjük” (Dávidházi Péter). 1860 őszén Pestre költözött, és a Kisfaludy Társaság igazgatója lett mint a magyar Shakespeare-fordítás vezetője, valamint a *Szépirodalmi Figyelő*, majd a *Koszorú* szerkesztője. Második folyóiratát 1865-ben e szavakkal rekesztette be, keserűen összegezve tanítását: „Praceptorságom nem kell senkinek – jó, hát nem kell.”

A két költő barátsága rövid ideig tartott, erkölcsi, esztétikai, ízlésbeli szövetségüknek azonban Petőfi halála sem vetett véget: ami addig felfedező és megerősítő, örömteli és kölcsönös energiákat mozgósító segítség volt, olyan emlékké szilárdult Arany verseiben, leveleiben és tanulmányaiban, amely egyszerre volt elveszített, de folyton jelen lévő példa. Petőfi még láthatta a *Toldi estjé*-nek első kéziratát, az „eposz formájú idill” után következő „eposz formájú elégíát” (Németh G. Béla). Arany műveinek műfaja a legtöbb esetben összetett, mint ahogy az a humor is, amely, mint írja, „fájdalomból ered”. A trilógia középső részének befejezéséhez mások biztatására, az első rész házasságot kizáró ígéretével és a mondai vagy történeti hagyományt összefoglaló eposzi hitel

Arany János családjával
Reprodukció, 1865–1870 között készült felvételtől
MNM

Tervezett hun-trilógiájából, több próbálkozás után, egyedül a *Buda halála* készült el, a nemzet múltjába tekintő „rege” műfaját a verses regény modern lélektanával gazdagítva, epikus nyugalom és lírai érdekelttség, drámai szerkesztés és virtuóz nyelvhasználat egységében.

1865 elején az Akadémia titkárává, 1870-ben főtítkárává választották. Kislánya, Juliska halála és saját hivatali munkája (amelynek részletes feldolgozása még elvégzendő feladat) több mint egy évtizednyi alkotói csendet és a műfordítások korszakát jelentette számára. Shakespeare-fordításai közül *A szentiván-éji álom* címűt a Nemzeti Színház az angol költő születésének 300. évfordulóján mutatta be, a *Hamlet* pedig, amely egyszerre összefoglalást és inspirációt jelentett Arany János költészetében éppúgy, mint a magyar irodalomban, ma számos, mediális szempontból is új szempontú vizsgálat tárgya lett.

Betegségét 1869 és 1876 között Karlsbadban (a csehországi Karlovy Varyban) kezelte gyógykúrákkal; közben, először csak saját magának, lefordította Arisztophanész vígjátékait. Hallása és látása is gyengült (szembetegsége műveinek újbóli kiadása szempontjából megengedi, hogy az alapszöveg kiválasztásakor nem feltétlenül kell az *ultima manus* elvét választanunk). Hivatali munkájától megszabadulva töredékei közül egyedül a *Toldi szerelmét* tudta befejezni, s a Margitszigeten született meg a kapcsos könyvbe írt, az öregkori elégikus és ironikus önszemlélet verseit tartalmazó *Őszikék*.

Arany János

Ellinger Ede felvétele, 1870-es évek vége

MNM

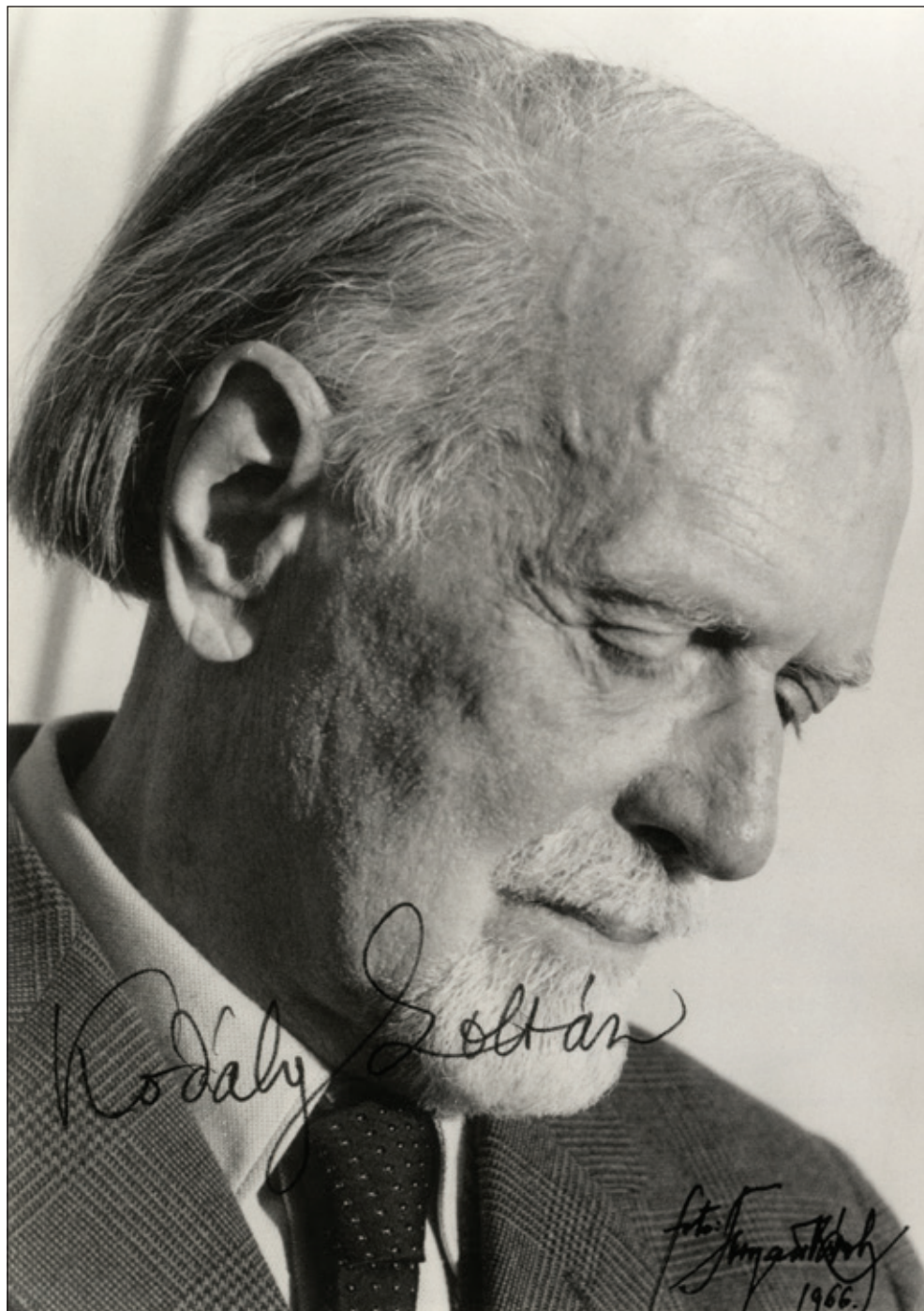
Arany János sírja a Nemzeti sírkertben

Stróbl Alajos és Kalina Mór alkotása, 1883

Az 1951-ben elkezdett kritikai kiadást a 19. kötettel, 2015-ben fejezte be az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete, mégpedig a levelezés közreadásával, amely a tudós költő egyéniségének, szemléletének, szokásainak és betegségeinek történetét dokumentálja; általa többet tudhatunk meg az alkotás titkairól éppúgy, mint az irodalmi élet viszonyairól, az oktatás, a sajtó és a tudomány történetéről. Ezzel párhuzamosan, 2016-ban, a korszerű textológia eszközeinek segítségével az Irodalomtudományi Intézet elkezdte az új, *Arany János Munkái* című kritikai kiadás megjelentetését.

Korompay H. János

Ajánlott irodalom: Arany János *Összes művei*. Kritikai kiadás, I–XIX. kötet. Bp., 1951–2015.; Arany János: *Lapszéli jegyzetek – Folyóiratok I.* Kiad. Hász-Fehér Katalin. Bp., 2016 (Arany János Munkái); Németh G. Béla: *Arany János*. In: Uő: *Mű és személyiség. Irodalmi tanulmányok*. Bp., 1970.; Barta János: *Arany János és az epikus perspektíva*. In: Uő: *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*. Bp., 1976.; Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége*. Bp., 1994.

Kodály Zoltán

Forgács Károly és Éva felvétele, 1966

MNM

KODÁLY ZOLTÁN

(Kecskemét, 1882. december 16. – Budapest, 1967. március 6.)

KODÁLY ZOLTÁN EGYETEMESSÉGE

2017-ben Kodály Zoltánra emlékeznek a magyar és a nemzetközi zeneélet. Ötven esztendeje halt meg, de műve ma is eleven: a *Psalmus Hungaricus* és a *Budavári Te Deum*, a *Galántai táncok* és a *Marosszéki táncok*, a *Háry János* és a *Székelyfő*, a gyermekkórusok, a férfi- és vegyeskarok szerzőjének neve és munkássága nem szorul újrafelfedezésre. Él ma is, dacolva a múlt idővel és a zene múltó divatjaival.

Zeneszerző volt, a népzene tudós kutatója, a zenei írás és olvasás apostola. Útja a nagyszabású remekművektől vezetett, életének hatodik évtizedében, a kis terjedelmű olvasógyakorlatok százaiig. Ez utóbbiakban látta azt a biztos fundamentumot, melyre a zenei életet építeni lehet.

A muzsika nem öncél, vallotta Kodály.

Az az erős hit éltette, hogy a zene tudása-birtoklása jobbá teszi az emberiséget. Háromágú tevékenysége, szociális oldalról szemlélve, élete végső periódusában jutott el a teljes szintézisig. A zeneszerzői tudás segítette a népdalkutatót, az meg új kompozíciós modelleket fedezett fel a komponista számára. A pedagógus pedig azon munkálkodott, hogy kiépítse azt az utat, „amelyen a zenét a nép felé, a népet a zene felé közelíteni lehet”.

Ez a nevelő művész nemzetben – sőt: nemzetekben – gondolkodott. Szeme előtt kezdetekben a magyar valóság lebegett, annak hibáit ostorozta, annak betegségeire keresett gyógyulást. De látóköre utóbb kozmikussá szélesbedett, és ő, a maga eszközeivel, éppúgy a teljes emberiség ügyének harcosává lett, mint fegyvertársa, Bartók. Pedagógiai műveinek már a kezdetén, a *Bicinia Hungarica* előszavában leszögezte: „Nem sokat ér, ha magunknak dalolunk, szebb, ha ketten összedalolnak. Aztán mind többen, százan, ezren, míg megszólal a nagy Harmónia, melyben mind egyek lehetünk. Akkor mondjuk majd csak igazán: örvendjen az egész világ!”

Ezt a gondolatot még félreérthetlenebbül bontja ki a második világháború kitörésének évében, 1939-ben: „Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a vortják, cseremisz fogja, másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája közt nem ide-oda hanyórázó komp lenni, hanem híd, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld?”

Igen: összefogni távoli világokat térben és időben, Európát Ázsiával, Nyugatot Kelettel, a népzene a műzenével, a hagyományt az újítással, Palestrinát Bartókkal. Kodály jelszava – „A zene mindenkié” – ezt is jelenti.

Így válhatott életműve nemcsak sokoldalúvá, hanem valóban egyetemessé. Haszonélvezője az egyetemes emberiség.

Bónis Ferenc

Ajánlott irodalom: Kodály Zoltán: *Visszatekintés*. I–III. Sajtó alá rend. Bónis Ferenc. Bp., 2007.; Bónis Ferenc: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*. Bp., 2011.

Kodály Zoltán a Magyar Kórus könyvnapján dedikál

Gách Marianne felvétele, 1942

MNM

650 ÉVE NYÍLT MEG AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI EGYETEM PÉCSETT, 550 ÉVE KEZDTE MEG MŰKÖDÉSÉT A POZSONYI EGYETEM

V. Orbán pápa

Ismeretlen mester rézmetszete, 18. század eleje

ri és doktori fokozat adományozását. Az egyetemi doktori vizsgákon kancellárként a pécsi püspök vagy vikáriusa elnökölt, s a káptalan megbízottja is jelen volt. Anyagi szempontból fontos rendelkezésnek számított, hogy az egyetemen tanító magiszterek és doktorok a magyar uralkodótól kapták jövedelmüket.

A pécsi egyetem jellegzetesen uralkodói alapítású, a teológia híján csonka univerzitás volt, de létrehozása idején ez teljesen összhangban állt a kor és a régió viszonyaival. A kancellár kiterjedt nemzetközi kapcsolatai, a Nagy Lajos korabeli Magyarország erős királyi hatalma, Pécs városának és a püspökségnek fekvése, mediterrán kapcsolatai egyaránt segíthették az egyetem létrejöttét. Későbbi források – így a török Evlia Cselebi magyarországi útleírása is – a pécsi püspökvárban, a székesegyház mellett egy szinte diáknegyednek tekinthető épületet említenek hetven szobával, ami a későbbi olvasók számára szinte hihetetlennek tűnt. A legutóbbi években azonban a Pécssett folyó ásatások során a régészek feltártak egy ilyen nagy méretű építményt, sőt olyan címer-töredékek is előkerültek, amelyek azt sejtetik, hogy a középkori pécsi egyetem egykori épületét találták meg.

1367. SZEPTEMBER 1.

A 14. század második felére a virágkorát élő magyar királyságnak a korábnál jóval nagyobb számban volt szüksége európai színvonalon művelt férfiakra, már nem csupán az egyházi, de a világi hivatalokban is. Addig is jutottak el magyarok az európai egyetemekre, de nagyon kis számban. 1367-ig mindössze 153 hazai peregrinust ismerünk.

Vilmos pécsi püspök és királyi kancellár lehetett az, aki az egyetemalapítás és a székhely kiválasztása ügyében Nagy Lajos királyt igyekezett meggyőzni. V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén adta ki Viterbóban – a csupán másolatban megmaradt – egyetemalapító oklevelet, amelyben az új univerzitás szerkezetét és működési rendjét szabályozta. A pápa Pécssett három karból álló egyetem alapítását engedélyezte. Krakkóhoz és Bécshez hasonló módon itt sem adott engedélyt teológiai fakultás létesítésére. A teológia tanítását az avignoni pápák elsősorban Párizs feladatának tekintették. A pápai bulla a jogtudományi fakultás létesítését külön is kiemelte, s engedélyezte a magiszter-

A Pécsi Tudományegyetem címere

Azóta ebben az épületben külön egyetemtörténeti múzeum nyílt meg.

Az egyetem történetéről sajnos igen kevés írásos adat maradt ránk. Az univerzitás leghíresebb tanára a bolognai származású Galvano Bettini volt, aki Lajos királytól káprázatosnak tűnő fizetést kapott: nyolcszor annyit, mint saját korában a krakkói egyetem tanárai. Gábrriel Asztrik kutatásaiból még néhány pécsi doktorról és magiszterről van tudomásunk. Jellegzetes és érdekes adatokat ismerünk a pécsi diákletről azokból a római kúriában megmaradt panaszos levelekből, amelyek a pécsi egyetemi hallgatók közötti összecsapásokról, sőt gyilkosságokról tudósítanak. A hallgatók fegyverviseléséből származó balesetek a kor jellemző egyetemi eseményei, s e tekintetben Pécs nem különbözött Bolognától vagy Párizstól.

A pécsi egyetem az alapító, Nagy Lajos király halála után nyilvánvalóan válságba került. Ez nem volt szokatlan, hiszen Bécsben vagy Krakkóban is hasonló jelenség játszódott le, de ott a későbbi uralkodók újraalapítással, újabb adományokkal életre keltették és továbbfejlesztették tartományuk egyetlen egyetemét. Magyarországon, érdekes módon nem ez történt, hanem a következő uralkodók újabb és újabb városokban kísérleteztek egyetemalapítással. Valószínű, hogy a pécsi egyetem a 14. század végére erőteljes királyi támogatás hiányában megszűnt, és csak mint káptalani iskola folytatta tevékenységét. Az 1380-as évektől egyre több pécsi diákkal találkozunk Prága és Bécs egyetemein, majd 1400 után a Krakkói Egyetemen is. 1380 és 1470 között már közel hatezer magyar diák iratkozott be Európa különböző egyetemein, ami azt mutatja, hogy a felsőfokú tanulmányok iránti igény – hazai egyetem hiányában – a külföldi peregrináció formájában valósult meg.

A középkori egyetem 2015-ben átadott kiállítási tere

1467. JÚLIUS 20.

Harmadik ismert középkori egyetemalapítási kísérletünk Mátyás király és kancellárja, Vitéz János esztergomi érsek nevéhez fűződik. Az itáliai humanizmussal és korának legújabb szellemi áramlataival szoros kapcsolatban álló Vitéz Jánost és Janus Pannonius pécsi püspököt – Mátyás király javaslata alapján – 1465. május 29-én arra hatalmazta fel II. Pál pápa, hogy egy általuk alkalmasnak ítélt magyar városban egyetem alapítását kezdeményezzék. A pápai levél szerint ebben az időben már nem működött egyetem Magyarországon, tehát a korábbi intézmények addigra már bizonyosan megszűntek. Az uralkodó a bolognaihoz hasonló egyetem felállítására kért engedélyt.

A pápa Vitéz Jánost jelölte ki az egyetem kancellárjává mindazokkal a jogokkal, melyekkel a bolognai egyetem kancellárja is rendelkezett. Vitéz János választása – akkor még nyilván Mátyás király egyetértésével – Pozsonyra esett, ahol 1467. július 20-án nyitották meg az Academia Istropolitana elnevezésű pozsonyi egyetemet. Vitéz végül is nem a bolognai, hanem inkább a bécsi és a párizsi egyetemi rendszert vette át, és kancellárként erős központi irányítást vezetett be az egyetemen. 1469-ben a pozsonyi prépostot neveztek ki az intézmény alkancellárjának, aki ugyancsak széles hatáskörrel rendelkezett.

Vitéz kitűnő nemzetközi kapcsolatai révén nagy hírv tanárokat tudott megnyerni az egyetem számára. Közülük a leghíresebb a köingsbergi születésű Johannes Müller, ismertebb nevén Regiomontanus, a csillagászat európai hírv professzora. Hasonlóan neves csillagász volt Martinus Ilkus, aki Krakkóból került Itáliába, majd onnan Magyarországra. A két nagy csillagászon kívül teológusok, jogászok, filozófusok pozsonyi működéséről is van tudomásunk. Az egyetem diákszállásáról, bursájáról is maradtak fenn adatok.

A pozsonyi egyetem sorsát lényegében az pecsételte meg, hogy rendkívül szorosan kötődött kancellárjának, Vitéz Jánosnak személyes sorsához, politikai karrierjéhez. 1471-ben Vitéz János és Janus Pannonius is részt vett egy Mátyás ellen szervezett összeesküvésben, így a király mindkét főpapot elfogatta. Vitéz nem sokkal később Esztergomban meghalt, és 1472-ben elhunyt a Zágrábba menekült Janus Pannonius is.

Az egyetem két legnagyobb pártfogóját veszítette el, Mátyás pedig közömbössé vált a Vitéz nevével fémjelzett intézmény sorsa iránt.

1472 után kiváló tanárok sorra hagyták el Pozsonyt, és sok diák is átiratkozott a közeli Bécs egyetemére. Az egyetem megszűnésének pontos idejét nem ismerjük, de az 1480-as években már nem működött. Mátyás király, miután 1485-ben elfoglalta Bécs városát, az ottani egyetemet pártfogása alá vonta, s ezek után aligha volt szüksége a Bécshez oly közel fekvő Pozsonyban különálló univerzitásra. Így a harmadiként alapított hazai egyetem sorsa sem végződött másképpen, mint az előző kettőé. Rövid virágzás után rendkívül gyorsan lehanyatlott, s még az alapító uralkodó idejében megszűnt.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy Mátyás király uralkodásának végén, s még a Jagelló-uralkodók idejében olyan sokan tanultak külföldi egyetemeken, mint addig sohasem a magyar történelemben. 1470 és 1525 között, tehát Mohácsig újabb, több mint hatezer magyar diák jutott el Krakkóba, Bécsbe, Itáliába vagy a francia egyetemekre. A 15. század végén évente 110 magyar diák iratkozott be a külföldi univerzításokon.

Szögi László

A Pozsonyból Pécsre költöztetett Erzsébet Tudományegyetem megnyitása 1923-ban
PTE Klimó Gyűjtemény

Ajánlott irodalom: *Jubileumi tanulmányok a Pécsi Egyetem történetéből.* Szerk. Csizmadia Andor. Pécs, 1967.; Font Márta: A középkori pécsi egyetem. *Jelenkor*, 2002/5.; Klaniczay Tibor: Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974/2.; Sándor Mária: A középkori pécsi egyetem helye és épülete. *Pécsi Szemle*, 1998. ősz–tél; Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai.* Pécs, é. n.; Császár Mihály: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral.* Pozsony, 1914.; Félegyházy József: Jubiláris megemlékezések Mátyás király pozsonyi egyeteméről. *Vigilia*, 1966.

A REFORMÁCIÓ

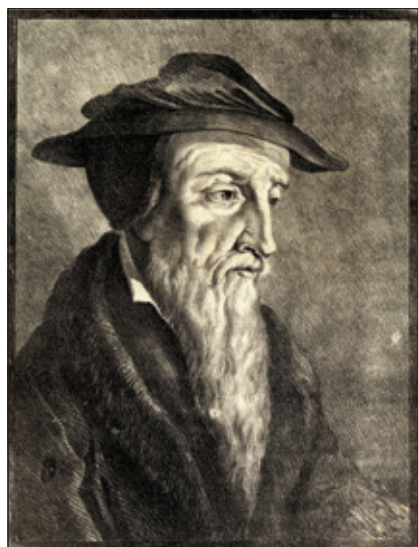
2017 a világprotestantizmus és a reformáció magyar örökösei számára is nevezetes évforduló. 500 éves Luther Márton 95 tétele és 450 éves az a debreceni zsinat, mely saját hite szimbolikus irataként befogadta a Bullinger Henrik-féle II. Helvét hitvallást. A reformáció fogalmával az alábbiakban részletesen foglalkozunk, protestánsokon vagy protestantizmuson az 1520-as évek protestációi nyomán összefoglaló értelemben a reformáció híveit, követőit és örököseit értjük.

A reformáció 16. századi folyamata nem érthető meg annak a ténynek a figyelembevétele nélkül, hogy a késő középkor és a kora újkor alapvetően vallásos korszakok voltak. Fontos hangsúlyozni, hogy a reformáció önelnevezés, melynek használatára – a fogalom és az általa megragadott jelenség érzékeny voltánál fogva – már a korban számtalan mellékértelmele rakódott rá. Maga az alapul szolgáló *reformare* latin ige megengedi a „visszaformálás” és az „újraformálás” fordítási lehetőségeit egyaránt. A római katolikuson, a német idealizmus historizmusán és a marxizmuson nevelődött szerzők az utóbbi értelmet egyszerűen hitújításként értelmezik. Ezzel a romanizmus hívei már a reformáció saját korában azt hangsúlyozták, hogy az eltérő jelleget mutat fel valami „eredeti”-vel, „rég”-vel szemben. Mai utódaik ellenben hozzáteszik a reformáció pozitív szerepét is, mint ami kikényszerítette a katolikus megújulást (protestáns szempontból ellenreformációt). A szellemi vagy materialista dialektika híveinek gondolkodásában a reformáció a maga korában előremutató szerepet töltött be, mely szellemi irányzatot azonban a történeti fejlődés meghaladott. A 18–19. századra jellemző ébredési (revivalista) protestantizmus az egyháznak és a hitéletnek a Szentírás újrafelfedezése alapján, a történelem során hullámokban visszatérő, társadalmi méretekben ható megújulásáról beszél, ahol is a reformáció volt az első nagy ébredés. Az 1960-as években elinduló Reinhart Koselleck munkásságán alapuló fogalomtörténeti iskola meg kívánta haladni a történelemtudomány hagyományos katolikus–protestáns szembenállását. Ennek érdekében vezette be a magyarul jobb híján felekezeti képződésnek fordított fogalmi konstrukciót, mely a reformáció–ellenreformáció ellentétpárját fogná össze és emelné más nézőpont alapján új dimenzióba. E szerint a nézet szerint a 16–17. században a vallás ügye társadalmi közérdeklődésre tartott számot. A reformáció által gerjesztett változások magát a katolicizmust is annyira átalakították, hogy az újkori vagy tridentinumi katolicizmus minőségében új jelenségként jött létre a középkori vagy lateránusi katolicizmushoz képest, és a modern vagy vaticanumi katolicizmus 20. századi kialakulásáig határozta meg az egyház képét. A vázolt jelenségek következtében a vallás a lehető legszélesebb értelemben vett közügyggyé vált, melyet a kialakuló újkori állam katolikus és protestáns részről is felhasznált hatalomkoncentrációja elősegítésére. Ez a kapcsolat ugyanakkor nem volt sem egyoldalú, sem egyirányú. Az eltérő vallási jellegű hatalmak – racionális önérdéküktől függetlenül, esetenként annak ellenére is – igyekeztek a társadalomnak azt a típusú fegyelmezését (Sozialdisziplinierung) végrehajtani, mely megfelelt saját dogmatikai rendszerükből származtatott társadalom-, hatalom-, alárendeltség- és mentalitásképeknek. Mindez a különböző országok és népcsoportok életében eltérő jellegű kulturális lenyomatot és ízt is képezett.

Maga Luther és Kálvin is kimutathatóan az egyháznak és a hitnek a Szentírásban adott mintára való visszaformálása iránt volt elkötelezett. Mindkettejüket az alapítás kori kereszténység érdekelte, nem annak középkori változata (vagy, ahogy ők tartották, deformációja). Vissza akartak térni a kései középkor kereszténységénél autentikusabb formákhoz. Tény az, hogy a Biblia és az ógyházi atyák (elsősorban Augustinus) iránti érdeklődésük kapcsán sokat tanultak a humanizmus „ad fontes” (vissza a forráshoz) elvéből, és

Luther Márton
Lucas Cranach olajfestménye, 1528

Kálvin János

Neuhauser Ferenc litográfája, 1823

MNM

szánsz pápaság a 16. század elejére nyilvánvaló válságba került. A pápák és a főpapok fényűző és botrányos életet éltek, inkább voltak politikusok, mint lelki vezetők, az alsópapság ugyanakkor szegénységben és tudatlanságban tengődött. Különösen botrányos lett ilyen körülmények között a búcsúcedulák ügye.

A hagyományos szemlélettel szemben a 19–20. század fordulójára részben az előrehaladt társadalmi szekularizáció hatására előtérbe került a szűk felekezeti sémákat és szembenállást meghaladni akaró szemlélet. Ez a reformációt az egyház Krisztus-hiányára vezette vissza, ahol a reformátorokat magasabb szempontú, a szűk, evilági célokot nélkülöző motiváció hajtotta a „hittem, azért szóltam” prófétai készítése alapján. Tény, hogy Luther Márton (Martin Luther) a hagyomány szerint az 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára függesztett 95 tételében nem az egyház külsődleges reformációját kívánta, nem is csak a búcsú intézményét kifogásolta, hanem magának a teológiai alapjainak támadt neki, és kimondta, hogy az egyház legfontosabb kincse nem a szentek jócselekedetei, hanem az evangélium, s ezen akkor már az egyszerű vagy hamisítatlan magüzenetet értette a János-evangélium 3. rész 16. verse és a Korinthusiakhoz írt I. levél 15. rész 3–4. versei alapján. Mindettől független részletkérdés, hogy elküldte-e tételeit az akkor még Ágoston-rendi német szerzetes humanista barátainak, és terjedni kezdték-e nyomtatásban már a reformáció szimbolikus dátuma előtt.

Ami a reformációt a humanizmustól alapvetően megkülönbözteti, az a „tremendum Dei” („Egyedül Teellened vétkeztem, és cselekedtem azt, a mi gonosz a Te szemeid előtt; így igaz légy beszédedben, és tiszta ítéletedben”)

a „theologia est grammatica” (a teológia azaz nyelvészet) elv kimondására is a humanista exetika alapszabályai hatottak, vagyis hogy a szöveg jelentését a nyelvtan és a logika szabályai segítségével kell felderíteni, szemben a középkori allegorikus írásmagyarázati móddal. Művelődéstörténeti szempontból tehát hangsúlyoznunk kell, hogy a reformáció kulturális szempontból nem légiures térben keletkezett. Inkább a gótika–reneszánsz–felvilágosodás–liberalizmus sorba illeszthető, míg az újkori katolicizmus esetében elsősorban a középkor–barokk–romantika–neoromantika vonal mintázatai vizsgálandóak.

A reformáció azért sem szakítható ki saját kora társadalmi és technikai körülményei közül, mivel tény, hogy a középkori eretnekmozgalmak (protestáns felfogás szerint előreformátori mozgalmak) számos képviselője a reformátori tanításokhoz rendkívül hasonlókat vallottak, az ő esetükben az állam- és helyi hatalmakkal együttműködő egyház nagy hatékonysággal tudott fellépni, míg a reformáció idejére az információ multiplikátoraként fellépő nyomtatás és humanista tudományosság a reformáció számára egyfajta társadalmi védőernyőt is tudott biztosítani.

A reformáció kiváltó okaként a hagyományos szemlélet az egyház 14–16. századi elvilágiasodását szokta megjelölni. Ennek következtében a nyugati kereszténység és a rene-

Szenci Molnár Albert

Heinrich Ulrich rézmetszete, 1604

MNM

érzése volt. Éppen a személyesen átélt megtérés, Istenhez fordulás az a tény, amely Luthert, Zwinglit és Kálvint is élesen elválasztotta a humanistáktól. A humanista gondolkodás szerint az ember elvileg jó, van szabad akarata, a bűn számukra nem volt igazán kérdés. Ezzel szemben a reformátorok gondolkodásában a bűn (a jó cselekvésére való teljes képtelenség), a kegyelem (a szent Isten kiérdemelhetetlen odafordulása a bűnös emberhez) realitás volt, a vallás pedig számukra a kegyelmes Istennel való személyes (hit)kapcsolatot jelentette. A reformátorok a humanizmus eszközeivel a humanizmus ellen (is) fordultak. Ennek megfelelően a reformáció alapvetően üdvösségtani (szoterológiai) kiindulópontú. Ehhez képest minden társadalom-, kultúra-, politika- és gazdaságátalakító hatása másodlagosnak tekinthető a „lisztbe elegyített kovász” elve alapján, vagy a reformátori örökség legfeljebb áttételes hatásáról le kell választani a későbbi fejleményeket, például a puritán nonkonformizmus, a spinozai naturalizmus vagy a felvilágosult individualizmus ráarakódásait. Csakis hamisan eszményített vagy torzított reformációképekhez ragaszkodva lehet a protestantizmust a kapitalizmus kútfejének, a klasszikus liberalizmus zászlóartójának, a lelkiismereti szabadság és a demokrácia vezérképviselőjének, a szabadgondolkodás ősenek, a nemzeti függetlenség igazi harcosának tekinteni, az Isten abszolút uralmát hirdető reformációban az individualizmus ősforrását megtalálni, stb. Ha csak a szabad gondolkodás példájánál maradunk: igaz ugyan, hogy a reformáció felülvizsgálandónak jelentette ki a középkori teológia bevettnek számító korpuszát, de ennek célja nem a dogmáktól mentes gondolkodásmód kialakítása volt. Éppen ellenkezőleg, a dogmák pozitív megerősítése a Szentírás kizárólagos tekintélye alapján. Ilyen háttérrel szabadtította ki a reformáció az európai gondolkodást a középkori metafizika homályából.

A katolicizmus látszólagos monolitikus jellegével szemben a protestantizmus legfőbb jellemzőjévé már a 16. században az irányzatosság vált, hogy a 17–18. században a felvilágosodásnak az abszolút igazsággal szembeni elvi elutasítása vagy legalábbis szkepszise hatására mindez az irányzatokkal szembeni túlzott türelemmé váljék. Ha az így túlburjánzott irányzatok között némi rendet akarunk tenni, akkor azt mondhatjuk, hogy minden protestánsnak tekintett irányzat négy tengely mentén sorolható be valahová: 1. a Szentháromsághoz való viszony alapján lehet trinitárius vagy antitrinitárius; 2. a mindenhatósághoz, a megelőző isteni kegyelemhez és az emberi szabadsághoz való viszony alapján arminianus vagy kálvinista; 3. a hit objektivitásához való viszony alapján ortodox vagy liberális; 4. a végidőkhöz való viszony alapján pedig a-, pre- vagy posztmillenista. A megtérés mint hitbeli kulcsélmény átélt, érzelmi oldalának hangsúlyozása pietista, módszertani jellegének hangsúlyozása pedig metodista jelleget adhat a protestantizmusnak. Mindezzel együtt hangsúlyozandó, hogy a szélsőségesen antitrinitárius és a szélsőségesen liberális álláspont olyan mértékben képes tagadni a természetfölötti jelleget, hogy szinte kizárja magát a reformátori örökségből.

Kovács Kálmán Árpád

Ajánlott irodalom: *Egyháztörténet 1.* Szerk. Tóth-Kása István – Tökéczki László. Bp., 1996.; *Egyháztörténet 2.* Szerk. Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tökéczki László. Bp., 1998.; Jos Coljin: *Egyháztörténelem.* Sárospatak, 1996.; Alister E. McGrath: *Kálvin: a nyugati kultúra formálódása.* Bp., 1996.; Révész Imre: *Egyháztörténelem I–II.* Debrecen, 1936. (Hasonmás kiadása: Bp., 1995.)

Dobay György Sámuel
pozsonyi evangélikus lelkész

Ismeretlen mester olajfestménye, 1780-as évek
MNM

Az 1867. ÉVI KIEGYEZÉS

Deák Ferenc

Canzi és Heller felvétele, 1867 körül
MNM

teljesen önállóvá vált. Az uralkodó közösségből fakadó kérdések azonban rendezetlenek maradtak, és amikor az európai erőviszonyok megváltoztak, a bécsi udvar ezt a magyar kormányzat jogköreinek felszámolására igyekezett fölhasználni. Kossuth Lajos vezetésével a magyar országgyűlés többsége az áprilisi törvények megvédésének programja mellé állt: elkezdődött a szabadságharc. A több hónapos küzdelem során a magyarok Európában példa nélküli eredményességgel védték meg szabadságukat, de az orosz beavatkozás megpecsételte az 1849. áprilisban a Habsburg-dinasztia trónfosztását is kimondó Magyarország sorsát.

Ferenc József kemény megtorlással igyekezett rendet teremteni. A szabadságharc leverése után Magyarországot az egységesen kezelt, centralizált Ausztriába olvasztották be, s bár a gazdasági modernizációt célzó rendelkezések érvényben maradtak, az országra abszolútizmus nehezedett, amelyet csak az 1859-es itáliai vereség rengetett meg. Innentől kezdve Ferenc József kereste azt az államberendezkedést, amely több, egymással ellentétes érdeket úgy tudott kiegyensúlyozni, hogy a birodalom nagyhatalmi ereje és ezzel együtt a császári hatalom döntő befolyása is megmarad. A magyar konzervatív arisztokráciához köthető 1860-as Októberi diploma föderális irányba mutató, s Magyarország önállóságát részlegesen visszaállító epizódját a birodalmi egységet követelő, mérsékelt liberális osztrák-német körök reformja, az 1861-ben életbe léptetett Februári pátens félalkotmányos rendszere követte.

A magyar többség egyiket sem volt hajlandó elfogadni, mert mindkettő szűkre szabta Magyarország önállóságát. Az emigráns Kossuth egy újabb nagy európai megrázkódtatást remélt a szabadságharc újrakezdését és a teljes függetlenség kivívását. Ennek érdekében jelentős engedményekkel kívánta megnyerni a nemzetiségeket, sőt, az országot délről határoló, még nem független országokat is. Úgy gondolta, hogy a következő történelmi korszak vezéreszméje a nemzeti függetlenség lesz, ezért a nemzetek feletti, dinasztikus birodalmak halálra vannak ítélve. Felelős vezetőként azonban be kellett látnia, hogy nem várható a közeli jövőben olyan nagy európai változás, amely elhozhatja a magyar függetlenséget.

Az 1867-es kiegyezés egy volt a Magyarországnak a Habsburg-birodalomban elfoglalt helyét szabályozó politikai kompromisszumok közül. A mohácsi csatavesztés óta Magyarországnak szüksége volt a Habsburgok segítségére, de az udvarnak is szüksége volt a magyar rendekre a török ellen, ezért összességében sikerült megőrizniük előjogaikat és az ország önállóságát az uralkodók centralizációra és abszolútizmusra hajló törekvéseivel szemben. A reformkorban a nemzeti önállóságot már a szabad magyar nemzet, tehát valamennyi országklakos önállóságként értelmezték a liberális ellenzékiek. Mindazonáltal az európai hatalmi viszonyok miatt a mérvadó politikusok közül senki sem gondolt arra, hogy a közép-európai összevetésben kifejezetten tág (jóllehet rendi alapú) magyar szabadságot és önállóságot is védelmező Habsburg-birodalmon kívül keresse Magyarország jövőjét, ugyanis félve tekintettek a szentszövetségi Európa szabadságellenes uralkodóra, különösen pedig az orosz cárizmusra.

Az 1848-as európai forradalmi hullám lehetőségét adott a magyar ellenzék számára, hogy nagymértékben megvalósítsa elképzeléseit. Az ún. áprilisi törvényekkel az ország lényegében

A nemzetközi viszonyok a bécsi udvar szempontjából is kedvezőtlenebbre fordultak, ezért konzervatív körök közvetítését felhasználva, Ferenc József kapcsolatba lépett a legtekintélyesebb hazai politikussal, Deák Ferencel. Deák 1865-ben a *Pesti Napló* híres húsvéti cikkében körvonalazta elképzeléseit. Az 1848-as felfogáshoz képest lényeges elmozdulást jelentett, hogy a magyar nemzeti törekvések legfontosabbikának a Habsburg-birodalom nagyhatalmi állását nyilvánította, s a magyar önállóság visszaállítását ennek alárendelt célként határozta meg.

Az 1865 végétől üléselő magyar országgyűlésen már kompromisszumot kívánó többség volt, s Ferenc József hozzájárult Erdély és Magyarország újbóli egyesítéséhez (cserben hagyva ezzel az erdélyi román nemzeti mozgalmat). A magyar parlament által megválasztott 67 főből álló bizottság egy 15 fős albizottságban kisebb módosításokkal elfogadta Deák javaslatait. Fontos volt, hogy bár az 1866-os háborúban Ferenc József katasztrofális vereséget szenvedett a poroszoktól, Deák mégsem változtatott követelésein, ami növelte a magyarokkal szembeni bizalmat a császárbán. Az 1866 őszen felgyorsult tárgyalásokat segítette, hogy a Habsburg-birodalomra ekkor legnagyobb befolyással bíró külső hatalom, Poroszország vezetője, Bismarck is a magyarok hatalmát növelő birodalmi reformban volt érdekelt, mert úgy gondolta, hogy a pánszlávizmustól rettegő magyarok mindig meg fogják akadályozni a Habsburgok és az oroszok szövetségét. Ferenc József végül elfogadta a dualista szerkezetet. Az új berendezkedés az Ausztriát (ekkor) vezető osztrák-németek és a magyarok számára volt kedvező, ellenben a birodalom lakosságának közel felét kitevő szlávok nagy része elégedetlen maradt. (Ezen pár év múlva a lengyelekkel és a horvátokkal kötött különalkuk valamennyit enyhítettek ugyan, de az 1871-es megegyezés kudarca után a cseh nemzeti mozgalom nagyobb része és a magyarországi nemzetiségek vezetői a dualista rendszer ellenfelei maradtak.)

Kiegyezési konferencia az Angol Királynő szállodában

Ismeretlen mester fametszete, 1876

MNM

**Erzsébet királyné
magyar koronázási ruhájában**
Emil Rabending, Bécs, 1866
MNM

A megegyezést elősegítette a dualizmust pártoló Friedrich Ferdinand Beust báró külügyminiszteri kinevezése, illetve a Deák-párt vezetőinek 1867. januári bécsi audienciája, amikor is gróf Andrassy Gyula, Lónyay Menyhért és báró Eötvös József engedményeket tettek a Ferenc József számára központi jelentőségű hadsereg kérdésében. Ferenc József 1867. február 17-én Andrassyt miniszterelnökké nevezte ki, aki a konzervatív vezéreket mellőző, liberális minisztériumot állított fel. A kormány által betervezett törvényjavaslatok szerint visszaállították az 1848-as önállóságot, de külön részletezték az akkor nem szabályozott, Ausztriával közös ügyek kérdéskörét. Deák nyomán a Pragmatica sanctióból vezették le, hogy ha közös az uralkodó, akkor a védelem és a külpolitika, illetve az ezek fedezésére szolgáló pénzügyek is közösek kell legyenek. A magyar parlament a márciusi általános vita után 1867. május 29-én nagy többséggel megszavazta a kiegyezési törvényt (1867. évi XII. tc.), amit nem zavart meg az emigráns Kossuth híres „Kassandra-levele” sem.

Az Andrassy-kormány eskütétele 1867. március 14-én
Székely Bertalan lavírozott tusrajza, 1867
MNM

A kiegyezés betetőzéséként nagy pompával ment végbe 1867. június 8-án Ferenc József megkoronázásának több részből álló szertartása Budán és Pesten. A kiegyezés sokkal inkább volt Ferenc József és a magyar nemzet alkujja, mint ténylegesen osztrák–magyar megegyezés, hiszen az osztrák parlamenttel csak utóbb, az év végén fogadtatták el a Magyarország számára speciális jogokat biztosító átalakulást.

Ferenc József koronázása 1867. június 8-án

Franz Kollarz színes litográfiája, 1867

MNM

A megkoronázott király által szentesített törvények szerint a Habsburg-birodalom kétpólusú, egymással egyenjogú részekből álló állammá vált, amelynek hivatalos neve 1868-tól Osztrák–Magyar Monarchia volt. A közös uralkodó maradt a közös hadsereg legfőbb hadura és ő nevezte ki a három közös minisztert. Közülük a közös külügyminiszter számított a kettős monarchia legfontosabb politikusának, jóllehet magyar belügyekbe nem avatkozhatott. A közös miniszterek alkotmányos ellenőrzésére – mivel a magyarok a közös parlament gondolatától is irtóztak – a két parlament 60-60 fős különbizottságait (a delegációkat) alkalmazták. A közös ügyekre fordított kiadásokat a két ország akkori fejlettségéhez igazítva határozták meg (Ausztria ekkor 70%-ot fizetett), de ezt a kvótát tízévente újratárgyalták. Magyarország a Pragmatica sanctióból levezetett közös ügyek mellett más kérdéseket is Ausztriával közösen intézett. Ezek az ún. közös érdekű ügyek (a közös fizetőeszköz és az azt kibocsátó közös jegybank, a közös vámpolitika és az 1867-ig felhalmozott államadósság egy részének átvállalása, valamint a közös mértékegységrendszer) a gazdasági fejlődést voltak hivatottak elősegíteni, de a tízévente esedékes gazdasági kiegyezési tárgyalásokon a két fél elvileg ezek megszüntetéséről is határozhatott volna.

A kiegyezés Magyarország és az egész birodalom számára politikai stabilitást hozott, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a következő évtizedek békekorszakában páratlan gazdasági és kulturális fejlődés következzen be. Magyarország sorsát a magyar elit vehette kezébe, s bár az ország önállósága 1848-hoz

és főleg 1849-hez képest csekélyebb volt, ez azonban tartósnak bizonyult. A kiegyezéssel Magyarország Európa egyik nagyhatalmának nagy önállósággal bíró részét képezte, sőt, intézményesítették a birodalom politikájában gyakorolható magyar befolyást is. Mindezen okok miatt a történészek többsége ma már a kiegyezés kedvező következményeit hangsúlyozza, s nem 1867-ből vezeti le az ország 1918–1919-ben bekövetkezett széthullását. Mindamellett a kiegyezés sem saját korában nem volt népszerű, sem pedig az utókor jelentős része nem tartotta magyar szempontból helyes politikai döntésnek. Kossuth Lajos, továbbá híveinek és követőinek bírálatai sem csak érzelmi alapú támadásokat jeleztek, mint ahogy a kiegyezéskritikát Trianon után új szempontokkal gazdagította például Németh László vagy Bibó István is.

Ifj. Bertényi Iván

A kiegyezés allegóriája

Georg Conröder olajfestménye, 1893

MNM

Ajánlott irodalom: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok.* Bp., 1975.; Somogyi Éva: *A birodalmi centralizmustól a dualizmusig. Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez.* Bp., 1976.; Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben.* Bp., 2001.; *A kiegyezés.* Szerk. Cieger András. Bp., 2004.

BEREGSZÁSZY LAJOS

(Békés, 1817. január 15. – Budapest, 1891. április 4.)

A magyar zongorakészítés kiemelkedő tudású mestere, akinek az úgynevezett „csellófenekű” és hajlított rezonánslapját a Bösendorfer cég is átvette, billentéskönnyítő, csendes, puha járású angol mechanikás kalapácsszerkezetét, valamint megerősített húrozatát pedig mai napig használják a nagy zongoragyártók.

Tanító édesapja szándékai ellenére iskoláit már öt gimnáziumi osztály elvégzése után abbahagyta, mert a technikai újdonságok iránti érdeklődése és fogékonysága minden figyelmét lekötötte. Tizenöt éves korától előbb Aradon, majd Temesvárott a helyi hangszerkészítők műhelyeiben néhány esztendő alatt kitanulta a zongorakészítés mesterfogásait. Húszévesen Pestre utazott, majd éven át járta Európa nagyvárosait, hogy szakmai tudását gyarapítsa. Előbb Bécsben ismerkedett a kor legfejlettebb hangszerkészítési gyakorlatával, majd Hamburgba vándorolt, nyolc hónap elteltével pedig áthajózott Londonba, ahol három évet töltött. Itt elmélyült ismereteket szerzett a leghíresebb angol műhelyek hangszereiről, köztük a Broadwood cég „csúcs”-modelljeiről is.

Beregszászy 1844-ben Párizson át tért vissza Bécsbe, majd tovább hazájába. „Kitűzött célját mindig szem előtt tartva, meglátogatott minden nevezetes zongoragyárat, hogy ezek készítési módjával megismerkedjek” – jegyezték fel róla kortársai, amikor egy évvel később „a bécsi Iparmű-tárlaton saját találmányú zongora-gépezetét is bemutatva, [a]mi is érdempénzzel lett jutalmazva”. Ez a kitüntetett „zongora-gépezet” már az angol mechanikának Beregszászy által teljesen egyéni módon tökéletesített szerkezetével működött, amely különösen a halk, dallamos zenei részleteknél segítette a pianisták játékát. Pesten jelentős hangszergyárrá fejlesztette manufakturális műhelyét, amely – köszönhetően zongorái nagyszerű minőségének, finom billentésének és gyönyörűen zengő hangjának – a legjelentősebb gyártója lett a hazai zongoraiparnak. Beregszászy ennél fontosabb célt is maga elé tűzött, amit több szakmai tanulmányában, például *A magyarországi zongoraipar állapotáról* (1874) és a *Hazai zongoraipar érdekében véd- és vádirat* (1879) címűben is kifejtett, miután azt tapasztalta, hogy főként sznobizmusból „főuraink és a vagyonosabb középrend nagyobb része gondtalanul elhanyagolta, lenézte” a hazai készítményeket, s ebből fakadóan jóval több, egyébként nemegyszer rosszabb minőségű külföldi hangszert vásároltak, mint a jó hazait. Ezen a helyzeten sikerült is változtatnia a közel 1500 darab remek zongorájával, s kivívott szakmai dicsőségével.

Egy 1862-ben készített ötmázsás súlyú, rendkívül szilárd építésű zongorája – amely kiváló hangolástartásával, a tompító tökéletes működésével, zengő, mégis lágy hangzásával a londoni hangszerkiállításon is kiemelkedő sikert aratott – ma a Magyar Nemzeti Múzeum hangszergyűjteményének értékes darabja.

Beregszászy Lajos

Ismeretlen mester olajfestménye, 1860-as évek

MNM

Szirányi János

Ajánlott irodalom: Beregszászy Lajos: Eszmék a zongorahangfenék alkatának megjavításához. *Zenészet* *Lapok*, 1862.; Gát József: *A zongora története*. Bp., 1964.; Sz. Farkas Márta: Magyar zongoragyártás a XIX. században. Beregszászy Lajos útja Békéstől a világhírig. *Békési Élet*, 1976/1.; John-Paul Williams: *A zongora*. Bp., 2003.

FERENCZY ISTVÁN

(Rimaszombat, 1792. február 23. – Rimaszombat, 1856. július 4.)

Ferenczy István

Ehrenreich Ádám rézmetszete, 1830-as évek
MNM

Akadémia is felvette tagjai közé. A kezdeti lelkesedés azonban néhány év múlva megcsappant, s a túl korán vállalt művészi megbízások miatt Ferenczy művészi fejlődése is megakadt. A nemzeti szobrászat fellendítése érdekében márványkereső utakra indult, s Ruskicán meg is találta a magyar márványt.

A nemzeti-történeti tematika iránti érdeklődésének továbbélését jelzi, hogy Nagyváradon Szent László-lovasszobor felállítását, Szigetvárra Zrínyi-szobor elkészítését javasolta. 1839-ben részt vett a prágai I. Ferenc-émlékmű elkészítésére kiírt pályázaton, majd minden szellemi és anyagi energiáját a történeti emlékműszobrászat első hazai kísérletének, egy Mátyás-émlékműnek a megvalósítására fordította. Ferenczy 1842-es rövid itáliai útján tanulmányozta a bronzöntés technikáját, s itthon nemcsak az emlékmű vázlatait készítette el, hanem egy hatalmas sírkamrát magába foglaló talapzattól, s az azon elhelyezett lovas szoborból álló tervezett emlékmű néhány reliefjét is (*Az Erő Allegóriája, A Tudomány Allegóriája*, 1843). A klasszicista tanultságú Ferenczy a Mátyás-szobor főalakját görögös ruhában képzelte el, a közvélemény azonban a nemzeti öntudat erősödésének időszakában már nemzeti viseletet igényelt. Amikor 1847-ben a hazai politikai és szellemi élet egy része által támogatott, más része – például Széchenyi István – által ellenzett vállalkozás kudarcba fulladt, a megsértett, s a bronz lovas szobor kiöntésével sem boldoguló Ferenczy szülővárosába, Rimaszombatra vonult vissza. Visszavonultságában mechanikai kísérletek mellett viasz-érmekeket s néhány sírlemléket készített. Műhelyében tanult Izsó Miklós, a 19. századi hazai szobrászat jeles képviselője.

Papp Júlia

Ajánlott irodalom: Meller Simon: *Ferenczy István élete és művei*. Bp., 1905.; Cifka Péter: A pályakezdő Ferenczy István. In: *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig. Bp., 1978.; Timár Árpád: Vita Ferenczy István Mátyás-émlékmű tervéről. *Ars Hungarica*, 1993/2.

HELL MIKSA

(Selmecbánya, 1720. május 15. – Bécs, 1792. április 14.)

Apja kiváló bányamérnök volt; Hell Miksa 1738-ban belépett a jezsuita rendbe, 1751-ben szentelték pappá, s Besztercebányára helyezték. Innen irányította a nagyszombati, majd Kolozsvárott az ottani csillagda építését. Később több csillagda, így például az egri, a budai stb. létrehozásában is részt vállalt.

Mária Terézia 1755-ben kinevezte udvari csillagásznak, s ettől kezdve Bécsben dolgozott. Sokféle munkáját, köztük a csillagászati évkönyv (*Ephemerides astronomicae ad meridianum Vindoboniensem*) szerkesztését és kiadását pontosan és lelkiismeretesen végezte.

Akkoriban még nem ismerték pontosan a Nap–Föld távolságot (másképp: a Nap parallaxisát). Halley megmutatta: ha a Vénusz átvonul a Nap előtt, s ezt a Föld két – minél távolabbi – helyén pontosan megfigyelik, a kapott adatokból a parallaxis meghatározható. Az 1467-es átvonuláskor kapott eredmények azonban csalódást keltettek. Ezért az 1769. június 3-i átvonulás megfigyelését nagyobb körültekintéssel igyekeztek megszervezni. VII. Keresztély dán király meghívta Hellt Vardö szigetére (ahol nyáron a Nap nem nyugszik le), hogy ott figyelje meg az átvonulást. Hell rendtársával, Sajnovics Jánossal 1768. április 28-án indult útnak. Hogy a költség és fáradtság ekkor se vessen kárba, sokrétű tudományos programot dolgozott ki, melyben meteorológiai, földrajzi, geofizikai, botanikai, zoológiai, néprajzi stb. megfigyelések is szerepeltek. E program egyik eredménye volt például Norvégia partjainak első pontos földrajzi felmérése. Vardőben Hellnek föltűnt, hogy a lapp nyelv hasonlít a magyarhoz. Fölkérte Sajnovicsot, vizsgálja meg a dolgot. Így született meg az összehasonlító nyelvészet egyik alapműve, a *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Maga Sajnovics írja, hogy a művet ugyan ő vetette papírra, de elkészülte Hell érdeme.

A Vénusz-átvonulást Európában egyedül sikerült megfigyelniük. Ezzel küldetésük fő célját elérték. Hell Cook kapitány déli expedíciójának eredményeit és a sajátjait fölhasználva a Nap parallaxisára 8,70"-et kapott (mai ismereteink szerint kb. 8,80"). Eredményét 1770-ben *Observatio transitus Veneris ante discum Solis die 3. Junii anno 1769. Wardohusii etc.* című könyvében közölte. Művében a megfigyelés előzményeit és pontos leírását is megtaláljuk. Hell Bécsben folytatta munkáját 1792. április 18-án bekövetkezett haláláig.

A napparallaxisra kapott eredményt Karl Lalande francia csillagász kétségbe vonta. Ezt Hell az *Ephemerides*-ben visszautasította, s Lalande elismerte: tévedett. De a támadások Hell halála után is folytatódtak. A bécsi csillagda későbbi igazgatója, Littrow szerint Hell csalt, kézírata tele van utólagos javítással. Szerinte szerzőnk Cook adataihoz igazította saját eredményeit, hogy önmagát a valóságosnál jobb észlelőnek tüntesse föl. Sokan hittek neki, s a Nap parallaxisára Enckének Hell eredményénél pontatlanabb adatát fogadták el. Az amerikai Newcomb csaknem száz év múlva igazolta, hogy Littrow vádjai is alaptalanok voltak.

Csaba György Gábor

Ajánlott irodalom: Pinzger Ferenc: *Hell Miksa emlékezete*. 1–2. kötet. Bp., 1920–1927.; *A csillagász Hell Miksa írásai*ból. Összeáll. Csaba György Gábor. Bp., 1997.; Hadobás Sándor: *Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája*. Rudabánya, 2008.

Hell Miksa

Johann Georg Haid mezzotintója, 1771

MNM

HILD JÓZSEF

(Pest, 1789. december 8. – Pest, 1867. március 6.)

Hild József

H. Weinem fametszete, 1861

Vasárnapi Ujság

gazdasági tevékenységét szolgálták. Ilyen a Lloyd-palota (1827–1830), vagyis a pesti kereskedők tőzsdeként is szolgáló székháza, a Tigris-szálló (1839–1840), a budai Császár fürdő gyógyudvara (1841–1842), a Budai Irgalmasrendi Kórház (1843–1844), a pesti Valero selyemgyár (1839–1840), a „magyar gazdák hajléka”-ul szolgáló ún. Köztelek (1847) és az Üllői úti laktanya, a későbbi Kilián-laktanya (1845–1848). Vidéki munkái is számottevők, közéjük tartozik a kecskeméti református kollégium (1830–1838), az eszéki megyeháza (1838–1842), továbbá Esztergomban a Főegyházmegyei Könyvtár, másként a Bibliotheka (1840–1847), a Papnevelő (befejezve: 1865) és a Takarékpénztár (1860–1862). Az utóbbiakra már a romantikus stílus nyomta rá a bélyegét.

Hild nem pusztán a polgárság kiemelkedő építészé volt, hanem mint Magyarország legjelentősebb templomépítője is maradandót alkotott. Tervei szerint épült az egri székesegyház (1831–1837), amely mozgalmasságával már a klasszicizmus határait feszegeti. Packh János halála után (1839) ő vette át az esztergomi székesegyház építését, és azt a monumentalitást fokozó változtatásokkal valósította meg. A fentiekhez képest némileg szerényebb, de még mindig nagyszabású a szintén kupolával borított szatmárnémeti székesegyház (1830–1837). Hozzá hasonló formában tervezte meg – a később jelentősen átalakított – ceglédi református Nagytemplomot (1845–1857), ami jelzi, hogy a mester felekezettől függetlenül alkalmazott bevált megoldásokat. Záróakkordként a Pest-lipótvárosi plébániatemplom terveit készítette el (1845); az építkezés lassan, tervváltozásokkal haladt, és utóbb Ybl Miklós módosított tervei szerint fejeződött be.

Sisa József

Ajánlott irodalom: Rados Jenő: *Hild József, Pest nagy építőjének életműve.* Bp., 1958.; *Hild József építésze. Tanulmányok az építész halálának 140. évfordulójára rendezett konferencia anyagából.* Szerk. Marótyz Katalin. Bp., 2008.; *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* Szerk. Sisa József. Bp., 2013.

IRINYI JÁNOS

(Albis, Bihar vármegye, 1817. május 18. – Vértes, 1895. december 17.)

A bécsi Polytechnikumban tanult, és már 1836-ban tanárának, Meissner Pálnak egyik sikertelen kísérlete nyomán jutott arra az ötletre, hogy kén helyett foszforral, a kálium-klorátot pedig ólom-peroxid-dal helyettesítse a gyufa fejében. Ezzel feltalálta a zajtalanul gyúló foszforos gyufát, saját megfogalmazásában a „kéntelen, zajtalan dörzsgyufa”-t. Találmányát eladta Rómer István bécsi gyárosnak (Rómer erre 1837-ben szabadalmi oltalmat is kapott), Irinyi a találmányáért kapott összegből viszont európai tanulmányútját tudta megvalósítani. Berlinben tanult tovább, majd eljutott Magdeburg, Köln, Düsseldorf, Frankfurt, Stuttgart, Freiburg, München és Salzburg egyetemére és vegyipari létesítményeibe.

1839-ben érkezett vissza Pestre, ahol maga is alapított gyufagyárat, másrészt segítette a Természettudományi Társulat munkáját. Gyártmányait a Kossuth-féle Iparmű Kiállításon (1842) is bemutatta. A 30-40 embert foglalkoztató, s naponta mintegy félmillió gyufaszálat előállító üzemét többször is kénytelen volt áthelyezni, mert tűzveszélyesnek minősítették. A gyufán túlmenően pipagyújtáshoz használatos dörzstaplót és fidibuszt is előállított. Végül is „gyújtófácska gyára”-t 1844-ben Schönwald Hermann-nak adta át, az üzem 1848-ig működött.

Irinyi 1844-től Biharban vértesi birtokán gazdálkodott, majd 1846-ban külföldi tanulmányútra indult Franciaországba és Németországba. A *Pesti Hírlap*ot és a *Magyar Gazdát* a vegyipar és a mezőgazdaság terén tapasztalatakról tudósította. Külföldi útjáról hazatérve hozzáfogott kémiai szakkönyve megírásához. 1847-ben Nagyváradon megjelent *A vegytan elemei* című kötete, amely az egyik első magyar nyelvű kémiai szakmunka, egyben a szaktudományi nyelvújítás egyik fontos darabja. Irinyi emellett szakkikkeket is közreadott hazai és külföldi folyóiratokban, például *A vegytani rokonság*, *A vegyaránytan*, illetve *A konyári tó* címűt (utóbbi a szikes talajok megjavításával foglalkozik).

Birtokán érték az 1848-as március eleji hírek. Innen küldte meg öccsének, Józsefnek az általa megfogalmazott 12 pontot. Ez szolgált a sajtószabadság első nyomtatványaként megjelent 12 pont alapjául. A forradalom és szabadságharc idején Kossuth a nagyváradai salétromsavgyár létrehozásával bízta meg. A salétromsav a lőporgyártás egyik alapanyagául szolgált. Része volt abban, hogy Nagyvárad – Kossuth szavai szerint – „mintegy varázsütésre egy kis Birminghammá változott át...”, amely felszerelte seregeinket s adott fegyvert és minden nemű hadiszert dicső honvédeink hősies kezébe”.

1866-ban megnősült, két gyermeke született. 1868-tól 1872-ig árvaszolgabíró volt Bihar vármegyében, majd a Tisza Biztosító Társaság számtanácsosa, 1879-től kataszteri biztos. Élete utolsó éveiben az István Gözmalomnál dolgozott.

Tömpe Péter – *Gazda István*

Ajánlott irodalom: Lósy-Schmidt Ede: A foszforos gyujtók, Rómer István és Irinyi János szerepe e gyujtók tökéletesítésében. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1935.; Szakács Margit: Irinyi János élete és munkássága. *Folia Archeologica*, 1963.; Szökefalvi-Nagy Zoltán – Táplányi Endre: *Irinyi János*. Várpalota, 1971.; Szathmáry László: *Régi magyar vegytudorok*. Piliscsaba, 2003.

Irinyi János

Ismeretlen mester vízfestménye, 1873
MNM

KÁLLAY MIKLÓS

(Nyíregyháza, 1887. január 23. – New York, 1967. január 14.)

Kállay Miklós

Strelisky fiók felvétele, 1930-as évek eleje
MNM

lassú reformokat pártoló politikusként szemben állt a magyarországi szélsőjobboldali mozgalmakkal és a kormánypárton, illetve a Honvéd Vezérkaron belüli, a náci Németországgal nyíltan szimpatizáló csoportokkal is, de nem állította meg a zsidóellenes jogszabályalkotást. Külpolitikában arra törekedett, hogy lazítson a tengelyhatalmakhoz fűződő függésen, és közeledjen az angolszász szövetségesekhez. Sikerült elérnie, hogy ne a teljes magyar haderőt irányítsák a keleti frontra, illetve hogy 1943-ban – a doni katasztrófa után – több semleges helyszínen megtörténjen a kapcsolatfelvétel a nyugati szövetségesekkel, aminek az eredménye egy teljesen meg nem valósuló, előzetes fegyverszünet megkötése volt. Erről az ún. „hintapolitikáról” azonban a németek tudomást szereztek, aminek a következménye az lett, hogy 1944. március 19-én a Wehrmacht megszállta Magyarországot. Ezt követően a török nagykövetségre menekült, majd a nyilas hatalomátvétel után feladta magát, és Sopronkőhidán, a mauthauseni, illetve a dachau koncentrációs táborban raboskodott. 1945 májusában szabadult, és nem tért már haza. Előbb Olaszországban (Capri szigetén és Rómában), majd az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, ahol a nyugati magyar emigráció aktív tagja volt.

Elszégényedett nagykállói köznemesi család ötödik gyermekeként látta meg a napvilágot. Tanulmányait Budapesten, Genfben, Drezdában és Párizsban folytatta, végül 1910-ben szerzett jogi doktorátust. Ezt követően őseihez hasonlóan a közéleti pályát Szabolcs vármegyében kezdte, Kisvárdai szolgabírója, majd a nagykállói járás főszolgabírója lett. 1922-ben megörökölte a kállósejéni gazdaságot, és önképzéssel széles körű mezőgazdasági ismeretekre tett szert. Ugyanabban az évben Szabolcs vármegye főispánja lett, amit 1929-ig viselt. Ekkor kereskedelemügyi államtitkári kinevezést kapott Bethlen István kormányában, és országgyűlési mandátumot is szerzett. 1932 és 1935 között Gömbös Gyula kabinetjében földművelésügyi miniszter volt, a nevéhez fűződik a gazdaadósságok rendezésének és a telepítési törvénynek az előkészítése. 1935-ben szembefordult Gömbös egyre radikálisabb politikájával, lemondott a miniszteri tárcájáról és kilépett a kormánypártból. Ebben az évben már párton kívüli politikusként szerzett mandátumot a választásokon.

Pályafutásának csúcsa 1942. március 9-én miniszterelnöki kinevezése volt, amelyre Bethlen István ajánlotta őt Horthy kormányzónak. A második világháború e szakaszában egyre nehezebb körülmények között kellett az országot irányítania. Konzervatív, Pályafutásának csúcsa 1942. március 9-én miniszterelnöki kinevezése volt, amelyre Bethlen István ajánlotta őt Horthy kormányzónak. A második világháború e szakaszában egyre nehezebb körülmények között kellett az országot irányítania. Konzervatív,

Kerepeszki Róbert

Ajánlott irodalom: Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944.* I–II. Bp., 2012.; Jóó András: *Kállay Miklós külpolitikája – Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944.* Bp., 2008.; Ormos Mária: Kállay Miklós (1887–1967). *Korunk*, 2004/3.; Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke. Magyarország drámája.* Bp., 1993.

KOMJÁDI BÉLA

(Budapest, 1892. március 15. – Budapest, 1933. március 5.)

Komjádi Béla edző, sportvezető, a modern vízilabdasporthoz megalkotója ügyvédcsaládba született. A Magyar Általános Kőszénbányánál (MÁK) dolgozott tisztviselőként. 1910-ben az MTK-ban kezdett el úszni, majd 1914-től vízilabdázott. Az átlagos képességű csendes, visszafogott háttérrel játszó Komjádit jó taktikusnak és nagyszerű csapatembernek tartották.

A világháborúban több lövést kapott, a térdét operálni kellett, szilánkok maradtak a testében. Hadirokkantként tért haza. Mivel sérülései miatt gyermeke nem születhetett, életét kezdetben az úszásnak, azután a vízilabdának szentelte. Az Erzsébet híd pesti hídfőjéhez úszni járó gyerekekből létrehozta az MTK gyermekcsapatát. Komjádi a gyerekek részére ingyen jegyeket kért az MTK labdarúgó-mérkőzéseire. Miután ezt nem kapta meg, átigazolt velük a III. kerületi TVE-be. Itt építette fel azt a csapatot, amely először tudta felvenni a versenyt az addig verhetetlennek tartott FTC-vel. 1919-ig maga is játszott.

1919-ben a Magyar Úszó Szövetség titkára lett. Feladata a vízilabdaügyek intézése volt. Bekerült a szövetség által első alkalommal elismert játéktechnikai karba is. 1920-ban a vízilabda-bizottság tagja lett. 1921-ben megbízták a Szövetség főtitkári munkájával, de már 1922-ben le is mondott erről a posztjáról. 1923-ban és 1924-ben a III. kerületi TVE csapatával elnyerte a magyar bajnoki címet. Irányításával, az addig veretlen angol válogatottnak legyőzve, csapata ötödik lett az olimpián. 1925-ben nyugdíjba vonult a MÁK-tól és a *Sport hírlap* munkatársa lett.

A Magyar Úszó Szövetség vízilabda-kapitánya, majd haláláig ügyvezető alelnöke volt. Vezetésével a vízilabda-válogatott 1926-ban Budapesten, 1927-ben Bolognában és 1931-ben Párizsban Európában bajnokságot nyert. Legnagyobb sikere – az 1928-as olimpiai ezüstöt követően – az olimpiai aranyérem Los Angelesben 1932-ben. Vízilabdában ez Magyarország első olimpiai aranya.

Mint a válogatott kapitánya, a magyar sportéletben elsőként, fontosnak tartotta az utánpótlás nevelését. Ifjúsági mérkőzéseket rendezett, melyekbe a középiskolásokat is bevonta. Az ő felfedezettje volt, többek között, Keserű Alajos, Keserű Ferenc és Homonnai Márton későbbi olimpiai bajnok. Majd később az FTC-ben Fazekas Tibor és Wenk János, a magyaros technika első képviselői, az úgynevezett levegőjáték megeremelői. Komjádi a modern vízilabdasporthoz megalkotója volt, aki több edzéstechnikai újítást vezetett be (mint a légstop, a légpasz, illetve a medencén kívüli, tornatermi edzés). Újításait több szakcikken ismertette. Szakmai újításai, edzői munkája nagyban hozzájárult a magyar vízilabdázás első aranykorához.

Sokat tett az első budapesti fedett uszoda (Nemzeti Sportuszoda) megépüléséért. 1995-ben beválasztották az Úszó Hírességek Csarnokába (International Swimming Hall of Fame).

Komjádi Béla pályája csúcán, fiatalon, negyvenegy éves korában agyvérzésben hunyt el. Koporsóját játékosai vitték vállukon a Kozma utcai izraelita temetőben található sírjához. Nevét viseli sikerei színhegyén, a Császár uszoda mellett felépült fedett uszoda.

Szabó Lajos

Ajánlott irodalom: Kőszegi Imre: *Vízipólólexikon*. Bp., 1931.; Pánczél Lajos: *A magyar vízipóló története*. Bp., 1934.

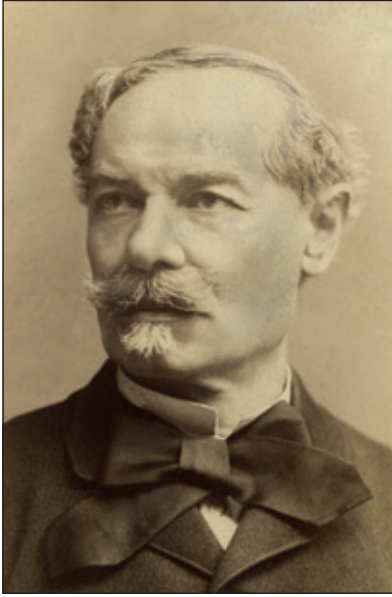

Komjádi Béla

Ismeretlen felvétele, 1930 körül
MNM

LEVELDI KOZMA FERENC

(Sörnye [ma Sörnyepusztja], 1826. szeptember 19. – Mezőhegyes, 1892. július 6.)

Kozma Ferenc

Ellinger Ede felvétele, 1880-as évek
MNM

Kozma Ferenc a Somogy vármegyei Sörnyén, haladó gondolkodású nemesi családból született. Már kisgyermek korában érdeklődött a lovak iránt, pápai gimnáziumi tanulmányai után katonai szolgálatát a lovasságnál kezdte, majd a királyi lovas testőrséghez került, ahol tisztí rangot kapott.

1848-ban dezertált, a szabadságharc oldalára állt. A bukást követően bujdosni kényszerült, távollétében ítélték halálra. 1850-től felesége birtokán, Baracsán gazdálkodott. Csak a kiegyezés után, Deák Ferenc ösztönzésére vállalt feladatot a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban. 1868-ban megbízták az újonnan létrehozott lótenyésztési osztály vezetésével, ahol a hadseregtől átvett méneseik át-szervezését irányította. A hazai lótenyésztés hatalmas kihívás előtt állt: nemcsak mennyiségi, hanem minőségi javulást is kellett biztosítani a hadsereg, az agrárium és a közlekedés ellátására. Kozma rendkívüli energiával látott munkához. Miután a méneseik állományát roppant vegyesnek minősítette, az ország legkiválóbb szakértőiből bizottságot állított össze, melynek vezetését maga vállalta. Egyedenként vizsgálták át az állami méneseik állományát. Csak a legkiválóbb egyedek maradhattak törzsmének, törzskancák. Javaslatot dolgozott ki a helyes tartásra és takarmányozásra is.

A Bábólnán, Kisbéren, Mezőhegyesen elért eredményei érdemként a király miniszteri tanácsossá nevezte ki. Hatásköre kibővült, így lecserélte a hazai lótenyésztés parancsnoki karát. Mindenekelőtt a bizonytalan helyzetű ménetelepeket

fejlesztette, magas színvonalú törzstenyészeteket hozott létre. 1874-ben az ő kezdeményezésére helyezték Fogarasra a lipicai tenyésztörzset. A ménetelek mellett teleposztályok működtek, amelyek egyik legfontosabb feladata a fedezett állomások létrehozása és ezek megfelelő ménekkel való ellátása volt, külföldről beszerzett lovakkal is frissítve az állományokat. Kozma megalapította az országos tenyészkörzeteket.

A megyei lótenyésztő bizottságok létrehozásával szélesebb társadalmi szintre emelte a hazai lótenyésztés tevékenységét, biztos kapcsolatokat teremtve az állami méneseik és a köztenyésztés szereplői között. Azon erőfeszítéseinek köszönhetően, hogy az egyes fajták tenyésztéséhez nemesvérű méneket biztosítsanak, a magyar lótenyésztés hamarosan felfelé ívelt. Világhírűvé lett a kisbéri angol telivér és az angol félvér, a bábólnai arab, a mezőhegyesi gidrán, Nonius és angol félvér (Furioso, North Star), valamint Fogarason a lipicai fajta.

Munkájának eredményeit az általa szervezett nagy sikerű országos lótenyésztési kiállításon ismerhette meg a nagyközönség. Az 1878-as párizsi világkiállításon az állami méneseik lovai a köztársasági elnök aranyérmét nyerték el, Kozma Ferencet pedig a francia Becsületrend tisztí keresztjével, később a Szent István Rend lovagkeresztjével tüntették ki. A statisztikai adatok minden méltatásnál hitelesebben jelzik huszonöt éves munkásságának eredményeit: a Magyarországról eladott lovak száma ötszörösére, az export lovakért kapott összeg a huszonháromszorosára emelkedett.

Kozma Ferenc személyében a magyar lótenyésztés talán legkiválóbb alakját tisztelhetjük. A baracscai temetőben nyugszik, emlékeit utcanevek, szobrok, emléktáblák őrzik.

Sótonyi Péter

Ajánlott irodalom: Szabó Lóránd: Kozma Ferenc. In: *Magyar Agrártörténeti Életrajzok*, I–P kötet. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1988.; *Lovas nemzet. A magyarság és a ló évezredekken átívelő barátságáról*. Szerk. Hecker Walter és Karádi Ilona. Bp., 2004.

LAJTHA LÁSZLÓ

(Budapest, 1892. június 30. – Budapest, 1963. február 16.)

A 20. század magyar zenéjének kiemelkedő alkotója, zeneszerző, népzene kutató, muzsikusk generációkat nevelő tanár.

Jómódú és művelt polgárcsaládba született, ahol a zene a mindennapjaikban is jelen volt. Apja ambiciózusan hegedült, Erdélyből származott anyja szépen énekelt és kitűnően zongorázott. Elsősülött gyermekük korán megmutatkozó zenei tehetsége ebben az inspiratív környezetben hamar kibontakozhatott: hatévesen jól zongorázott, néhány évre rá már saját kompozíciókat készített. Zeneakadémiai diplomáit zongora szakon Szendy Árpád, zeneszerzőként Herzfeld Viktor osztályában szerezte, miközben Lipcsében, Genfben, majd Párizsban is intenzív zenei tanulmányokat folytatott. Vincent d'Indy növendékeként nemcsak meghatározó ismereteket szerzett az új francia zene irányairól, de hamar aktív, majd elismert résztvevője is lett a francia zenei életnek. Így természetessé vált, hogy alkotói példaképei Bach és a bécsi klasszikusok mellett, mindvégig Debussy és Ravel maradtak.

Sokoldalú érdeklődésének megfelelően 1913-ban közgazdasági doktorátust szerzett a Budapesti Tudományegyetemen, egyúttal munkatársa lett a Magyar Nemzeti Múzeumnak, ahol a hangszergyűjtemény mellett rövidesen a népzenei osztályt is vezette. Kodály és Bartók nyomán e korszakában kezdte meg nagy jelentőségű népdalgyűjtéseit és kutatásait, s munkájával elismerten a nemzetközi folklór kutatás élvonalába került. 1928-tól Bartókkal együtt vett részt a Népszövetség népzenei bizottsága munkájában, majd hosszú időn át a különböző nemzetközi népzenei szervezeteknek, tanácsoknak lett nagy tiszteletnek örvendő vezetője.

Muzsikusk életét ugyan jelentősen befolyásolta az első világháború – négyéves katonai szolgálata végleg megakasztotta briliánsan indult zongoraművészi pályáját –, merész zeneszerzői útkeresése, majd nagyszerű kiteljesedése azonban töretlenül ívelhetett remekműveinek megalkotásáig. Művészetében filozofikus bölcsessége mindvégig franciás eleganciával, szétfeszítő harmóniai világa szigorúan fegyelmezett formarenddel, színeinek pompázata végtelenül puritán egyszerűséggel párosult. Fiatalkori kompozícióiban gyakran barokkosan bonyolult és nehéz szólamaival uralkodó szerepet játszott kedvelt hangszere, a zongora. Az 1920-as évektől kezdve – népzenei indíttatását soha nem megtagadva – már egyre letisztultabban és teljesebben a francia zene stílusjegyei lettek jellemzői művészetének. Pályája során szinte minden műfajban kipróbálta tudását: írt operát (*Kék kalap*, 1948), kilenc szimfóniát, tíz vonósnégyest, hangszer-összeállításaiban roppant változatos kamarazenét, valamint vokális műveket éppúgy, mint szórakoztató film- és kísérőzenét.

Lajtha pedagógusi és intézményvezető munkájával is jelentős nyomot hagyott: évtizedeken át tanított a Nemzeti Zenedében (1945–1949 között az intézmény igazgatójaként), valamint az ötvenes években a Zeneakadémián, de a viláégést követő reménykeltő újrakezdés éveiben a Magyar Rádió zeneigazgatójaként is komoly szakmai érdemeket szerzett. Munkásságát itthon 1952-ben Kossuth-díjjal, Párizsban 1955-ben a Francia Művészeti Akadémia tagjává választással ismerték el.

Szirányi János

Ajánlott irodalom: Berlász Melinda: *Lajtha László összegyűjtött írásai*. Bp., 1992.; Frideczky Frigyes: *Magyar zeneszerzők*. Bp., 2000.; Solymosi Tari Emőke: „...a magam titkos szobája”. Bp., 2007.

Lajtha László
Máté Olga felvétele, 1920 körül
MNM

LÁZÁR VILMOS

(Nagybecskerek, 1817. október 24. – Arad, 1849. október 6.)

Lázár Vilmos

Szamossy Elek litográfiája, 1872

MNM

Aradon hadbírótság elé állították, s mint önálló hadtest vezénylőjét, halálra ítélték. Tekintettel arra, hogy nem volt tábornok, a hadbírótság kegyelemből golyó általi halálra ítélte, s 1849. október 6-án Kiss Ernő altábornaggal, valamint Schweidel József és Dessewffy Arisztid vezérőrnaggal együtt az aradi vár sáncárcában agyonlőtték.

Hermann Róbert

Ajánlott irodalom: Lázár Vilmos 1849-i honvéd ezredes aradi várfoogságában kivégeztetése előtt írt emlékirata. In: *Az aradi vértanúk*. Szerk. Katona Tamás. Bp., é. n.; Dinyés László: Lázár Vilmos aradi vértanúnak és családjának levelei. In: Uő: *Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok*. Bp., 2004.; Kalapis Zoltán: Ezredes a tábornokok között: Lázár Vilmos. In: „*Negyvennyolcnak nagy idejében*”. Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. H. n., 1998.; Kedves Gyula: Lázár Vilmos. In: *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 2007.

ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT

(Klissza, 1242. január 27. – Nyulak szigete, 1270. január 18.)

Árpád-házi Margit Dalmáciában, Klissza várában látta meg a napvilágot, mivel apja, IV. Béla király és anyja, a bizánci származású Laszkarisz Mária a tatárjárás miatt menekülni kényszerült. A herceg nő a nevét Antióchiai Szent Margit után kapta, akinek ereklyéit nagyapja, II. András hozatta Magyarországra. Margitot szülei az ország megmeneküléséért imádkozva Istennek ajánlották, így hároméves korában a veszprémi Szent Katalin-kolostorba került. Egyes források szerint Magyarországi Boldog Ilona irányította nevelését, más források azonban – és ez tűnik valószínűbbnek – Olympiades szorort említik mint nevelőnőjét.

Béla király Buda közelében, a Duna egyik szigetén leánya részére új kolostort építtetett, Margit 1252-től haláláig ott élt. E szigetet a kolostor védőszentjéről Szűz Mária vagy Boldogasszony szigetének, illetve Nyulak szigetének is hívták, a 14. század óta pedig Szent Margit nevével viseli. Legendája szerint Margit szent rokonainak, Szent Istvánnak, Szent Imrének, Szent Lászlónak és Szent Erzsébetnek példáját igyekezett követni. Gyónatója, Marcellus, a magyar domonkosok rendfőnöke volt, valószínűleg ő készítette el Margit legendájának első változatát. Marcellus a misztikus vallásosság felé irányította Margitot, az ő útmutatásainak is köszönhető, hogy – mint Mályusz Elemér fogalmaz egy 1933-as tanulmányában – a 13. században Margit lehetett a legmodernebb magyar. Aszketikus életében nagy szerepet kapott a böjt, az önostorozás és a betegápolás. Hamar kultusz bontakozott ki személye körül, a szigeten található sírhelye zarándokhelyé vált. Már fivére, V. István kezdeményezte szentté avatási perének megindítását, szentté avatására azonban csak 1943-ban, sokszori próbálkozás után került sor.

Több, Margit életét feldolgozó szöveges emlék is fennmaradt a középkorból, amelyek között különleges helyet foglal el a Ráskay Lea által a 16. század elején másolt magyar nyelvű kódex. E szöveg, a legtöbb anyanyelvű középkori szövegünktől eltérően, nem az európai latin irodalom átültetése, hanem Magyarországon keletkezett forrásokból készült munka, ráadásul ez az egyetlen teljes egészében hazai témájú nyelvemlékkódex. Ráskay a nyulak szigeti kolostor lakói számára készítette a másolatot, az azonban továbbra is nyitott kérdés, hogy a szöveg, amely alapján dolgozott, eleve magyar nyelven született-e, vagy pedig létezett egy, a magyar szöveggel megegyező latin mintaszöveg. A szöveg datálása is vitatott: egyes kutatók 1320 előttinek, mások pedig a 14. század közepén keletkezettnek tartják, de azt a véleményt is többen képviselik, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a keletkezés ideje egyelőre nem állapítható meg.

Bartók Zsófia Ágnes

Ajánlott irodalom: A Margit-legenda internetes kiadása a latin forrásokkal együtt: http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510.; Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. Bp., 1994.; Deák Viktória Hedvig OP: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában*. Bp., 2005.; M. Nagy Ilona: A Margit-legenda (1510) és forrásai. Középkori anyanyelvű szövegek és forrásaik összevetésének módszertanához. In: *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*. Szerk. Korompay Klára, Terbe Erika, C. Vladár Zsuzsa, Zsilinszky Éva. Bp., 2009.

Szent Margit szentképen

Binder János Fülöp rézmetszete,
1800 körül
NMN

MÁRIA TERÉZIA

(Bécs, 1717. május 13. – Bécs, 1780. november 29.)

Mária Terézia a koronázási ruhában

Martin van Meytens műhelyének olajfestménye,
1740-es évek
MNM

rült trónját megtartania, s uralkodása alatt tovább erősítette a dinasztia pozícióit. Sikereit nagyrészt tanácsadói és vezető politikusai szakmai szempontok alapján történő kiválasztásának köszönhetette. Közülük kiemelkedik Wenzel von Kaunitz államkancellár, aki a hétéves háború idejére tető alá hozott Versailles és Bécs közötti szövetséggel új orientációt adott az osztrák külpolitikának. A holland származású Gottfried van Swieten az egészségügyi szervezetrendszer kiépítése és a bécsi egyetem modernizációja terén tűnt ki. Mária Terézia 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet, az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* az állam irányítása alá helyezte és egységesen szabályozta a magyarországi oktatásügyet. A közigazgatás és a hadsereg korszerűsítése mellett monarchiaszerte a parasztság terheit és kötelezettségeit szabályozó úrbéri rendeletet adott ki.

Mária Terézia azon kevés Habsburg-uralkodók közé tartozik, akit a magyar történelmi köztudat jó emlékezetében őriz: nevével a magyar nemesi testőrség életre hívását, a Budavári Palota felépítését, a nagyszombati egyetem Budára költöztetését társítva.

Krász Lilla

Ajánlott irodalom: H. Balázs Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen*. Bp., 1987.; Niederhauser Emil: *Mária Terézia*. Bp., 2000.

MINDSZENTY (1942-IG PEHM) JÓZSEF

(Csehimindszent, 1892. március 29. – Bécs, 1975. május 6.)

1915-ben Szombathelyen szentelték pappá, 1917-től Zalaegerszegen hittanár. Az 1918–1919-es forradalmak idején politikai okokból letartóztatták, a tanácsköztársaság alatt internálták. 1919 októberétől plébános Zalaegerszegen. 1944. március 25-én szentelték püspökké, és a veszprémi egyházmegye vezetője lett. Kiállt a meggyőződésük vagy származásuk miatt üldözöttek mellett, szót emelt a Dunántúl hadszíntérre változtatása ellen, kezdeményezője volt a dunántúli főpásztorok memorandumírásának. 1944 őszén a nyilasok letartóztatták, előbb Veszprémben, majd Sopronkőhidán zárták börtönbe. Ezt követően házi őrizetben volt a soproni Isteni Megváltó Leányai zárdájában. 1945-ös szabadulását követően visszatért Veszprémbé. 1945. szeptember 8-án XII. Pius pápa esztergomi érsekké nevezte ki, majd 1946. február 21-én kreálta bíborossá.

Magyarország II. világháború utáni, Mindszenty által kezdeményezett újraevangelizálási programjában kiemelt helyet kapott az engesztelés gondolata. A 20. század egyik legkiemelkedőbb magyar lelkeségi eseménye volt 1947. augusztus 15. – 1948. december 8. között a Mindszenty által vezetett Boldogasszony Év.

Szemben állt a kommunista politikával, ragaszkodott az egyház társadalmi szerepének megőrzéséhez. Szót emelt a felvidéki magyarság deportálása, a délvideki magyarok tömeges lemészárlása, a német kitelepítés embertelensége, az ítélet nélkül bebörtönözöttek és internáltak érdekében, az 1947. évi választási csalások, az egyházi iskolák államosítása, a fakultatív hitoktatás bevezetése ellen.

1948. december 26-án letartóztatták, az Andrássy út 60.-ban, az Államvédelmi Hatóság központjában zajlott vizsgálati eljárása. 1949. február 3–8. között zajló elsőfokú, majd július 6–9. közötti másodfokú bírósági tárgyalása után életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben börtönbüntetését megszakították, Püspökszentlászlón, majd Felsőpetényben volt házi őrizetben.

Az 1956-os forradalom alatti kiszabadítását követően október 31-én katonákból és felkelőkből álló csoport kísérte Rétságáról Budapestre. November 3-án este rádióbeszédben szólt a nemzethez. Másnap a szovjet támadás hírére az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségére menekült, ahol menedékjogot kapott. 1971. szeptember 28-án a Vatikán és a Magyar Népköztársaság előzetes megállapodása alapján elhagyta az amerikai követséget, előbb Rómába, majd egy hónap múlva Bécsbe ment, ahol a Pázmáneumban telepedett le. A világban szétszóródott magyarok lelkipásztori ellátását végezte. 1973-ban a pápa tisztségéből való lemondásra szólította föl, majd megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket. 1974-ben jelent meg *Emlékirataim* című kötete. Mariazellben temették el, hamvait 1991-ben az esztergomi bazilikában helyezték végső nyugalomra.

Soós Viktor Attila

Ajánlott irodalom: Kovács Gergely: *Isten embere. Szemtől szemben Mindszenty bíborossal*. Bp., 2005.; Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)* I–II. Bp., 2015.; Török Csaba: *A szent életű bíboros*. Bp., 2016.

Mindszenty József, 1956
Leslie A. Toth gyűjteményéből
MNM

RÁKOSI (1904-IG ROSENFELD) MÁTYÁS

(Ada, 1892. március 9. – Gorkij, Szovjetunió, 1971. február 5.)

Rákosi Mátyás

Ismeretlen felvétele, 1947 körül
MNM

A Keleti Kereskedelmi Akadémián, majd Hamburgban és Londonban tanult, több nyelven beszélt. 1910-ben lett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja.

Az első világháborúban orosz fogságba esett, 1917-ben kapcsolatba került a bolsevikokkal. 1918-ban visszatért Magyarországra és belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A tanácsköztársaság idején népbiztoshelyettes, 1919. július 17-től a Vörös Őrség országos főparancsnoka. A kommunin leverése után több közép-kelet-európai országban szervezte a kommunista mozgalmat. 1924-ben illegálisan érkezett ismét Magyarországra.

1925-ben letartóztatták, majd nemzetközi feltűnést keltő pere után bebörtönözték. 1940-ben – az 1848–1849-es honvédszázlókért cserébe – kiadták a Szovjetunióknak. A külföldi magyar kommunisták vezetőjévé vált. 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választották, 1945. február 22-től a Magyar Kommunista Párt főtitkára. Már az 1945. október 7-i nagy-budapesti törvényhatósági és a november 4-i nemzetgyűlési választásokat is igyekezett manipulálni.

A választásokat követően Rákosi miniszterelnök-helyettes és államminiszter lett. Fő célja a politikai ellenfelek eltüntetése, a legnagyobb rivális, a Kisgazdapárt „felszámolása” volt. Mindennek és az 1947-es választásokon történt tömeges visszaéléseknek köszönhetően az 1947. augusztus 31-i választásokat az MKP nyerte meg. 1948-ban a Szociáldemokrata Párt bekebelezésével létrejött a Magyar Dolgozók Pártja, amelynek alakuló kongresszusán, június 12-én Rákosit a párt főtitkárává „választották”.

Eközben már zajlott az egyházak megtörése és a párton belüli ellenzék felszámolása. A szovjet mintára kialakított terrorállam 1950 és 1953 között élte a „virágkorát”. Rákosi 1952 és 1953 között a miniszterelnöki pozíciót is betöltötte, az ő kézi vezérlésével működött az államvédelem is. A személyi kultusz csúcspontja a hatvanadik születésnapjára rendezett, többhetes ünnepsorozat jelentette.

1948-ban kezdődött a parasztság termelőszövetkezetekbe kényszerítése. A gazdaságban szinte mindent államosítottak, és 1950-re kiépült a tanácsrendszer is. Az iparban tervutasításos rendszert vezettek be. Az erőltetett iparosítás és hadseregfejlesztés kimerítette az ország tartalékait. A Hortobágyra történő kitelepítések, az internálótáborok működtetése, a rabmunkálatás kialakítása is a rendszer részét képezte.

Rákosi Sztálin 1953-as halálát követően, július 4-én átadta a miniszterelnöki tisztséget Nagy Imrének, ám a kulcspozíciókat több esetben változatlanul Rákosi emberei birtokolták. Rákosinak 1955-ben sikerült Nagy Imrét a hatalomból eltávolítania, de a teljes visszarendeződést már nem valósíthatta meg. Helyzetét a szovjetek jugszlávokkal történő 1955-ös kibékülése és Sztálin büneinek 1956-os nyilvánosságra hozatala is nehezítette. Az MDP Központi Vezetősége 1956. július 18-i rendkívüli ülésén vált meg első titkári tisztségétől és politikai bizottsági tagságától, majd a Szovjetunióba utazott. Onnan már soha többé nem térhetett vissza Magyarországra. Halála után hamvait a Farkasréti temetőben helyezték el.

Kiss Dávid

Ajánlott irodalom: Pünkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért, 1945–1948.* Bp., 1992.; Feil István: *A bukott Rákosi. Rákosi Mátyás 1956–1971 között.* Bp., 1993.; Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcson, 1948–1953.* Bp., 1996.; Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések, 1940–1956.* I–II. Bp., 1997. és 2002.; Pünkösti Árpád: *Rákosi bukása, száműzetése és halála, 1953–1971.* Bp., 2001.

SZABÓ MAGDA

(Debrecen, 1917. október 5. – Kerepes, 2007. november 19.)

Debrecenben érettségizett, majd szerzett magyar–latin szakos tanári diplomát 1940-ben, s ugyanebben az évben kezdett el tanítani debreceni és hőmezvásárhelyi gimnáziumokban. 1945-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa lett. Első verseit a debreceni *Magyarok* című folyóiratban jelentette meg, majd az 1948-ban betiltott *Újhold* egyik meghatározó szerzője lett. E körben ismerkedett meg későbbi férjével, Szobotka Tiborral is, akivel 1947-ben kötöttek házasságot. Megjelent két verseskötete. 1949-ben Baumgarten-díjat kapott, de a díjat még aznap vissza is vonták, és még ugyanabban az évben az állásából is elbocsátották. 1958-ig nem publikálhatott. 1950 és 1959 között általános iskolai tanárként dolgozott. A kényszerű szilencium után regényekkel és színpadi művekkel tért vissza a nyilvánosságba, s 1959-től már szabadfoglalkozású író.

Az országos ismertséget a *Freskó* és *Az őz* című regényei hozták meg számára. Ezekben már megmutatkozott kivételes képessége, mellyel hőseinek lelkivilágát és bonyolult viszonyait ábrázolta, sok írása pedig a női sorsokkal és kapcsolatokkal foglalkozik. Életművének fontos részét alkotják a szülővárosában játszódó önéletrajzi ihletésű regényei (*Ókút*, *Régimódi történet*, *Für Elise*). Debrecenhez élete végéig erős szálak kötötték; a város szellemisége és kálvinista hagyománya meghatározó volt számára. Ifjúsági regényei közül a legismertebbek az *Álarcosbál* és az *Abigél*. Legnagyobb hatású műveinek egyike a már harmincnégy nyelvre lefordított *Az ajtó*, amely egy erős akaratú, zsarnoki természetű, ámde szegény, takarításból élő nő életét meséli el. A regényből film és színdarab is készült, mint ahogyan az írónő számos más művéből is. Az egyik legtöbbet fordított és külföldön is népszerű magyar író. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, valamint a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja. Munkásságát számos díjjal ismerték el, többek között József Attila-díjjal (1959, 1972), Kossuth-díjjal (1978), Déry Tibor-díjjal (1996), Prima Primissima-díjjal (2003), a Magyar Köztársasági Érdemrend közép- és nagykeresztjével (1997, 2007).

Deczki Sarolta

Ajánlott irodalom: *Salve, scriptor! Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról.* Szerk. Aczél Judit. Debrecen, 2002.; Kónya Judit: *Szabó Magda: Ez mind én voltam...* Bp., 2008.; *Szabó Magda: Szabó Magda.* Vál. Tasi Géza, szerk. Vincze Ferenc. Bp., 2010.; *Hazám és Párizs. Szabó Magdával beszélget Dvorszky Hedvig.* Bp., 2011.

Szabó Magda a *Für Elise* című regényét dedikálja a 74. Ünnepi Könyvhéten Marton Szilvia felvétele, 2003 Magántulajdon

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ

(Ottomány, 1767. június 22. – Kufstein, 1795. október 6.)

A Martinovics-összeesküvés fája

Ismeretlen mester színezett rézkarca, 1795
MNM

Nagy hatással volt kortársaira, elsősorban Csokonai Vitéz Mihályra és az érzékeny dalköltészetre, amelynek poétikai eszközeit és alaphelyzeteit jól ismerte, illetve alkalmazta. Az 1788-as erdélyi hadjárat idején írt *Indúlly-dal...* például egy közköltészeti előképet követ, dallamuk is azonos. Legismertebb versei (például *A' Czenczi rózsája*, *A' Reménységhez*, *Chlőe bús estvéje*, *Egy meg-vetettnek keserve*) eljutottak a kéziratok hagyományba, illetve a népszerű nyomtatványokba is, ahol az 1830-as évekig népszerűek maradtak. Prózaí munkái csekély számúak, de igényes alkotások (például Mária magyar királynéről írt, töredékesen fennmaradt műve, valamint latin nyelvű esztétikai pályamunkája). Mátyás királyról szóló drámájában a patrióta nemesség 1790 körüli optimizmusa érezhető.

Csörsz Rumen István

Ajánlott irodalom: Gálos Rezső: *Szentjóni Szabó László*. Bp., 1955.; Mezei Márta: *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*. Bp., 1974.; Szentjóni Szabó László *Összes költeményei*. Kiad. Debreczeni Attila. Bp., 2001.

TESSEDIK SÁMUEL

(Alberti, 1742. április 20. – Szarvas, 1820. december 27.)

Tessedik Sámuel tanulmányait a pozsonyi evangélikus gimnáziumban, majd a debreceni református kollégiumban folytatta. Németországi egyetemeken hallgatót teológiát, filozófiát, orvosi és mezőgazdasági ismereteket. 1767-ben Szarvason lett evangélikus lelkész, ahol haláláig látta el a főként szlovák ajkú gyülekezet vezetését. Tessedik többnyelvű volt: a német mellett tudott szlovácul és magyarul is.

Azok közé a sokrétű elméleti tudással és jelentős gyakorlati munkássággal rendelkező szakemberek közé tartozott, akiket a magyarországi agrártudomány úttörőiként tartunk számon. Az agrártudomány korszerű eredményeit Tessediken kívül olyan európai látókörű elméleti szakemberek és gyakorlati gazdák hirdették Magyarországon a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben, mint Mitterpacher Lajos, Nagyváthy János vagy Pethe Ferenc. A leendő mezőgazdászok a termelés elméletét és gyakorlatát már nemcsak külföldi agrárszerzők munkáiból, külföldi tanulmányokból és utazásokból meríthették, hanem magyarországi tanintézetekben is elsajátíthatták. Például a pesti egyetem mezőgazdaságtani és állatgyógyászati tanszékein, illetve a Tessedik Sámuel által 1780-ban Szarvason, Festetics György gróf által 1797-ben Keszthelyen (Georgikon), Nákó Kristóf által 1802-ben Nagyszentmiklóson, Albert Kázmér szász-tescheni herceg által 1818-ban Magyaróváron alapított gazdasági szakiskolákban, tangazdaságokban.

Tessedik Sámuel egy személyben volt evangélikus lelkész, elméleti és gyakorlati mezőgazda, tanító-pedagógus, a paraszti kultúra, a néplelek vizsgálója és szakíró-tudósember. Fő műve *A parasztember Magyarországon mitsoda és mi lehetne* című könyve eredetileg német nyelven íródott és jelent meg („Der Landmann in Ungarn...”) 1784-ben. A könyvet Széchényi Ferenc gróf fordíttatta magyarra, és adatta ki 1786-ban. Tessedik elméleti és gyakorlati mezőgazdaként a tudományos ismeretek gyakorlati alkalmazására törekedett. Fölkarolta például a szakszerű talajjavítás és talajerő-utánpótlás ügyét, a kertgazdálkodást és a kertészeti oktatást. Az istállózó állattenyésztést összekapcsolta a takarmánynövény-termesztés, az okszerű rétgazdálkodás gondolatával. Figyelme kiterjedt a tejtermelésre, a méhtartásra, a szikések fásítására és a selyemhernyó-tenyésztésre is. Az Észak-Amerikából származó akácot, amely ma Magyarország legfontosabb mézelő fája, Tessedik Sámuel ajánlotta a szikések fásítására. Mintagazdaságot létesített és mintafalut álmodott.

Tanító-pedagógusként a felvilágosodás tanaiban gyökerező, korszerű képzési és pedagógiai elveket vallott. Könyvtárral, szemléltetőeszközökkel felszerelt iskolájában az általános képzés mellett folyt gazdasági és műipari ismeretátadás. „Gyakorlati gazdasági intézet”-ében tapasztalati úton szerzett ismereteket kívánt elsajátíttatni. Hajdani iskolája épületében ma a nevét viselő múzeum működik.

Estók János

Ajánlott irodalom: Tessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely: *A parasztkok állapotáról Magyarországon*. Bp., 1979.; Nádor Jenő – Kemény Gábor: *Tessedik Sámuel élete és munkája*. Bp., 1936.; Wellmann Imre: Tessedik Sámuel és a magyar agrárfejlődés. *Agrártörténeti Szemle*, 1961/2.; Tóth Lajos: *Tessedik Sámuel 1742–1820*. Szarvas, 1976.; Tóth Lajos: *Tessedik Sámuel pedagógiai reformtevékenysége*. Bp., 1980.

Tessedik Sámuel
Ismeretlen mester olajfestménye, 1780 körül
Tessedik Sámuel Múzeum

TOMPA MIHÁLY

(Rimaszombat, 1817. szeptember 28. – Hanva, 1868. július 30.)

Tompa Mihály

Barabás Miklós litográfiája, 1847

MNM

ség hatását mutatja. A könyv nagy siker lett, két hónappal megjelenése után már újra kellett nyomni. 1847-ben a Kisfaludy Társaság dicsérettel tüntette ki *Szuhay Mátvás* című elbeszélő költeményét, amely Arany János *Toldijával* és Garay János *Bosnyák Zsófiájával* egy kötetben jelent meg. Petőfi és Arany mellett a népiesség harmadik kiemelkedő alakjának szokás tartani. Hosszabb-rövidebb ideig szoros barátságot is ápolt két pályatársával, bár Petőfivel hamar megromlott a kapcsolata. A szabadságharc bukása után egyre több hazafias költeményt írt, ezek máig legismertebb darabjai költészetének, így például *A gólyához* vagy *A madár, fiaihoz*.

Tompának köszönhető a virágrege műfajának megteremtése, amely allegorikus versekben különféle erényeket vagy bűnöket társít bizonyos virágokhoz. Ezek *Virágregék* című kötetében jelentek meg 1854-ben. Hanvai éveit alatt költői alkata és a sorozatos családi tragédiák hatására egyre inkább az elégia felé fordult, ezt példázzák a *Sírboltban* és a *Kedves* című verse is. Hivatásából fakadóan az egyházi irodalom művelésére is nagy hangsúlyt fektetett: egyaránt írt teológiai értekezéseket, beszédeket, imákat és istenes verseket. 1854-es *Olajág* című kötete hölgyek számára írt elmélkedéseket és imákat tartalmazott.

Csonki Árpád

Ajánlott irodalom: Tompa Mihály *Válogatott művei*. Vál., bev., jegyz. Bisztray Gyula. Bp., 1961.; *Tompa Mihály levelezése*. I–II. Szerk. Bisztray Gyula. Bp., 1964.; Miklós Róbert, Kováts Dániel: *Tompa Mihály költői útja*. Miskolc, 1991.; Imre László: „Személyközi” és „szövegközi” Tompa Mihály költészetében. In: Uő: *Irodalomalapítás és műfajfejlődés a 18–19. századi magyar irodalomban*. Bp., 2015.

TREFORT ÁGOSTON

(Homonna, 1817. február 6. – Budapest, 1888. augusztus 22.)

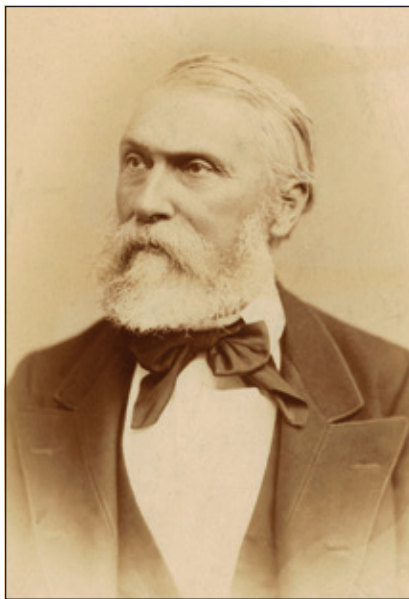
Vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. A belga eredetű család az 1770-es években települt Magyarországra, Trefort felmenői orvosok voltak. Az 1831-es kolerajárvány elvitte szüleit, gyámságát egy Csáky grófnő vállalta. Egerben, majd Pesten folytatta tanulmányait, s már tizennyolc éves korára – nyelvek sokaságát beszélve – elvégezte az egyetemet. Egy európai körutat követően 1836-ban közszolgálatba lépett, amelyet az 1840-es években publicisztikai pályára cserélt. 1841-ben az Akadémia levelező tagjává választották. A liberális politikai elit számos tagjával kötött barátságot, de leginkább az Eötvös József és Szalay László fémjelzte centralistákkal rokonszenvezett. Eötvöshöz felesége révén szoros rokoni szálak fűzték.

Trefortot 1848 nyarán képviselővé választották és államtitkár lett a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban, a harcok megindulásakor azonban emigrált. Már 1850-ben hazatért, visszavonult a közélettől és felesége Békés megyei birtokán gazdálkodott. Az 1861-es, majd az 1865-ös országgyűlésbe is megválasztották, s Eötvös oldalán, a másodvonalban vett részt a kiegyezés előkészítésében. 1872 szeptemberétől haláláig állt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén. Eközben 1885-ben az MTA elnökévé választották.

A dualizmus évtizedeiben a Magyarországot jellemző dinamikus modernizáció és polgárosodás egyik legfőbb jellemzője a kulturális fejlődés, melyhez Trefort hosszú minisztersége is jelentősen hozzájárult. Eötvös lerakta az alsófokú oktatás alapjait, Trefortra a közép- és a felsőfokú intézmények szabályozása várt. Sokat tett azért, hogy egyetemünk európai színvonalra emelkedjenek, új tanszékek, laborok, klinikai tömbök létesüljenek.

Az 1883-as középiskolai törvény átfogóan, a kor elvárásainak megfelelően szabályozta a középfokú oktatást. Megszabta a tanárképzés kereteit, a reáliskolákat törvényileg is egyenrangúvá tette a gimnáziumokkal. Trefort a korszerű szakképzést is támogatta, nem sikerült azonban a magyar társadalom mentalitásán változtatnia. „A divatos felfogások szerint a tisztességes mesterember nem úr, de úr az éhező hivatalnok, a kolduló literátor vagy a per és munka nélküli ügyvéd” – állapította meg keserűen.

Trefort nem ragaszkodott Eötvösnek a nemzetiségi kérdésben mutatott liberalizmusához. Az 1879. évi XVIII. tc. elrendelte a magyar nyelv tanítását a nem magyar tannyelvű népiskolákban, 1883-tól pedig magyarból is kötelező volt érettségit tenni. Az államnyelv kötelező oktatása önmagában nem tekinthető magyarosításnak, a Tisza-kormányzat éveiben (1875–1890) azonban fokozatos elmozdulás volt tapasztalható a korábbi kormányok türelmes politikájától, s ehhez Trefort tevékenysége is illeszkedett.

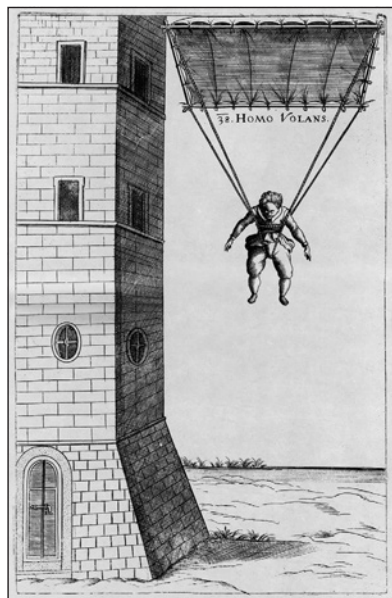
Trefort Ágoston
Ismeretlen felvétele, 1880 körül
MNM

Schwarzwölder Ádám

Ajánlott irodalom: Mann Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése*. Bp., 1982.; Mann Miklós: *Kulturpolitikusok a dualizmus korában*. Bp., 1993.

VERANCSICS FAUSTUS

(Šibenik, Horvátország, 1551. január? – Velence, Olaszország, 1617. január 20.)

Ejtőernyő illusztrációja
Verancsics Faustus *Machinae novae*
(Velence, 1616) című művében

jutalmazta, birtokát azonban a török hódítás miatt nem élvezhette. 1594-ben kilépett a királyi szolgálatból, belépett az egyházi rendbe. 1595-ben adott ki egy ötnyelvű szótárt, a nyelvek: latin, olasz, német, horvát és magyar. Ezt követően, 1598-ban csanádi püspökké nevezték ki. E tisztségéről 1608-ban lemondott, a következő évben pedig Rómában a Szent Pál szerzetesek sorába lépett.

Fő munkája, a *Machinae novae* (Új gépek) Velencében látott napvilágot 1616-ban. Ez az első technikai mű Magyarországgal kapcsolatban álló ember tollából: képekkel illusztrált leleményes műszaki megoldások gyűjteménye. A *Machinae novae* javaslatainak egy része olyan technikákra vonatkozik, amelyeket utazásai során látott és elterjesztésre ajánl, ilyen például a malomszita gépesítése vagy a gabonának kaszával, és nem a szokásos sarlóval való aratása. Bizonyos találmányi ötletei más ilyen illusztrált műben is fellelhetők, tehát nem minősülhetnek eredetieknek. Viszont akad a negyvenkilenc metszet között egy sor olyan is, melynek korábbi ábrázolását nem ismerjük. Ilyen a hidakra tett javaslatai közül például a pons ferreus (vas-híd), a mai értelemben vett lánchíd; ő az első, aki malomkőpárt hajtata egy vízkerékkel; a kocsitest fémrugókon való ágyazását is ő ajánlja elsőként. Mindez arra mutat, hogy Verancsics mechanikai alaptudását nagyrészt itáliai mérnököknek köszönhette, de felhasználási irányára a magyarországi környezet nyomta rá bélyegét, s így vált az agrármérnökök egyik első európai képviselőjévé.

Horvátországban Prvić szigetén a róla elnevezett múzeumban munkásságát részletesen bemutatják.

A. Szála Erzsébet

Ajánlott irodalom: Pénez István: Verancsics Faustus. In: *Műszaki nagyjaink* 4. köt. Szerk. Pénez István. Bp. 1981.; Verancsics Faustus: *Machinae novae és más művei*. Vál., sajtó alá rend., utószó, jegyz. S. Varga Katalin. Bp., 1985.; Verancsics Faustus. Szerk. Praznovszky Mihály et al. In: *Vár ucca tizenhét*, 1994/3.; Vig István: *Verancsics Faustus Dictionariuma*. Bp., 2012.

TOVÁBBI ÉVFORDULÓK

ACZÉL György (Appel Henrik) (Budapest, 1917. augusztus 31. – Budapest, 1991. december 6.) **politikus**, 1935-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, fizikai munkás. A háború után országgyűlési képviselő, és a kommunista párt funkcionáriusa. Egy koncepció perben való elítélése miatt 1950–1954 között börtönben ült. 1956 decemberétől az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága tagja, 1957 áprilisától művelődésügyi miniszterhelyettes, 1958-tól első helyettes, 1970-től Politikai Bizottsági tag. 1967-től a kultúrpolitika irányítója, a „három T” (túrt, tiltott, támogatott művészet) rendszerének a kidolgozója. 1974-től csökkent, 1985-től visszaszorult politikai befolyása. (*Kiss Dávid*)

ALMÁSI BALOGH Pál (Nagybarca, 1794. október 18. – Pest, 1867. szeptember 11.) **homeopata orvos**, akadémikus, a szabadságharc idején koleraorvos. 1836-tól az Akadémia lapja, a *Tudománytár* szerkesztője, az orvosi műnyelv egyik megmagyarosítója. A Kossuth vezetésével 1842-ben megalakult Iparegyesület egyik kezdeményezője. A reformkorban Széchenyi István, Kossuth Lajos és több más ismert politikus, író és művész háziorvosa volt. 1865-től a Magyar Hasonszenvi Orvosegyelet elnöke. Számos orvosi, filozófiai és társadalomtudományi publikáció szerzője, szépirodalmi és kultúrtörténeti munkái is megjelentek. Személyes könyvgyűjtő volt, Magyarország akkori talán legnagyobb magánkönyvtárával rendelkezett. (*Kapronczay Katalin*)

ALMÁSY György, zsadányi és törökszentmiklósi (Felsőlendva, 1867. augusztus 11. – Graz, 1933. szeptember 23.) **Ázsia-utazó**. Kelet-Ázsiába vezetett expedíciót 1900-ban, az Ili-folyó, az Iszik-köl tó, valamint a Tien-San addig ismeretlen harmadik, déli hegylánc környékét kutatta. Útjának zoológiai eredménye mintegy 20 ezer gyűjtött állat, főleg madár volt. Néprajzi tárgyakat is hozott magával, valamint szemléletes beszámolókat készített a kirgizok, kazakok életéről. Ez utóbbi hozott számára itthon elismerést. Második expedíciójára 1906-ban került sor, amikor Prinz Gyulával, majd egyedül Kína északi részének földrajzi, földtani, meteorológiai, néprajzi és gazdasági viszonyait tanulmányozta. Életművében terepmunkái és azok leírásai a leg-

értékesebbek. Sokrétű kirgiz néprajzi gyűjteménye még feldolgozásra vár. (*Sragner Márta*)

APOR Vilmos, báró, altorjai (Segesvár, 1892. február 29. – Győr, 1945. április 2.) **megyéspüspök**. 1918-tól gyulai plébános, 1941-től győri megyéspüspök. Vagyonát, befolyását a rászorulóknak védelmére használta. Fellépett a zsidóüldözés ellen, beadványokkal, személyes közbenjárással járt el a nyilas vezetőknel. A győri püspökvár pincéjébe több száz menekültet fogadott be. Amikor szovjet katonák nőket akartak munkára vinni, ez ellen tiltakozott. A dulakodás során egy orosz katona géppisztolyából három halálos lövés érte. (*Szoós Viktor Attila*)

ARANKA György (Szék, 1737. szeptember 15. – Marosvásárhely, 1817. március 11.) **író, tudományszervező**, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság alapítója, titkára, az erdélyi szabadkőművesség egyik legnagyobb alakja. Marosvásárhelyen és Nagyszebenben tanult bölcséletet és jogot, majd a marosvásárhelyi királyi táblánál lett írnok, ülnök, később törvényszéki bíró. 1781-től főképp magyarországi folyóiratokban (*Magyar Hírmondó*, *Magyar Múzeum*, *Orpheus*) jelentek meg versei, de fordításokat is közölt. Ebből az időből származott barátsága Kazinczy Ferencsel, amit a mindkettőjükre jellemző szabadkőműves elkötelezettség mélyített el igazán. (*Hegedűs Béla*)

BAKÓCZ Tamás (Erdőd, 1442 – Esztergom, 1521. június 11.) **esztergomi érsek**. Pályáját a titeli prépostságot birtokló bátyja (Bálint) indította el azzal, amikor külsországi tanulmányait támogatta. Boroszlóban, Krakkóban és Padovában diákoskodhatott, 1464-től a ferrarai egyetem hallgatója. 1483-ban királyi titkár, 1486-ban győri, a következő évben egri püspök. I. Mátyás király halála után (1490) II. Jagelló Ulászló (uralk. 1490–1516) pártjára állt. Kancellár, majd 1497-től esztergomi érsek. 1500-ban bíboros, 1517-től konstantinápolyi pátriárka. Ő az egyetlen magyar egyházi méltóság, akinek 1512-ben esélye nyílt a pápai trón elfoglalására. X. Leó pápa (uralk. 1513–1521) keresztres hadjárat megszervezésével bízta meg, ami végül a Dózsa-féle parasztfelkeléshez vezetett. (*E. Kovács Péter*)

BALASSA Iván (Báránd, 1917. október 5. – Budapest, 2002. november 1.), az **etnológia**, a **muzeológia** Európa-hírű **tudósa**, a nemzetiségi néprajzkutatás kezdeményezője. Pályáját gyakorlatnokként 1938-tól a debreceni egyetemen kezdte, majd 1940–1941 között Kolozsvárott folytatta. 1942-től 1944-ig Sepsiszentgyörgyön a Székely Múzeum gyűjteményének vezetője, azután a budapesti Néprajzi Múzeum főigazgatója lett. 1956–1961 között Sárospatakon a Rákóczi Múzeumot vezette. 1961-ben kinevezték a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya tudományos osztályvezetőjévé, majd 1969-től nyugdíjazásáig a Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettese. Nevéhez kötődik a Mezőgazdasági Múzeumok Nemzetközi Szövetségének (AIMA) létrehozása. 1972-ben megalapította a keszthelyi Georgikon Majornúzeumot. 1982–1992 között a Magyar Néprajzi Társaság elnöke. Kezdeményezésére a Magyar Néprajzi Társaságon belül 1973-ban Nemzetiségi Szakosztály alakult, elindította a nemzetiségi néprajzi nyári gyűjtőtáborokat és megszervezte a nemzetiségi néprajzi kiadványsorozatok szerkesztősegeit. Herder-díjat kapott, a Svéd és a Dán Királyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta, elnyerte a Pro Paluster-díjat is. Kiemelkedik az Ortutay Gyulával szerkesztett *Magyar Néprajz* című könyve és a *Határainkon túli magyarok néprajza* című kézikönyve. (*Börcsök Zsuzsanna*)

BANDA Ede (Budapest, 1917. április 6. – Budapest, 2004. június 23.) **gordonkaművész**, a magyar cigányzene generációkon át egyik legkiterjedtebb dinasztiájának leszármazottja. Híres primás öse, Banda Marci még Bihari János együttesében muzsikált, bátyja azonban évszázaddal később már a klasszikus zenei pálya útját járta. Banda Ede is az ő hatására választotta hangszeréül a gordonkát. A Zeneakadémián Kerpely Jenő, Schiffer Adolf és Zsámboki Miklós osztályaiba járt, muzsikussá válására, elmélyült és rendkívül széles zenei gondolkodására azonban döntő hatással Weiner Leó, a híres vonósnégyes-alapító Waldbauer Imre, Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán voltak. 1948-tól nyugdíjba vonulásáig tanára a Zeneakadémiának, 1951-ben pedig alapítója és művésze a Tátrai-vonósnégyesnek. Tanári munkáját híressé tett tanítványainak egész sora minősíti, többek között Virizlay Mihály, Perényi Miklós, Frank Mária. Kitüntette lett valamennyi fontos művészeti díjnak. (*Szirányi János*)

BARCSAY Ábrahám (Piski, 1742. február 2. – Csóra, 1806. március 3.) **költő**. Erdélyi nemesi család sarja. A bécsi testőrírók egyike, élete nagy részét katonai szolgálatban töltötte. Szabadkőműves, a Martinovics-perrel összefüggésben letartóztatták, majd felmentették. Az ún. rendi felvilágosodás első nemzedékéhez tartozott. Könnyed verselő, lírájának alapja az „érzékenység”, ugyanakkor az udvarellenes nemesi politika egyik szószólója is. Verseit Orczy Lőrinc munkáival együtt *Két nagyságos elmének költeményes születményei* címmel Révai Miklós adta ki. (*Kiss Margit*)

BAROSS Gábor (Pruzsina, Trencsén vm., 1848. június 6. – Budapest, 1892. május 9.) **jogász, politikus**. Jogi diplomát szerzett Pesten, utána megyei tisztviselő, később államtitkár, majd miniszter. Bár alig 44 évet élt és tíz évig sem volt felsővezetői beosztásban, tevékenysége több évtizedre előremutatóan határozta meg a hazai közlekedési, távközlési infrastruktúra és így a gazdaság egészének fejlődését. Létrehozta a Magyar Államvasutak szervezetét és műszaki korszerűsítésekkel, tarifaváltoztatásokkal ezt a rendszert gyümölcsöző vállalkozássá tette. Az Al-Duna-szabályozás és a fumei kikötő fejlesztése a hazai folyam- és tengerhajózás erősítését szolgálta. A posta és a távíróhálózat (majd a telefonhálózat egy részének) egy szervezetbe vonásával a rendszer gazdaságosságát növelte, összehangolt fejlesztését biztosította. Fölkészült szakemberekkel létrehozta a postamérnöki szolgálatot, majd megalapította (a világon másodikként) a hazai távközlés kutatóhelyét, a Posta Kísérleti Intézet jogelődjét. A műszaki fejlesztéseknél igyekezett a hazai cégek szolgáltatásait igénybe venni, például az ő biztatására kezdte el a Zsolnay gyár a porcelánszigetelők gyártását. Baross Gábor a közügyek intézésének példamutató személyisége, a közösség érdekeit szolgáló, igazi „miniszter” volt. (*Sipka László*)

BERDE Áron (Laborfalva, 1819. március 8. – Kolozsvár, 1892. január 25.) **közgazdász, jogász, természettudós**, egyetemi tanár, akadémikus. 1844-től a kolozsvári unitárius kollégiumban tanított, majd a kolozsvári jogakadémián, 1872-től pedig a kolozsvári Tudományegyetemen. Utóbbi helyen a nemzetgazdaság és pénzügytan egyetemi tanára volt, egyben az egyetem első rektora. A hazai meteorológiai és klimatológiai kutatások úttörőjeként

tartjuk számon, nevéhez fűződik az első magyar meteorológiai és klimatológiai szakkönyv megírása. 1846 és 1848 között ő volt a *Természetbarát*, majd az *Ipar és Természetbarát* című tudományos ismeretterjesztő folyóirat főszerkesztője. (*A. Szála Erzsébet*)

BETHLEN Miklós, gróf, bethleni (Kisbún, 1642. szeptember 1. – Bécs, 1716. október 27.) **államférfi, író**. A történetíró Bethlen János fia. Erdélyi és külföldi tanulmányai után politikai és közéleti pályát futott be, 1691-ben Erdély kancellárja lett. 1704-ben a *Columba Noe* (Olajágot viselő Noé galambja...) című latin nyelvű röpirata miatt felségárulással vádolták meg. Rabságban írta meg *Önéletrását*, *Imádságoskönyvét*, illetve latin nyelvű élettörténetét is *Sudores et cruce Nicolai comitis de Bethlen* (Gróf Bethlen Miklós fáradalmi és gyötrelmei) címmel. Noha felmentették az eredeti vád alól, nem térhetett haza, Bécsben halt meg. (*Tóth Zsombor*)

BOGNÁR József (Szombathely, 1917. február 5. – Budapest, 1996. november 3.) **közgazdász**. 1945-től 1990-ig országgyűlési képviselő, 1946–1947 között tájékoztatási miniszter, majd 1949-ig Budapest polgármestere. Részt vett a Magyar Függetlenségi Népfront megalakításában. 1956-ig több minisztériumot is vezetett, a Nagy Imre-kormányban október 25-től 31-ig miniszterelnök-helyettes. A forradalmat követően tudományos tevékenységet végzett. A Magyarok Világszövetségének egyik újjászervezője. Többek között az ő diplomáciai munkájának az eredményeként került haza a Szent Korona. Az új gazdasági mechanizmus kidolgozásában is részt vállalt. (*Kiss Dávid*)

BÖLCSKEI Elemér (Pestszentlőrinc, 1917. november 12. – Budapest, 1977. június 16.) **mérnök**, egyetemi tanár, akadémikus, a hidak és vasbeton szerkezetek nemzetközi híru kutatója, tervezője. Számos hídja, építménye a korszak kiemelkedő alkotása. Legismertebb művei: *Vasbetonépítéstan* (1964); *Héjszerkeztés* (1965); *Vasbetonszerkezetek* (1965). Az MTA Műszaki Mechanikai Bizottságának és az Internationale Vereinigung für Brückenbau und Hochbau magyar nemzeti bizottságának elnöke volt. (*Sipka László*)

BÖLÖNI FARKAS Sándor (Bölön, 1795. december 14. – Kolozsvár, 1842. február 3.) **író, műfordító, utazó**. Az erdélyi születésű szerző Goethe

és Schiller műveinek fordítójaként kezdte pályáját, de részt vett az erdélyi, különösen a kolozsvári közélet és művelődés szervezésében is. 1834-ben jelent meg *Utazás Észak Amerikában* című útleírása. Az Amerikai Egyesült Államok politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális berendezkedéséről tudósító munka a reformkori olvasóközönség kedvencévé vált, az Akadémia pedig levelező tagjává választotta a ért. (*Bátori Anna*)

BRUNA Xavér Ferenc (Zágráb, 1745. szeptember 14. – Pest, 1817. november 30.) jezsuita szerzetes, **matematikus, csillagász**, egyetemi tanár. A jezsuita rend magyarországi eltörlése után 1773-tól mint világi pap a zágrábi egyházmegyéhez tartozott. A budai várban lévő csillagvizsgálóban 1779-től két, egymást követő igazgató: Weiss Ferenc, majd 1785-től Taucher Ferenc segéde. 1798-tól a pesti Tudományegyetemen a felsőbb matematika tanára, 1810–1811-ben az egyetem rektora. Tagjává választotta a mannheimi meteorológiai társaság, csillagászati és meteorológiai publikációi a társaság évkönyveiben és a bécsi *Ephemerides Astronomicae*ben jelentek meg. (*Zsoldos Endre*)

CHORIN Ferenc (Arad, 1842. május 11. – Budapest, 1925. január 20.) **gyáriparos, politikus**. Híres aradi főrabbi unokájaként lett az *Alföld* című lap szerkesztője. 1867-től 1901-ig – néhány esztendő kivételével – országgyűlési képviselő, 1903-tól a főrendiház tagja. 1902-ben alapította a Gyáriparosok Országos Szövetségét, melynek első elnöke lett. Fő céljának a modern magyar ipar fejlesztését tekintette. Ő építette ki a Salgótarján környéki szénvidék kiaknázását szolgáló vállalatbirodalmat, így alapozta meg családjának a két világháború közötti nagyiparban betöltött vezető szerepét. (*Ujváry Gábor*)

COMENIUS (Jan Amos Komenský) (Nivnice, Morvaország, 1592. március 28. – Amszterdam, Hollandia, 1670. november 15.) **cseh-morva pedagógus**, aki négy éven keresztül (1650–1654) Magyarországon élt, Sárospatakon, s maga is tanított a pataki kollégiumban. Művei magyar fordításai nagy hatással voltak a hazai pedagógiára. Itt írta meg két igen fontos művét, a *Schola Ludus* (Az iskola mint játékszín) és a szemléltető módszert kiadván megvalósító *Orbis sensualium Pictus* (A látható világ képekben) című műveket. Utóbbi több nyelven nagyszámú kiadást ért meg. Comenius az első modern pedagógus, akit a nemzetek tanító-

jaként is tisztelnek, s aki szintézisbe foglalta kora nehezen áttekinthető pedagógiai és didaktikai módszereit. (*Gazda István*)

CZABÁN Samu (Rozsnyó, 1878. február 17. – Nagyszőlős, 1942. december 16.) **pedagógus, lapszerkesztő, tankönyvíró.** Az őszirózsás forradalom után a Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa, a tanácsköztársaság idején a közoktatásügyi népbiztosság osztályvezetője. Bebörtönzése után, 1921-ben Csehszlovákiában telepedett le és Beregszászon vállalt tanítói állást. Népiszkolai tankönyveket írt, elindította a *Jó Barát* című gyermekújságot, 1933–1936 között *Új Korszak* címmel tanügyi hetilapot szerkesztett. 1935-ben, Eperjesen jelent meg szakmódszertani tankönyve a fonomimikai írás és olvasás tanításáról. Baloldali és radikális nézetei miatt 1938-ban állásából elbocsátották. (*V. Molnár László*)

CSÁNYI Dániel (Nagybánya, 1820. január 20. – Debrecen, 1867. január 20.) **matematikus, vízépítő mérnök.** 1848-ig vízépítő mérnökként dolgozott a Tisza-szabályozásnál. A szabadságharc idején, 1849 májusától Klapka György megbízásából a komáromi vár mérnökkarának tagjaként vezette az erődítési munkálatokat. 1851-ben várfogságra ítélték, 1857-ben kegyelmet kapott. 1861-től országgyűlési képviselő, egyben a debreceni református kollégiumban a felsőbb mértan és a csillagászat tanára. *A számtan elemei* című tankönyve 1859-ben jelent meg, *A felsőbb mértan valódi alapelvei* címmel 1862-ben adott közre kötetet Kerekes Ferenc hagyatékából. 1863-ban az MTA levelező tagjává választották. (*Szabó Péter Gábor*)

CSEREY Farkas (Bécs, 1773. október 28. – Bécs, 1842. december 25.) **örnagy, botanikus.** Bécsben tanult. Részt vett a napóleoni háborúban. Sokat utazott, széles körű műveltséggel rendelkezett. Levelezett többek között Kazinczyval, Wesselényivel, Aranka Györggyel. Támogatta Csokonai emlékművének felállítását, a Döbrentei-féle *Erdélyi Múzeum* megindítását. Szenvedélyes botanikus volt, krasznai kertjében több száz fát és növényt nevelt. A hazai műemlékvédelmi szemlélet korai képviselője volt, indítványozta az egyházi művészeti emlékek összeírását. Tagja volt a magyar természettudományi és a jénai mineralógiai társulatnak. Felesége, Haller Krisztina halála után Bécsbe költözött. (*Sragner Márta*)

DÉCHY Mór (Budapest, 1851. november 4. – Budapest, 1917. február 8.) **alpinista, a Kaukázus kutatója,** akadémikus. Első útja 1877-ben a Himálájába vezetett, de fő érdeme a Kaukázus felderítése, ismertetése volt. 1884 nyarán vezette az első expedíciót, amelyet még hat követett. Több külföldi tudományos társaság és akadémia tagja volt. Sok tanulmány mellett a Kaukázus orográfiai, hegység-szerkezeti, tektonikai, glaciológiai és vízrajzi viszonyairól gyűjtött ismereteit monográfiákban adta közre. Fénykép- és kőzetgyűjteményét a Földtani Intézetnek és a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlódta. 1874-ben elsőként mászta meg a Tátra-csúcsot, amit aztán róla neveztek el. Ő volt az első magyar hegymászó, aki a Matterhorn és a Mont Blanc tetején állhatott. (*Sragner Márta*)

DECSY Sámuel (Rimaszombat, 1742. január 2. – Bécs, 1816. január 25.) **író, orvos, történész.** Németalföldi orvosegyetemeken tanult, majd Bécsben telepedett le. Utóbbi helyen a kulturális élet egyik neves szervezője volt, jövedelmének nagy részét az irodalom támogatására fordította. Több nyelvészeti, földrajzi, történeti és mezőgazdasági tárgyú művet írt. Könyvészeti szempontból is értékes munkája a török birodalomról írt *Osmanogرافia* című 1788–1789-ben közreadott háromkötetes munkája. Kultúrtörténeti vonatkozásai miatt sokszor hivatkoznak a *Pannóniai Féniesz, avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv* (Bécs, 1790) című munkájára. Hírlaptörténetünk első orvos-szerkesztője volt: 1793-tól 1816-ig Bécsben szerkesztette a *Magyar Kurirt* és melléklapját, a *Magyar Muzsát*, 1798-tól Pánczél Dániellel együtt. (*Kapronczay Katalin*)

DESSEWFFY Aurél, gróf, cserneki és tarkői (Nagymihály, 1808. július 27. – Pest, 1842. február 9.) **politikus, publicista,** Dessewffy József gróf fia. 1827-től Pest megye tisztis aljegyzője volt, 1828-tól a magyar királyi udvari kancellárián fogalmazóként, 1832-től a helytartótanácsnál titkárként dolgozott. Az 1833–1836. és 1839–1840. évi országgyűléseken a felsőtáblai újkonzervatív tábor tagjai közé tartozott. 1841-től a *Világ* című lap szerkesztőjeként lépett fel Kossuth *Pesti Hírlapja* ellen. A Magyar Tudós Társaság tagja. (*Hermann Róbert*)

DEVECSERI Gábor (Budapest, 1917. február 27. – Budapest, 1971. július 31.) **költő, műfordító, klasszika-filológus.** Költőként a *Nyugat* harmadik

nemzedékével indult, első kötete *A mulatságos ten-ger* címmel jelent meg 1936-ban. 1947-ben belépett a kommunista pártba, ez lírájában is fordulatot hozott, az ötvenes évek elejéig a propagandisztikus költészet egyik legfontosabb alakjaként tartották számon. Ezzel párhuzamosan bontakozott ki jelentős műfordítói tevékenysége: az európai ókor klaszszikusainak egy részét, köztük a homéroszi eposzokat fordította magyarra. (*Reichert Gábor*)

EGGER Vilmos (Wilhelm Egger) (Staad, Svájc, 1792. május 13. – Pest, 1830. november 2.) **festőművész**, az első magyar hivatásos **tornatanító**. A híres reformpedagógus Pestalozzi iskolájában tanult, majd Yverdonban tanított. Váradi Szabó János meghívására 1812-ben jött hazánkba. Rövid ideig házitanító volt báró Vay Miklósnál, 1813-ban Pestre költözött s arcképfestésből élt. 1814–1830 között a pesti evangélikus iskola rajz- és tornatanáraként dolgozott. Működésével Pestalozzi gyakorlati oktatási módszerét tette ismertté Magyarországon. 1819-ben nyilvános „testgyakoroldá”-t nyitott, amely három évig működött. Ekkor Metternich herceg, birodalmi kancellár utasítására megszüntették, mert a herceg attól tartott, hogy német mintára a tornamozgalom a hazafias függetlenségi mozgalmak melegegya lehet. Életéről a Magyar Televízió 2004-ben *Az első magyar tornatanár* címmel készített dokumentumfilmet. (*Szabó Lajos*)

ENTZ Géza (Mezőkomárom, 1842. március 29. – Budapest, 1919. december 4.) **zoológus, orvosdoktor**, egyetemi tanár, akadémikus. 1901-től a Tudományegyetem orvoskarának állattani és összehasonlító bonctani tanszékének professzora. Főleg véglényekkel, állati egysejtűekkel, az állatnövénnyel (egysejtű-mozzat) együttélésével foglalkozott és felfedezte az állat-növénnyel szimbiózisát. Sokat foglalkozott általános állattani kérdésekkel, különösen a mimikri jelentőségével. A fajkeletkezés és származástan kérdései is érdekelték, kezdetben kifejezetten darwinista álláspontra helyezkedett (Török Auréllal együtt fordította le Charles Darwin *Az ember származása és az ivari kiválás* című művét 1884-ben). Később a lamarckiánus felfogás híve lett. (*Sragner Márta*)

FÁBRI (Furtkovits) Zoltán (Budapest, 1917. október 15. – Budapest, 1994. augusztus 23.) **film- és színházrendező**, háromszoros Kossuth-díjas. Festőnek készült, képzőművészeti főiskolai diplomája megszerzése után végezte el a Színművészeti Főis-

kolát. Színészként, díszlettervezőként és forgatókönyvíróként is ismert volt. Különböző színházaknál, majd 1952-től rendezőként dolgozott. 1950-es évek közepi filmjeivel (*Körhinta, Hannibál tanár úr*) a magyar filmművészet egyik megújítója. Múltán elismert alkotásaiban a parasztság életviszonyainak változását, illetve a magyar történelem fordulóit mutatja be, gyakran irodalmi adaptációk segítségével. (*Ujváry Gábor*)

FEICHTINGER Sándor (Esztergom, Szentgyörgymező, 1817. november 17. – Esztergom, 1907. január 5.) **orvos, botanikus**. Pesten végezte egyetemi tanulmányait. 1861-től Esztergom vármegye és Esztergom főorvosa, a kórház és a reáliskola igazgatója volt, sebészként és szemészként is praktizált. Azon kevés orvosok egyike, aki naplót vezetett, kéziratos önéletírása csak 2005-ben jelent meg nyomtatásban *Feichtinger Sándor doktor önéletírása. Élményei és működése az orvosi, a tudományos fűvészeti, a nevelészet, valamint társadalmi és politikai téren* címmel. A vármegyéről és környékéről 1899-ben jelent meg szakkönyve. Növénygyűjteményét Szegednek ajándékozta. (*Kapronczay Katalin*)

FEKETEHAZY János (Vágsellye, Nyitra vm., 1842. május 16. – Vágsellye, 1927. október 31.) **mérnök** a bécsi műegyetemen, majd a zürichi polytechnikumban tanult, utóbbi helyen kapott mérnöki oklevelet. Bécsben kezdett dolgozni, majd hazatérve itthon folytatta híd- és egyéb vasszerkezet-tervezői tevékenységét. A Magyar Államvasutak mérnökeként alkotta meg a mozdonyfordító korongot, amelyet azóta is világszerte használnak. Emellett több jelentős budapesti épület vas tetőszerkezetét tervezte (Operaház, Vámház, Keleti pályaudvar). Mintegy két évtizedes hídtervezési munkássága is (sokféleségében, mennyiségében és minőségében) páratlan teljesítmény, köztük említjük a szegedi közúti Tisza-hidat, a komáromi Erzsébet hidat és az esztergomi Mária Valéra hidat. Ma is fővárosunk díszé az általa tervezett Szabadság híd – már csak ezért is tisztelettel emlékezhetünk rá. (*Sipka László*)

FELLETÁR Emil (Tapolca, 1834. június 1. – Budapest, 1917. február 5.) **gyógyszerész, vegyész**, a törvényszéki toxikológia elismert művelője, hazai megeremtője. 1863-ban a budapesti Tudományegyetemen lett a törvényszéki és rendőrségi vegytan magántanára, három évre rá Kátai Gáborral együtt írta *A gyógyszerészeti tudományok alapvo-*

nalai című háromkötetes egyetemi tankönyvet. 1869-től a kémiai technológia előadótanárává nevezték ki a Kereskedelmi Akadémián, 1871-ben pedig országos művegyésszé lett. 1883-tól ő vezette az Országos Művegyészeti Intézetet (Országos Bírósági Vegyészeti Intézet). Utóbbi minőségében írt legismertebb műve az 1897-ben Jahn Józseffel együtt közreadott *A törvényszéki chemia elemei* című munkája. (*Tömpe Péter*)

FÉNYES Imre (Kötegyán, 1917. július 29. – Budapest, 1977. november 13.) **elméleti fizikus**, egyetemi tanár, a kvantumelmélet, a statisztikus fizika, az irreverzibilis termodinamika és a fizika filozófiai kérdéseinek nemzetközi hírű kutatója. 1945-ben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Elméleti Fizikai Intézetét vezette. 1950-től 1953-ig Debrecenben az Elméleti Fizikai Tanszék tanszékvezető docense volt. 1953-ban áthelyezték az ELTE-re, ahol 1960-ban kapott újra egyetemi tanári kinevezést. Itt dolgozott haláláig Magyarországon ő tartott először előadást (1950) és ő írt először könyvet (1952) az irreverzibilis termodinamikáról, sok vonatkozásban messze megelőzve korát. A termodinamikai mozgásegyenletek megoldásának eljárását is elsőknek ő dolgozta ki (1958). (*Kovács László*)

FENYŐ István (Budapest, 1917. március 5. – Budapest, 1987. július 28.) **matematikus**, akadémiai doktor, 1950-től 1964-ig az MTA Matematikai Kutatóintézetének munkatársa. 1951-ben megszervezte a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Kar önálló matematikai tanszékét, s ezt vezette 1960-tól. Több külföldi egyetem vendégprofesszora. Főként a középértékekre vonatkozó függvényegyenletekkel, differenciál- és integrálegyenletekkel, valamint disztribúcióelmélettel foglalkozott. Több értékes műegyetemi matematika-tankönyv szerzője, ezek egy részét Alexits Györggyel és Frey Tamással együtt írta. Leonardo da Vinci matematikai tárgyú kéziratairól szóló vizsgálatai olasz nyelven jelentek meg. (*Szabó Péter Gábor*)

FERENCZY Károly (Bécs, 1862. február 8. – Budapest, 1917. március 18.) **festő**. Huszonhárom évesen ébredt hivatására, Rómában, Münchenben és Nápolyban járt, 1887–1889-ben pedig Párizsban tanult festészetet. Hatott rá a francia Bastien-Lepage ún. finom naturalizmusa is. 1896-ban csatlakozott a Hollósy Simon által vezetett nagybányai művésztelphöz, amelynek – s egyúttal az ott ki-

bontakozó új festői mozgalomnak – a vezéralakja lett. Műveire az impresszionizmus és a szimbolizmus nyomja rá a bélyegét. Legjelentősebb bibliai tárgyú művei *A hegyi beszéd*, *A három királyok*, *Józsefet eladják testvérei*. A tájat és a fényeket ragadta meg a *Napos délelőtt* és a *Márciusi est* című képein. Ferenczy igen nagy hatást gyakorolt a kortárs magyar festőkre. (*Sisa József*)

FRICSAY Richard (Kremsier, Morvaország, 1867. március 24. – Budapest, 1945. március 16.) **karmester**, a magyar katonazene történetének legjelentősebb alakja. Első zenei leckéit templomi muzsikus atyjától kapta, majd a helyi zeneiskolában részesült képzésben. Olmützi katonai szolgálatát már gyalogezrede zenekari karmestereként abszolválta, azt követően a morvaországi Vsetin katedrálisának lett karnagya. A millennium évére zenekarával országos hírnévre tett szert. 1897-től főállású karmesterként szerződtekett a székesszévfővári honvédzenekarhoz. A város meghatározó zeneirányítójaként, karmestereként, kiváló alkalmi művek komponistájaként és fiatalokat sikerrel nevelő pedagógusaként maradandó érdemeket szerzett. Az első világháború kitérőesekor katona-karmesterei szolgálata előbb Nagyváradra, majd Budapestre szólította, ahol szakmai tudását és szervezőtehetségét haláláig a magyar katonazene felvirágoztatása ügyének szentelte. (*Szirányi János*)

GENERSICH Antal szepes-szombati (Nagyszombat, 1842. február 4. – Budapest, 1918. június 4.) **patológus**, egyetemi tanár, akadémikus, munkássága a kórbonctannak csaknem egész területére kiterjedt. A Közkórházi Orvostársulat elnöke volt. Pesten avatták orvosdoktorrá, 1870-től Kolozsvárott működött, 1872-től az ottani egyetemen a kórbonctan professzora. Ugyanezt a tisztséget töltötte be Pesten 1895 és 1913 között, ahol egyben az I. Kórbonctani Intézet igazgatója is volt. A pesti egyetemen dékán és rektor is volt. Kutatásai főként a tuberkulózis, a humán és bovin tuberkulózis elkülönítésével, a szifilisz, a leukémia kórbonctanával, a torzképződéssel, kőképződéssel és a trichinózissal kapcsolatosak. 1991 óta alapítvány is őrzi a nevét. (*Kapronczay Katalin*)

GIMES Miklós (Budapest, 1917. december 22. – Budapest, 1958. június 16.) újságíró. 1945-től a Magyar Kommunista Párt tagja és a *Szabad Nép* munkatársa, 1953-tól Nagy Imre híve. Az 1956-os forradalom idején napilapot indított *Magyar Szabadság* címmel, annak leverése után pedig az *Ok-*

többer Huszonharmadika című, passzív ellenállásra buzdító, illegális újságot szerkesztette. Az ellenállást hirdető Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom létrehozásában is részt vett. 1958. június 15-én a Nagy Imre-perben halálra ítélték, és a következő napon kivégezték. 1989-ben rehabilitálták, és június 16-án újratemetették. (*Kiss Dávid*)

GÖNCZY Pál (Hajdúszoboszló, 1817. december 26. – Karácsond, 1892. január 10.) **pedagógus, politikus**, miniszteri tanácsos, államtitkár, a főrendiház tagja, akadémikus. A 19. századi népoktatás és a protestáns iskolaügy jeles képviselője. Tanácskönyvei, tanári útmutatói, vezérkönyvei, a munkára való nevelésről írt cikkei nevét országosan ismertté tették. 1852-ben a fővárosban tan- és nevelőintézetet alapított. 1859-ben Török Pállal közösen alapította meg a fővárosi református gimnáziumot. 1878-ban a párizsi világtkiállításon kiemelkedő szerepet vállalt a magyar vonatkozású anyag bemutatásában, amiért francia Becsületrenddel tüntették ki. 1890-ben Kogutowicz Manóval közösen adta közre Magyarország megyéinek kézi atlaszát. (*V. Molnár László*)

GYÓNI Géza (Gyón, 1884. június 25. – Krasznajarszk, Oroszország, 1917. június 25.) **újságíró, költő**. Evangélikus teológiai tanulmányait félbehagyva a közigazgatásban dolgozott és újságíró lett. Az első világháború kitörésekor bevonult, Premysl ostrománál hadifogságba esett, s élete végéig Oroszországban raboskodott. *Lengyel mezőkön, tábornúk mellett* című kötete a körbezárt Premyslben jelent meg. Neve azután került be az irodalmi köztudatba, hogy 1915-ben Rákosi Jenő az irodalmi modernséggel vívott hírlapi vitájában Adyval szemben Gyónit állította példaként. (*Szénási Zoltán*)

GYÖRFFY György, szigethi és nádudvari (Szucság, 1917. augusztus 26. – Budapest, 2000. december 20.) történész, az MTA tagja, Széchenyi-díjas. A Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének gyakornoka, a Kelet-európai Tudományos Intézet Néptudományi Intézetének igazgatója (1945–1949), majd az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, főmunkatársa, végül tanácsadója. Az Árpád-kor és annak történeti földrajza, illetve a korai magyar városfejlődés kutatásának egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású képviselője. (*Ujváry Gábor*)

HABSBURG István (Buda, 1817. szeptember 14. – Menton, Franciaország, 1867. február 19.)

főherceg, nádor. 1838-ban részt vett a pesti árvízmentési munkában, 1844-től Csehország helytartója. Budán először helytartó, majd 1847 novemberében nádorrá választották. Jelentős szerepet játszott a Batthyány-kormány kinevezésében, majd teljhatalmával támogatta a kormányt. 1848. szeptember 18-án elvállalta a magyar hadsereg vezetését, végül bécsi felszólításra elhagyta az országot. Ezt követően Schaumburgban, majd Mentonban élt, főként természettudományokkal foglalkozott. (*Zakar Péter*)

HAJNAL István (Nagykikinda, 1892. július 3. – Budapest, 1956. június 16.) **történész**, az MTA tagja, Széchenyi-díjas (poszthumusz). A bécsi Theresianum prefektusa, a Magyar Országos Levéltár allelvéltárnoka, majd az Esterházy-család hercegi ágának főlevéltárosa (1922–1930). 1930–1949 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen (a mai ELTE) az újkori egyetemes történet professzora, a bölcsészkar dékánja (1944–1947). Írás- és technikatörténeti, illetve a szociológia és a történettudomány érintkezési pontjaival foglalkozó művei révén a 20. századi magyar történettudomány egyik meghatározó, nemzetközileg is ismert képviselője. (*Ujváry Gábor*)

HARMATTA János (Hódmezővásárhely, 1917. október 2. – Budapest, 2004. július 24.) **klasszika-filológus, nyelvész**. 1952-től az ELTE Indo-európai Nyelvtudományi Tanszék tanára. 1970-től az MTA tagja, 1973 és 1986 között pedig elnökhelyettese volt. Tudományos tevékenysége a finnugor nyelvészettől az ókortudományon keresztül az orientalisztikáig, azon belül is az iranisztikáig és az indológiaiáig terjedt. 1990-ben tudományos életművéért, hazai és nemzetközi tudományos szervezési munkásságáért Széchenyi-díjban, 2003-ban Akadémiai Aranyéremben részesült. (*Angyalosi Gergely*)

HAUSER Arnold (Temesvár, 1892. május 8. – Budapest, 1978. január 29.) **filozófus és művészettörténész**. 1910-ben a budapesti egyetem bölcsészkarán kezdte meg tanulmányait. Tagja lett a progresszív Vasárnapi Körnek, ahol megismerkedett egyebek között Fülep Lajossal és Antal Frigyes-sel; érdeklődése egyre inkább a művészettörténet felé fordult. 1921 után Berlinben, Bécsben és Londonban tanult, illetve élt. A művészetszociológiai irány egyik fő képviselője lett, és mint ilyen alkotta meg nagy sikerű műveit: *Sozialgeschichte der Kunst* (London, 1951), *Philosophie der Kunstgeschichte*

(München, 1958), *Der Manierismus* (München, 1964). Élete végén visszaért Magyarországra. (*Sisa József*)

HAYNAL Imre vitéz váradi (Beszterce, 1892. november 12. – Budapest, 1979. február 3.) **belgyógyász, kardiológus**, egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus, iskolaalapító tudós. Budapesten a László Kórház, majd a Rókus Kórház osztályvezető főorvosa volt, 1940–1945 között a kolozsvári Tudományegyetem belgyógyászati klinikáját vezette. 1946–1958 között a budapesti II. sz. Belgyógyászati Klinika igazgatója, egyben az Orvosi Kar professzora. Az 1956-os forradalmat követő megtorlások bírálata miatt 1958-ban kényszernyugdíjazták. Érdeklődése főleg a kardiológia és endokrinológia kérdéseire irányult. Foglalkozott a szív és a vérerek betegségeinek kutatásával, valamint a máj és a lép megbetegedéseivel. Nevét egyetemi kar viseli. A zsidóüldözés idején sokak életét mentette meg, ezért 1998-ban a Yad Vashem a *Világ Igaza* címet adományozta neki. (*Kapronczay Katalin*)

HAZAI Samu (1876-ig Kohn Sámuel), báró (1912-től) (Rimaszombat, 1851. december 26. – Budapest, 1942. február 10.) **hivatásos honvédtiszt**, vezéreresdes. A Kereskedelmi Akadémia abszolválása és az apja szeszgyárában folytatott munka után elvégezte a Ludovika Akadémia tisztképző, majd felsőbb tiszti tanfolyamát, illetve Bécsben a császári és királyi Hadiiskolát. Különböző vezérkari tiszti, parancsnoki, tanári beosztások után 1904-től a Honvédelmi Minisztérium I. ügycsoportjának főnöke, 1910–1917 között honvédelmi miniszter. 1917–1918-ban az osztrák–magyar fegyveres erők utánpótlásügyeinek főnöke. Ismert katonai szakíró, 1927-től a Magyar Országgyűlés Felsőházának az államfő által élethossziglan kinevezett tagja. (*Szakály Sándor*)

HOCHMEISTER Márton (Nagyszében, 1767. április 19. – Nagyszében, 1837. január 6.) **nyomdász, könyvkiadó**, Nagyszében polgármestere (1818–1829), királyi tanácsos, a város színházának alapítója. Szülővárosában megörökölte apja nyomdáját, majd 1790-ben Kolozsvárott létesített új nyomdát és könyvkereskedést, amelyet 1809-ben a katolikus líceumnak ajándékozott. Nevéhez fűződik az első erdélyi magyar újság, az 1790-től hetente kétszer Nagyszébenben megjelenő *Erdélyi Magyar Hírvivő* kiadása, amelyet ezt követően Kolozsvárott folytatott *Erdélyi Híradó* néven. Erdély

legismertebb német nyelvű újsága, a *Siebenbürger Bote* is az ő gondozásában jelent meg (1791–1837). Közreadta Bethlen Farkas *Historiáját* hat kötetben. Szerkesztésében számos kalendárium is megjelent. (*Gazda István*)

HOÓR-TEMPIS Móric (Nagyszében, 1867. május 6. – Budapest, 1944. január 29.) **villamosmérnök**, műegyetemi magántanár, akadémikus. 1889-től 1908-ig a Ganz Villamosság Művek kísérleti osztályán dolgozott, emellett 1902-től a Budapesti Általános Villamossági Rt. tervező- és építőosztályának vezetője. 1908-tól magánmérnöki irodát tartott fenn, emellett 1914-től a Műegyetemen a közüzemi költségszámítás, majd az energiatermelés tantárgyak megbízott előadója. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyarországi energiaipar villamosítása, a korszerű hazai és külföldi erőművek építése, a vízenergia hasznosítása és a városok villamos erőműveinek fejlesztése területén. Zenefiziológiával is foglalkozott. (*Antal Ildikó*)

HORTHY István, vitéz nagybányai (Pola, 1904. december 9. – Ilovskoje mellett, 1942. augusztus 20.) **mérnök**, tartalékos honvéd főhadnagy, **politikus**. A budapesti József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen szerzett gépészmérnök diplomát (1928). 1929-től a Weiss Manfréd Művekben dogozott mérnökként, majd az USA-ba utazott, ahol a Ford Műveknél állt alkalmazásban. 1930-tól a Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyáraknál főmérnök, igazgató, majd vezérigazgató. 1940 és 1942 között a Magyar Államvasutak elnöke. 1942. február 19-én a Magyar Országgyűlés kormányzóhelyettségévé választotta. 1942 nyarán a magyar királyi 2. honvéd hadsereg kötelékében a keleti hadszíntéren szolgált. 1942. augusztus 20-án vadászrepülőgéppel lezuhant és szörnyethalt. (*Szakály Sándor*)

JUBÁL (Juhbál) Károly József (Székesfehérvár, 1817. augusztus 3. – Pest, 1853. március 3.) **mérnök**. A bécsi műegyetemen végzett. 1846-tól a József-ipartanoda rajztanára, a műszaki rajz magyar terminológiájának egyik kidolgozója. 1848 végén a Hadi Fótanoda tanára, majd belépett a honvédek közé. 1849. május 10-től hadnagy és parancsörtszt Gál Miklós mellett. 1849 őszén Kossuth Zsuzsa leánynevelő intézetében tanított. Részt vett a Makk-féle összeesküvésben. 1851. december 1-én letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték. (*Zakar Péter*)

KAPOLI Antal (Gyalán, 1867. november 4. – Somogyhárságy, 1957. április 12.) **fafaragó**. Akár-csak ősei, ő is pásztor volt, így kezdett el gyermekkorában fafaragással foglalkozni. Nemsokára már másoknak, megrendelésre is készített különféle használati és dísz tárgyakat, pásztorbotokat, kulacsokat, só- és paprikatartókat. Ősi motívumokból indult ki, mint amilyenek például a virágdíszek, majd utóbb többet ő maga is kitalált. Egyes műveit a pásztorok és betyárok világából vett jelenetekkel díszítette. Sokfelé vándorolt, egyebek között Somogyban, ahol megismerte az elődök munkáit. Összességében egy sajátos, egyéni formanyelvet alakított ki. Tárgyai több kiállításon szerepeltek, például a Néprajzi Múzeumban. 1954-ben megkapta a Népművészet Mestere címet, 1955-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. (*Sisa József*)

I. KÁROLY (Nápoly, 1288 – Visegrád, 1342. július 16.) **magyar király**. Az Anjou-család sarjaként az Árpád-ház kihalása (1301) utáni trónharcokban hosszas küzdelem árán biztosította trónját. Háromszor koronázták meg (1301, 1309, 1310), de a történettudomány jelenleg 1308-at, a királyválasztó országgyűlés évét tekinti uralkodása kezdetének. Az oligarchák legyőzése után a királyi jogon birtokolt kincstári jövedelmekre alapozta az ország gazdaságát, és jelentősen növelte a kincstár bevételeit. Külpolitikájában megpróbálkozott egy olyan szövetségi rendszer kialakításában, ami ellensúlyként működhet a Német-római Birodalommal szemben. (*E. Kovács Péter*)

KELETI (Klette) Károly (Pozsony, 1833. július 18. – Budapest, 1892. május 29.) **statisztikus**, akadémikus, az 1871-ben megalakult Országos Statisztikai Hivatal első igazgatója, ahol tudományos szempontból is jelentős szakkönyvtárat is létrehozott. A statisztika tudományos igényű művelésének egyik hazai úttörője, a magyar statisztikai felvételek első megtervezője és irányítója. Nevéhez fűződik a magyar statisztikai törvény megalkotása. A nemzetközi statisztikai kongresszusokon évtizedeken át képviselte hazánkat, kezdeményezésére az 1876-os kongresszust Budapesten tartották. Az 1869-es népszámlálás és az első iparstatisztikai felmérés megszervezője. (*V. Molnár László*)

Ifj. KERPELY Antal (Ruszkabánya, 1886. szeptember 27. – Bécs, 1917. július 23.) **kohómérnök**, az Österreichische-Alpine Montangesellschaft alkalmazásában állt, amelyet később vezérigazgatóként

irányított. A cég részeként működő Donawitzi Vasmű az ő igazgatása alatt a Monarchia legnagyobb vaskohászati üzemévé fejlődött. Elsők között szerkesztett a martinkemence számára mechanikus adagológépet. Világszerte elterjedt találmánya a róla elnevezett, forgórostllyal ellátott gázfejlesztő készülék. Ez volt az első készülék, amely a kohóipar követelményeinek mindenben megfelelt: használható volt a legkülönbözőbb tüzelőanyagokkal, üzemeltetése folyamatos volt; a salak és a hamu önműködő eltávolítása mellett a tüzelőanyag legnagyobb mérvű kihasználását tette lehetővé. (*A. Szála Erzsébet*)

KHERNDL Antal (Zseliz, 1842. május 10. – Budapest, 1919. október 7.) **hidépítő mérnök**, akadémikus, 1906-tól az Országos Középítési Tanács alelnöke. 1869-től a Műegyetemen a víziút- és vasútépítéstan, 1881-től a hidépítéstan professzora. A hidépítés elmélete terén elért kutatási eredményei új irányt mutattak a statikailag határozatlan reakciójú tartók problémáinak megoldására. Több hidunk, köztük az Erzsébet híd tervezésének egyik mérnök-szakértője volt. Fő műve *A tartók grafosztatikájáról* írt kétkötetes munkája (1903). Tiszteletbeli doktorrá avatásakor 1915-ben ezt írta róla Zelovich Kornél: „Tanításának eredményét mutatja a temérdek közúti műtárgy, amelyet tanítványai a Kárpátoktól az Adriáig, sőt az ország határain túl is emelte.” (*Sipka László*)

KITAIBEL Pál (Nagymarton, 1757. február 3. – Pest, 1817. december 13.) **botanikus, orvosdoktor, kémikus**, egyetemi tanár, 150 növényfaj első tudományos leírója. Fő művében Magyarország ritka növényeinek leírását és ábrázolását adja, s az 1799 és 1812 között Bécsben jelent meg három kötetben Waldstein Ferenc Ádám gróf jóvoltából. Kitaibelt az egyetem megbízta a teljes *Flora Hungarica* megírásával, de korai halála ebben megakadályozta, az anyag részben még mindig kiadásra vár. 1807-ben nevezték ki a Fűvészkert igazgatójává, ekkor a botanikus kert bővítése és az ezzel összefüggő terepfeladatok kötötték le figyelmét, idejét. Ő jelentette meg az első hazai földregész-tani monográfiát is. 15 ezer lapnyi herbáriuma a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytarának alapja lett. (*Sragner Márta*)

KLAPKA György (Temesvár, 1820. április 6. – Budapest, 1892. május 17.) **katona, emlékiró**. 1838–1847 között szolgált a cs. kir. hadseregben.

1848 júniusától százados, októbertől őrnagy a honvédseregben. 1849. január 9-től ezredes, a felső-tiszai, a későbbi I. hadtest parancsnoka, március 31-től vezérőrnagy, májusban helyettes hadügyminiszter, majd a komáromi vár vár- és hadseregparancsnoka. Komárom feladása után emigrált, 1859-től a Kossuth vezette Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja, 1867 után hazatért. (*Hermann Róbert*)

KOLTAI (Ruip) Jenő (Pápa, 1917. március 1. – Budapest, 2004. december 29.) **atléta, mesteredző**, „a magyar dobópápa”. Atlétaként kétszeres csapatbajnok. Koltai a Testnevelési Főiskola elvégzését követően a Testnevelési Főiskola tanáráként folytatta munkáját, ahol a főiskola főigazgatói, majd első rektori funkcióját is betöltötte. Tevékenysége legkiemelkedőbb része az atlétika, ezen belül is a gerelyhajtás elméleti és gyakorlati tanításához kötődik. Számtalan szakcikk és a legfontosabb szak- és tankönyvek megírása fűződik a nevéhez. Edzőként a legismertebb tanítványai az olimpiai bajnok Németh Angéla és Németh Miklós és az ezüstérmes Kulcsár Gergely. Munkáját többek között a Magyar Olimpiai Bizottság érdemérmével és Magyar Örökség-díjjal ismerték el. (*Szabó Lajos*)

KOLTAY-KASTNER Jenő (Magyardiószeg, 1892. február 15. – Szeged, 1985. március 3.) **irodalomtörténész, italianista**, az MTA levelező tagja. Az olasz–magyar irodalmi és művelődéstörténeti kapcsolatok kutatója, valamint az első magyar–olasz, olasz–magyar nagyszótár összeállítója. A budapesti, a pécsi, a római és a szegedi egyetem professzora volt, valamint igazgatója a Római Magyar Akadémiának. Elsősorban a humanizmus és a reneszánsz irodalmát tanulmányozta, de kutatásai egészen a 19. századi olasz és magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokig terjedtek. (*Angyalosi Gergely*)

KOMLÓS (Kredens) Aladár (Alsósztrégova, 1892. december 10. – Budapest, 1980. június 22.) **író, költő, irodalomtörténész**. 1925-től a *Nyugat* munkatársa, miután pályadíjas lett egy Adyról szóló tanulmánnyal. 1940 és 1944 között a zsidó gimnázium tanára volt. 1946-ban egyetemi magántanári kinevezést kapott. 1953-tól az MTA Irodalomtörténeti Dokumentációs Kutatóközpontjában (utóbb MTA Irodalomtudományi Intézet) dolgozott haláláig. Fő kutatási területe az irodalomkritika története, az irodalom és a társadalom összefüggése és a magyar-zsidó szellemi történet volt. (*Széchenyi Ágnes*)

KOSSUTH Zsuzsanna, udvardi és kossuthfalvi (Sátoraljaújhely, 1817. február 19. – New York, 1854. június 19.), **politikus**, Kossuth Lajos legfiatalabb húga. 1841-ben feleségül ment Meszlényi Rudolphhoz. Részt vett a Végegylet szervezésében. Férje 1848 januárjában meghalt. 1849. április 16-án bátyja országos főapolónövét nevezte ki. A szabadságharc után rövid ideig fogságban volt. 1851-ben bekapcsolódott egy függetlenségi összeküvésbe, emiatt ismét fogságot szenvedett. 1852-ben emigrált, előbb Brüsszelben, majd 1853-ban Amerikában élt. (*Hermann Róbert*)

KÓTSI PATKÓ János (Derecske, 1763. szeptember 24. – Kolozsvár, 1842. február 14.) **író, műfordító, rendező, színész, színigazgató**. Az 1792-ben megalakult kolozsvári színtársulat tagja; az egyesületet színészként és – 1824-es végleges visszavonulásáig – több ízben igazgatóként is szolgálta. Társulatát eredeti darabok írásával és fordításokkal is segítette, ám munkái többsége mára elveszett. Nevéhez fűződik a Shakespeare-kultusz meghonosítása és az első magyar nyelvű *Hamlet*-előadás. Színészként tragédiákban és érzékenyjátékokban is sikerrel szerepelt. (*Gábori Kovács József*)

LABORFALVI Róza (Laborfalvi Benke Judit) (Miskolc, 1817. április 8. – Budapest, 1886. november 20.) **színésznő**. Vándorszínész, majd 1837-től kezdve visszavonulásáig az első állandó épülettel és társulattal bíró magyar nyelvű színház, a Pesti Magyar Színház (utóbb: Nemzeti Színház) tagja. Elsősorban tragikus szerepkörben öröndett népszerűségnek. A Pesti Magyar Színház előadásainak sorában ő alakította 1839-ben, 1845-ben és 1848. március 15-én Katona József *Bánk bán*-jának Gertrudisát. 1848-tól Jókai Mór író felesége. (*Bátori Anna*)

LEIBITZER János (Lőcse, 1763. június 1. – Lőcse, 1817. július 5.) **kertész, pomológus**. A magyar gyümölcsfajták első szakszerű leírója, a modern pomológia megalapítója. Tanító volt Munkácson és Szepesváralján, de már 1798-ban visszavonult Lőcsére és kertészkedéssel foglalkozott. Faiskolát alapított, ahol begyűjtötte a helyi fajtákat, azokat megfigyelte és a kiválókat elszaporította. Fontosnak tartotta az ősi magyar gyümölcsfajták fenntartását. Gyakorlati gyümölcstermesztési kézikönyveket írt. Két kiadást (1791, 1808) megért kerti kalendáriumát (*Vollständiger Gartenkalender*) naptárszerűen írta elő a kertészeti teendőket. Einige Obstsorten und deren Beschreibungen

(*Patriotisches Wochenblatt für Ungarn*, Pest, 1804) című cikkében bemutatta a magyarországi gyümölcsfajokat, valamint a hazai gyümölcsstermesztés reformálására irányuló elképzeléseit. (*Nagy Ágota*)

LEMHÉNYI (Kollmann) **Dezső** (Budapest, 1917. december 9. – Budapest, 2003. december 4.) olimpiai bajnok vízilabdázó, sportvezető. Először ő úszott Magyarországon pillangó stílusban. 1940–1942 között három alkalommal nyerte meg a Wesselényi Emlékversenyt (Tihany és Balatonfüred között, 4,5 km). A Budapesti Honvéd alapító edzője és játékosa. 1948-ban a londoni olimpián az ezüstérmet szerzett csapat tagja. 1952-ben a helsinki olimpiai játékokon aranyérmet nyert. 1954-től mesteredző. 1953 és 1955 között a Budapesti Spartacus vezetőedzője és szövetségi kapitány. 1957-től 1960-ig szövetségi kapitány. 1954-ben és 1958-ban csapata Európa-bajnokságot nyert. 1960-ban a római olimpián csapata harmadik helyezett volt. 1961 és 1969 között Franciaországban volt szövetségi kapitány és klubedző. 1969-től a Központi Sportiskola (KSI) vezetőedzője. 1973 és 1977 között Kanadában edző. 1990-től Kanadában, Izraelben, Svédországban, Franciaországban, Belgiumban és Luxemburgban edző. 1990-től a Magyar Olimpiai Klub elnöke. A Magyar Olimpiai Bajnokok Klubjának az elnöke (1993–2003). A Mező Ferenc Közalapítvány elnöke. Felesége, a tornász Tass Olga, szintén olimpiai bajnok. (*Szabó Lajos*)

LOSONCZY Géza (Érsekcsanád, 1917. május 5. – Budapest, 1957. december 21.) újságíró, politikus. Debreceni egyetemistaként fordult szembe a Horthy-rezsimmel. Francia ösztöndíja idején lett kommunista párttag. A *Népszava*, a *Szabad Nép* publicistája, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja, népművelési államtitkár. 1951-ben 15 évi börtönre ítélték, 1954-ben szabadult. A *Magyar Nemzet* szerkesztője. 1956 októberében az utolsó Nagy Imre-kormány államminisztere. A jugoszláv nagykövetségről a romániai Snagovba, a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként a Fő utcai börtönbe hurcolták. Börtönpszichózisa, tüdőgyulladás ellenére sem szállították kórházba, hagyták a börtönben meghalni. 1989. június 16-án újratemették. (*Kövér György*)

LÖRENTHEY Imre (Pest, 1867. április 17. – Nyírmada, 1917. augusztus 13.) paleontológus, geológus, egyetemi tanár, akadémikus. Kolozsvá-

rott és a budapesti egyetemen tanított. Paleontológiai kutatásokat folytatott Svájcban, Dél-Tirolban, Bajorországban. Lóczy Lajos három nagy kutatóútján is részt vett 1899–1902 között. Paleontológusként elsősorban a pannóniai-pontusi képződményekkel, a harmadkor (decapodák) paleontológiájával és Budapest környéke geológiai felépítésének leírásával foglalkozott. Ajánlatára fogadta el a nemzetközi tudomány az egész fiatal harmadkori congeriás rétegcsoportha a pontusi helyett a pannóniai emelet elnevezést, amelyet 1870-ben Telegdi-Róth Károly használt először. Közreműködésével alakult meg a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottsága 1909-ben. (*Sragner Márta*)

LUMNICZER Sándor (Kapuvár, 1821. március 29. – Budapest, 1892. január 30.) sebész, egyetemi tanár, főrendiházi tag, a Budapest Kir. Orvos-egyesület egyik vezetője. 1848 szeptemberétől honvédorvos, 1849 februárjától törzsorvos Görgey mellett, majd a honvédelmi minisztérium egészségügyi osztályát vezette. A szabadságharc leverése után, büntetésként betegápolónak osztották be szolgálatra a császári hadseregbe. 1861-től a Szent Rókus Kórház II. számú sebészeti osztályának vezetője. 1868-tól a pesti egyetem magántanára, 1872-től címzetes rendkívüli tanára, 1880-tól haláláig a sebészet nyilvános, rendes tanára, egyben az akkor megalakult II. Sebészeti Klinika vezetője. Utóbbi helyen szigorúan betartatta a Semmelweis-féle aseptikus módszert, majd a Lister-féle antiszeptikus sebkezelést. A betegbemutatásra, a gondos betegvizsgálatra mindig nagy súlyt fektetett. Kapuvárott kórház is őrzi a nevét. Dédunokája volt az orvos Szentágothai János. (*Kapronczay Katalin*)

MADARÁSZ Viktor (Csetnek, 1830. december 14. – Budapest, 1917. január 10.) festő. Részt vett az 1848–1849-es szabadságharcban. 1853–1856-ban Bécsben tanult, előbb a Képzőművészeti Akadémián, majd F. G. Waldmüller magániskolájában. Ezután első magyar festőként Párizsban folytatott tanulmányokat. Az elnyomatás éveiben a magyar történelem több tragikus alakját és jelenetét festette meg szimbolikus-romantikus eszközökkel és utalásokkal: *Zách Felicián, Zrínyi és Frangepán a bécsi helyi börtönben, Dobozi, Dózsa népe, Hunyadi László síratása*. Az utóbbi képért, amely erősen épít a fény-árnyék drámai hatására, nagy aranyérmet nyert a párizsi Szalon 1861-es kiállításán. Jelentős sikereket birtokában 1870-ben hazatért Magyaror-

szágra, az idő azonban már eljárt fölötte, a hazai kritika ellenségesen fogadta, úgyhogy felhagyott a festészettel. (*Sisa József*)

MAI Manó (született May Emánuel) (Pest, 1855. május 24. – Budapest, 1917. július 24.) **fényképész.** Tizennégy éves korában félbehagyta gimnáziumi tanulmányait, és Kalmár Péter fényképésmesterhez szegődött inasnak. 1873 és 1878 között közös műtermet üzemeltettek mesterével, Kalmár és Mai néven. Közben Grazban és itthon tanult tovább magyar mestereknél. 1878-ban már önálló fényképészként dolgozott, műterme a Vilmos császár (ma Bajcsy-Zsilinszky) út és Andrassy út sarkán álló kis házban volt berendezve. 1882-ben megvásárolta a Nagymező utca 20-as számú épületet is (Mai Manó Ház), amelyet teljesen átépített a saját céljainak megfelelően. 1885-től működött udvari fényképészként. Alapítója és főszerkesztője volt *A Fény* (1906–1918) című lapnak. Az 1900-as párizsi világiállításon fényképeit aranyéremmel jutalmazták. (*Sisa József*)

MALÉTER Pál (Eperjes, 1917. szeptember 4. – Budapest, 1958. június 16.) **katonatiszt.** 1944-ben szovjet hadifogságba került, majd a magyar ellenállók egyik vezetője, 1945-ben a Magyar Kommunista Párt tagja lett. A forradalom alatt főügyeletes volt a Honvédelmi Minisztériumban. 1956. október 25-én a Kilián laktanyához küldték, ahol tűzharcba keveredett a felkelőkkel, majd megállapodott velük. November 2–4. között vezérőrnagyként honvédelmi miniszter. November 3-án Tökölre salták a szovjetekkel tárgyalni, itt elfogták, később Nagy Imre és társai perében kivégezték. 1989-ben rehabilitálták, június 16-án újratemették. (*Kiss Dávid*)

MÁRK Lajos (Retteg, 1867. augusztus 25. – New York, 1942. március 18.) **festő, grafikus.** A magyar festőpályát követve Münchenben Hollósy Simonnál, Párizsban a Julian Akadémián, Budapesten Benczúr Gyula mesteriskolájában, majd a nagybányai művésztelepen tanult. Festett zsánerképeket, aktos jeleneteket, majd főleg arcképeket – leginkább női portrékat – készített. Portréfestőként az Egyesült Államokban is keresett volt, ahol 1910 és 1921 között élt. Némileg édeskés hangulatú képei a polgári nagyközönség ízlésének feleltek meg. Plakátterveket és illusztrációkat is készített, különösen népszerűek voltak a karikatúrái. 1910-ben New

Yorkban, 1923-ban San Franciscóban volt gyűjtéményes tárlata, és több hazai tárlaton is bemutatta munkáit. (*Sisa József*)

MARKHOT Ferenc (Vittenc, 1718 [?] – Eger, 1792. május 25.) **orvos,** Bolognában avatták orvosdoktorrá. 1758-tól Egerben praktizált. Előbb Bihar-, majd Heves és Külső-Szolnok vármegyék főorvosa volt. 1769. november 25-én Perliczi János Dániellel – a hallgatóknak gyakorlati képzést is adó egri irlalmas kórház keretében – orvosképző iskolát alapított *Scola Medicinalis* néven, amelyet azonban nem emeltek egyetemi rangra. Az itt végzett hallgatók kiegészítő tanulmányok és vizsgák után doktori oklevelüket a nagyszombati orvosi karon szerezhették meg. Az intézmény 1774-ben megszűnt. Markhot ezt követően kirurgusok, sebészek és bábák oktatásával foglalkozott, de később ettől is eltiltották. Az egri termálvíz, majd a parádi timsói víz gyógyhatásának kimutatója volt. Az egri kórházat róla nevezték el. (*Kapronczay Katalin*)

MARTON Endre (Budapest, 1917. március 17. – Budapest, 1979. október 12.) **rendező.** Kossuth-díjas (kétszeresen), Jászai Mari-díjas. Pályája kezdetén a Madách Színház, majd a Vígyszínház munkatársa, ezt követően a Nemzeti Színház rendezője, később főrendezője, majd igazgatója. Elfeledett klasszikusokat értelmezett újra (például Madách Imre: *Mózes*), és érdeklődéssel fordult a kortárs nyugati dráma felé, színpadra állította Garcia Lorca, Eugene O'Neill, Arthur Miller, Tennessee Williams, John Osborne, Tom Stoppard, Peter Weiss és Friedrich Dürrenmatt műveit. 1950-től a Színház- és Film-művészeti Főiskola oktatója. (*Nagy Csilla*)

MATLEKOVITS Sándor (Pest, 1842. október 12. – Budapest, 1925. november 30.) **jogász, közgazdasági író,** a Tudományegyetemen a nemzetgazdaságtan és pénzügytan magántanára, akadémikus, 1889-től államtitkár. Nagy része volt az iparfelügyelői intézmény, a gyakorlati ipari szakoktatás, a kultúrmérnökség, a selyemtenyésztés és a Kereskedelmi Múzeum megszervezésében. Nevéhez fűződik az ipar-, vízjogi és bányatörvény megalkotása is. 1894-ben jelent meg a *Magyarország állambáztartásának története 1867–1893* című kétkötetes munkája. Egyik főrendezője az 1896-os millenáris kiállításnak, s ő szerkesztette meg az annak teljes anyagát bemutató kilenc-kötetes monográfiát. (*V. Molnár László*)

MIHÁLIK János (Arad, 1818. december 28. – Budapest, 1892. március 28.) **hadmérnök, vízmérnök**, miniszteri tanácsos. Pályáját mérnökkari hadnagyként kezdte, majd a pesti Mérnöki Intézet elvégzése után a Ferenc-csatorna felújítási munkáiban, utóbb a Tisza-szabályozás kiviteli munkáiban vett részt. A szabadságharc idején mérnök-ezredesként szolgált a honvédség kötelékében. Gyógyíthatatlannak tűnő betegsége miatt elkerülte a megtorlást. 1850-ben állami mérnöki hivatalt vállalva délvidéki építési munkák vezetője lett. Nevéhez fűződik a Ferenc-csatorna bezdáni hajózsilipjének tervezése és 1856-ban történt megépítése, amelynek során az európai zsilipépítészetben először alkalmaztak építőanyagként helyszínen gyártott betont. Hozzá kapcsolódik a klinkertéglából épített útszerkezet kialakítása. A kiegyezés után a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban az ország állami vízi munkáinak legfőbb irányítója volt 1871-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. Műszaki tapasztalatait magyar és német nyelvű szakönyvekben adta közre. (*Fejér László*)

MIHÁLY András (Budapest, 1917. november 7. – Budapest, 1993. szeptember 19.) **zeneszerző, karmester, tanár**, évtizedeken át a magyar zenei élet karizmatikus személyisége. Csellistaként tanult a Zeneakadémián, Waldbauer Imre és Weiner Leó azonban korán a kamarazene felé fordították figyelmét, Kadosa Pál és Strasser István pedig zeneelméleti, zeneszerzői tudását alapozták meg. Vonósnyegyesével már fiatalon az új zene propagálásával tűnt ki. A háború éveiben munkáskórusokat vezetett, 1946-tól az Operaház szológordonkása, 1978-tól igazgatója lett. Mindeközben 1949-től kamarazene-tanára a Zeneakadémiának, 1962–1978 között pedig zenei lektora a Magyar Rádiónak. 1968-ban megalapította a Budapesti Kamaragyűttest, amely az Új Zenei Stúdió mellett a kortárs zene legfontosabb műhelyévé vált. Zeneszerzői munkásságában minden zenei műfaj megtalálható. (*Szirányi János*)

MEGYERI Károly (Tótmegyer, 1799. január 8. – Pest, 1842. december 12.) **színész, színigazgató**. Vándortársulatokkal járta az országot. 1833-tól a magyar nyelvű darabokat is játszó társulatok által bérelt budai Várszínház színésze, rendezője. 1837-től haláláig az első állandó épülettel és társulattal bíró magyar nyelvű színház, a Pesti Magyar Színház (utóbb: Nemzeti Színház) társulati tagja. A komikus szerepkörben sikeressé váló színész olykor

intrikus szerepet is alakított, így például Biberáché a *Bánk bán* ősbemutatóján (Kassa, 1833). (*Bátory Anna*)

MORAVCSIK Gyula (Budapest, 1892. január 29. – Budapest, 1972. december 10.) **bizantinológus**, egyetemi tanár, akadémikus. Hallgatóként a báró Eötvös Collegium tagja volt, külföldi tanulmányútjain Rómában, Münchenben és Párizsban is megfordult. A budapesti bölcsészkar tanáraként, majd tanszékezetőjeként nemzetközi mércével is fontos eredményeket ért el a bizánci történelem kutatásában, de klasszika-filológiai tanulmányai is jelentősek. Számos műve közül a legismertebb a kétkötetes *Byzantinoturcica*. Életművét Kossuthdíjjal is elismerték. (*Deczki Sarolta*)

MOSSÓCZI Zakariás (Pozsony, 1542. május 12. körül – Bécs, 1587. július 20. vagy 22.) **megyéspüspök, jogász, történész, költő**. Legismertebb munkája az 1584-ben Nagyszombatban kiadott műve, a magyar törvények első nyomtatott gyűjteménye. Ennek alapját 1544 tájáról származó kéziratok alkotják, amelyeket Illosfalvy István egri prépost másolt a különböző magyar királyok rendeleteiről, törvénycikkeiről. Ezt az eredeti kéziratot használta fel Mossóczi Telegdi Miklós esztergomi érseki helytartóval együtt, amikor kiadták az 1034 és 1583 között keletkezett magyar törvényeket. A munka az évtizedek során a hivatalos törvénytár rangjára emelkedett, s ennek alapján készült több mint száz évvel később az első *Corpus Juris Hungarici*. (*Gazda István*)

NÉMETH Imre (Kassa, 1917. szeptember 23. – Budapest, 1989. augusztus 18.) olimpiai bajnok **kalapácsvető**. 1938-tól a Magyar Atlétikai Club, 1945-től a Toldi Miklós Sportegyesület, majd 1947-től a Budapesti Vasas dobóatlétája volt. Kalapácsvetésben, súlylökésben és diszkoszvetésben is versenyzett. Háromszor javította meg a kalapácsvetés világcúcsát. A második világháború után első magyar atléta lett, aki állított fel világrekordot és nyerte a magyar sport háború utáni első olimpiai bajnokságát Londonban, 1952-ben, Helsinkiben bronzérmel szerzett. 1949-től 1953-ig országgyűlési képviselő, 1953-tól a Népstadion igazgatójává, majd 1957-ben a Népstadion és Intézményei főigazgatójává nevezték ki. 1964-től 1973-ig a Magyar Atlétikai Szövetség elnökeként is dolgozott. 1979-ben megkapta a Nemzetközi Olimpiai Bi-

zottság Érdemrendjét. Nevét Zuglóban egy általános iskola viseli. Fia, Németh Miklós 1976-ban világsúccsal nyerte a gerelyhajítás olimpiai bajnoki címét. (*Szabó Lajos*)

NENDTVICH Károly (Pécs, 1811. december 31. – Budapest, 1892. július 5.) **orvos, analitikai kémikus, akadémikus, magyarországi egyetemen elsőként tartott magyar nyelven kémiai előadásokat.** 1847-től a József Ipartanoda, 1848–1849-ben a Tudományegyetem, majd ismét az Ipartanoda, 1857-től a Polytechnicum, 1871-től a Műegyetem professzora. *A vegytan elemei* című franciából átdolgozott tankönyve (1854) a század végéig a leg többet forgatott kémiai szakkönyv volt hazánkban. A hazai köszenek, aszfaltok és ásványvizek elismert kutatója volt, e témakörben írta *Magyarország legjelentősebb kőszentelei* című munkáját (1851). Botanikával is foglalkozott, Pécs flórájának egyik leírója. (*Tömpe Péter*)

PAGET János (John Paget) (Loughborough, Anglia, 1808. április 18. – Aranyosgyéres, 1892. április 10.) **író, földbirtokos.** Az ősi angol nemesi családból származó Paget 1835-től beutazta a Magyar Királyságot; újtárol egy nemzetközileg is sikeres, vaskos könyvet állított össze, *Hungary and Transylvania* címmel. A magyar reformellenzék aktív támogatójaként 1840-től Erdélyben élt. Az 1848–1849. évi szabadságharc leverését követően Angliába menekült. 1855-ben tért vissza Erdélybe, ahol haláláig folytatta gazdag mecénási, tudósi és gazdálkodói tevékenységét. (*Ligeti Dávid*)

PÁKH Albert (Rozsnyó, 1823. március 11. – Pest, 1867. február 10.) **újságíró, szerkesztő.** 1845 júliusa és 1847 júliusa között a *Pesti Hírlap* munkatársa és Kaján Ábel álnéven humoros életképek szerzője, majd több más folyóirat mellett 1854-től haláláig a *Vasárnapi Ujság* című képes hetilap szerkesztője. Ezzel a korabeli viszonyok között olcsónak számító, mégis színvonalas ismeretterjesztő lappal nagy szerepet játszott a hazai olvasóközönség számának növelésében és szellemi színvonalának emelésében, illetve az irodalmi élet fejlesztésében. (*Gábori Kovács József*)

PATACHICH Ádám Sándor (Zajezda, Horvátország, 1717. február 18. – Kalocsa, 1784. július 19.) **kalocsai érsek.** Zágrábban, Grazban, Bécsben és Rómában tanult, 1738-ban itt szentelték pappá, s az Árkádia tagjává választották. 1741-től zágrábi

kanonok, 1760-tól nagyvárad püspök, a püspöki rezidencia és a székesegyház átépíttetője. Udvarában zenés színház működött, zenekarát Michael Haydn és Karl Ditters vezette. 1776-tól kalocsai érsek, az érseki palotát itt is átépíttette. Számos íróval-költővel tartott kapcsolatot, s ő alapította a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárat. (*Csörsz Rumen István*)

PATAKI Ferenc (Budapest, 1917. szeptember 18. – Budapest, 1988. április 25.) olimpiai bajnok **tornász.** 1935-től a budapesti VII. kerületi Levente Egyesület, 1945-től a Munkás Testedző Egyesület (MTE), majd 1950-től 1956-ig a Budapesti Vörös Meteor tornásza volt. Az első között alkalmazott gyakorlataiban modern, akrobatikus elemeket. 1937-től 1955-ig volt a magyar tornászválogatott tagja. 1948-ban ő lett a magyar tornasport első mesterfokú férfi bajnoka. Az 1948. évi nyári olimpiai játékokon műszabadgyakorlatban olimpiai bajnoki címet szerzett. Londonban lóugrásban és az összetett csapat tagjaként további két bronzéremet is szerzett. Harminchat magyar bajnoki címet nyert, jelentős mértékben neki köszönhető, hogy az 1940-es években a magyar talajtorna fejlődésnek indult. Visszavonulása után hivatásos artista volt, majd hazatérve az Állami Artistaképző Intézet tanáraként dolgozott. (*Szabó Lajos*)

PÉCZELI József (Putnok, 1750 – Komárom, 1792. december 4.) **író.** A debreceni kollégium egykori diákja, kiváló eredményei és magas szintű idegennyelv-tudása révén tanulmányait külföldön folytatta. Hazatérése után a komáromi református gyülekezet lelkésze. Műfordítóként többek között Voltaire, Edward Young, James Hervey műveit ültette át magyar nyelvre. Megalakította a Komáromi Tudós Társaságot, amelynek írók, tudósok, orvosok, mecénások lettek a tagjai. 1789-ben elindította a *Mindenes Gyűjtemény* című tudományos folyóiratot. (*Kiss Margit*)

PICK Márk (Szeged, 1843. december 12. – Szeged, 1892. május 11.) **szalámigyáros, a világhírű Pick téliszalámi megteremtője.** 1869-ben szülővárosában terményüzletet és paprikaőrölt nyitott, majd egy olaszországi üzleti útról hazatérve elkezdte a szalámikészítést. 1883-tól iparendélyét már kifejezetten szalámigyártásra kapta. Két évre rá az üzem a bérelt helyiségből a Pick gyár épületébe költözött, ahol a részben olasz szakmunkásokkal működő vállalkozás csakhamar nagyüzemmé fej-

lódott. A kezdetben lóbelbe, később cellulózalapú anyagba töltött szalámi különlegességét a minőségi hús feldolgozása, a kiváló fűszerkeverék, a nemes penész és a titkos recept adta. Jelentős anyagi részt vállalt a szegedi zsinagóga felépítésében. Az alapító halála után özvegye, majd legidősebb fia, Pick Jenő vette kézbe a gyár irányítását Pick Márk cégneven. A jó üzletpolitika révén fő termékük világmárkává vált, és 1939-re Magyarország második legnagyobb élelmiszer-feldolgozó üzemévé nőtt. 1948-ban államosították, 1992-től részvénytársaság lett, 2009-től a Bonafarm-csoport része. A márka jelenléte máig nagyon erős a piacon és a Pick téliszalámi a hungarikumok sorát ékíti. *(Pócz Dániel)*

POGÁNY Móric (Nagyenyed, 1878. augusztus 13. – Budapest, 1942. július 4.) **építész**. Kolozsváron az ipariskolában tanult. Előbb Pákey Lajos helyi építész irodájában dolgozott, majd Budapestre költözött. Itt pályázatokon vett részt, utóbb Töry Emil irodájában helyezkedett el, akivel 1908-ban társas viszonyba lépett. 1911-ben Györgyi Dénessel együtt tervezte a torinói világkiállítás magyar pavilonját, a magyar szecessziós építészeti egyik kiemelkedő alkotását, amely Artila „palotáját” idéző felépítményével nagy nemzetközi sikert aratott. Pályázat alapján kapott megbízást az Adria Biztosító Deák téri székházának megépítésére (1912–1918), amely a korai, klasszicizmusba hajló modernizmus kiemelkedő alkotása. A tanácsköztársaság idején egyetemi tanárnak nevezték ki, emiatt emigrált, majd 1924 körül hazatért. *(Sisa József)*

PRISZTER Szaniszló (Temesvár, 1917. szeptember 8. – Budapest, 2011. január 13.) **botanikus**, akadémiai doktor, a Fűvészkert igazgatója. Az adventív növények és az őshonos gyomnövények magyarországi kutatásának elindítója. Összesen 17 új taxont, s további 50 infraspecifikus taxont írt le. Szerkesztette Soó Rezső *A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyvét*. 1966-ban Csapody Verával közösen állított össze egy 9000 növénynevet tartalmazó szótárt. 1986-ban jelent meg 16 ezer növénynevet tartalmazó magyar–latin szógyűjteménye. 1988-ban összeállította a nagygombák magyar és latin névjegyzékét. Tudós kollégáival együtt mintegy 400 hazai növényfaj védetté nyilvánítását javasolták, ezek többsége szerepel az 1996-os természetvédelmi törvényben. *(Sragner Márta)*

RÁCZ Laci (Pest, 1867. június 4. – Budapest, 1943. május 6.) **cigányprímás**, elismeréseként

kapott neve szerint „36. Rác Laci, a cigányok királya”. Nagygyéc népes és számtalan elsőrangú prímást adó zenészfamiliájának leszármazottja, a világszerte legendássá híresült Rác Pál fia. Játszott Szentpétervárotól az orosz cári udvarban, Bécsben Ferenc József ezüstmenyegzőjén, majd Londonban Viktória királynő ünnepségén. 1890-től már saját zenekarával járta a nagyvilágot. Játékával 1903-ban elnyerte az országos cigányzeneverse ny első díját. 1931-ben amerikai turnéra szerződtek, amelyen kivívtá a kor legnagyobb hegedűvirtuózai, Bronislaw Huberman és Jascha Heifetz elismerését is. Zenekarának tagja volt Rác Aladár, a cimbalom világszerte elismerten legnagyobb művésze. Művészetét a korabeli hangfelvételek mellett remekbe szabott csárdásai is híven őrzik. *(Szirányi János)*

RÁDAY Gedeon, gróf (Ludány, 1713. október 1. – Pécel, 1792. augusztus 6.) **író**, **mecenás**, a nyugat-európai versformák egyik első magyarországi meghonosítója. Pozsonyban, Berlinben és az Odera menti Frankfurtban járt egyetemre. Apja (Ráday Pál) halála után hazatért és politikai tisztséget vállalt. Még egyetemi évei alatt kezdett verselni, de művei először csak élete utolsó éveiben, a magyar irodalom megújulása idején jelentek meg nyomtatásban. Ezzel egy időben mecenásként támogatta az új kezdeményéseket – különösen a Kazinczy körül csoportosuló írókat –, a péceli kastélyában található jelentős könyvtára sokak számára nyitva állt. Elsőként ismerte fel Zrínyi Miklós írói nagyságát. *(Hegedűs Béla)*

RADOS Gusztáv (Pest, 1862. február 22. – Budapest, 1942. november 1.) **matematikus**, műegyetemi tanár, akadémikus. 1893-tól a Műegyetem professzora, 1897-től a műegyetemi könyvtár igazgatója. 1931-től a Matematikai és Fizikai Társulat elnöke volt. 1891–1894-ben a *Mathematikai és Physikai Lapok*, 1895-től a *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* szerkesztője volt. A mátrix-elmélet első hazai művelőjének tekintjük, emellett algebrai kutatásai során determinánsokkal, kvadratikus alakokkal, körosztással, négyzetes maradékokkal, algebrai és elliptikus függvényekkel foglalkozott. *(Szabó Péter Gábor)*

RHÉDEY Ferenc, gróf, kisleédi (Várad, 1610 körül – Huszt, 1667. május 13.) **erdélyi fejedelem** (1657–1658). Az erdélyi rendek 1657. évi, balsikerű lengyel hadjárata után a szultán parancsára, november 2-án, a két szóba jöhető jelölt, Rhédey Ferenc és Barcsay Ákos közül – Georg Kraus kró-

nikája szerint állítólag kockavetéssel – Rhédeyt választották fejedelemmé, aki mindössze két és fél hónapig viselhette tisztségét. II. Rákóczy György ugyanis ragaszkodott a fejedelemséghez, és hívei is többségben voltak Erdélyben, így a következő év január 14-én a rendek ismét mellette tettek hitet. (*Oborni Terézia*)

SIKLÓS (Schönwald) **Albert** (Budapest, 1878. június 26. – Budapest, 1942. április 3.) **zeneszerző, zenetudós, a zeneesztétika- és zenetörténet-tanítás magyar szakirodalmának megteremtője, muzsikusk generációkat nevelő pedagógus.** Már gimnazista diákként bemutatta első zenei opusait – többek között – *Gordonkaversenyét* és a *Fulkó lovag* című operáját. A Zeneakadémián Koessler János osztályában tanult. Csellistaként tagja lett a Filharmóniai Társaság zenekarának, majd a zeneelméleti tárgyak oktatója a Fodor Zeneiskolában. 1910-től haláláig mindezeket már a Zeneakadémián tanította, kiegészítve a hangszerelés, partitúraolvasás és zeneszerzés gyakorlati ismereteivel is. Zenei tankönyvei, szakmai publikációi iránymutató jelentőséggel bírtak. Iskolájából olyan zenei kiválóságok kerültek ki, mint Farkas Ferenc, Ádám Jenő, Maros Rudolf és Szervánszky Endre. (*Szirányi János*)

SIMONYI Antal (Kecskemét, 1821. június 3. – Budapest, 1892. január 3.) **fényképész.** A hazai fényképezés egyik úttörő egyénisége. Kecskeméten született, ahol apja tanácsnok volt. 1848-ban országgyűlési képviselő lett. Tanulmányait 1841–1842-ben Pesten és Bécsben végezte, az utóbbi helyen a Képzőművészeti Akadémia antik rajzszakosztályára járt. Portrékat és életképeket festett. Mint ahogy több rajzoló és festő kollégája, ő is az új találmány, a fotográfia felé fordult, és hamarosan arcképfényképészként vált ismertté. A technika tökéletesítésével is foglalkozott, pillanatfelvételi találmányáért 1855-ben, a párizsi világtárlaton aranyérmert kapott. (*Sisa József*)

STAUB Móric (Pozsony, 1842. szeptember 18. – Budapest, 1904. április 14.) **paleontológus, paleobotanikus, pedagógus, akadémikus.** A Tanszermúzeum megalapítója és első igazgatója. A tudományos paleofitológia (a Föld rétegeiben eltemetett régi növényi maradványok) első magyarországi kutatója. Gyűjtőmunkájával ő alapozta meg a Földtani Intézet ősvilági növénygyűjteményét. Megindította hazánkban a fitofenológiai, vagyis a növényvilág és az időjárás kapcsolatának a törvény-

szerűségeire irányuló megfigyeléseket is. Részt vett a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-kutatásában. A Magyarhoni Földtani Társulat titkára, a *Földtani Közlöny* szerkesztője volt. Közreműködött a fővárosi turistamozgalom megalapításában. 1894-ben kötete jelent meg *A biológiai tudományok és módszerük történeti fejlődése* címmel. (*Sragner Márta*)

SZABÓ László (Budapest, 1917. március 19. – Budapest, 1998. augusztus 8.) olimpiai bajnok nemzetközi **sakknagymester, mesteredző, szakíró.** 1936-ban Kereskedelmi Akadémiát végzett és 1940-ig az Angol–Magyar Bankban volt banktisztviselő. 1931-ben kezdett sakkozni. Mester 1934, nemzetközi nagymester a cím megalapítása óta (1950), nemzetközi versenybíró 1954 óta. Nyolcszoros magyar bajnok és tizenegyszeres olimpikon. Az 1936-os müncheni olimpia bajnoka, 1937-ben az ezüst-, és 1966-ban a bronzérmert nyert csapat tagja. Hétszer indult az Európa csapatbajnokságon. Világbajnokjelölt háromszor. *A Magyar Sakkélet* felelős szerkesztője 1951-től. Az 1954. évi Botvinnik–Szmiszlov világbajnoki páros mérkőzés főbírájának helyettese. A Magyar Népköztársaság kiváló sportolója 1968-ban, a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta 1982-ben. (*Szabó Lajos*)

SZABÓ Péter (Marosvásárhely, 1867. május 2. – Budapest, 1914. szeptember 24.) **matematikus, tanár, neves Bolyai-kutató.** Kolozsvárott, Berlinben és Párizsban tanult. Kolozsvárott doktorált, ezt követően ott, majd 1896-tól Budapesten volt középiskolai tanár. Apja, Szabó Sámuel, a kolozsvári református kollégium történelemtanára, számos értékes Bolyai-dokumentumot gyűjtött össze, ezeket Szabó Péter feldolgozta és továbbiakkal kiegészítette. Többségüket a Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményének ajándékozta, és ezzel megalapozta az MTA Bolyai-gyűjteményét. Kuttatta Bolyai Farkas erdészeti irányú érdeklődését és több adatot tárt fel Bolyai János ifjúságára vonatkozóan. Néhány dokumentummal kiegészítette a Bolyai–Gauss-levelezést. (*Szabó Péter Gábor*)

SZAKÁTS Gábor (Makó, 1892. március 17. – Budapest, 1937. július 22.) a budapesti Műegyetemen végzett **gépészmérnök, feltaláló.** Munkássága kezdetén (az első világháború időszakában) főleg haditechnikával foglalkozott, egyebek között az ún. lángszóró feltalálója. A háborút követően Németországban és Angliában dolgozott, majd nem-

zetközi kapcsolatait fenntartva visszatért Makóra. Mintegy 300 találmánya volt, döntő többségük a civil élethez kapcsolódik. Ilyen például a makói kórházzal együttműködve készített, a tüdőbetegek gyógyításánál alkalmazott ún. tüdőfeltöltő készüléke és az ehhez tartozó speciális tű. Találmányai gyakorlati megvalósítására törekedett élete végéig. (*Sipka László*)

SZAUDEK József (Budapest, 1917. február 26. – Budapest, 1975. augusztus 6.) **irodalomtörténész**, az MTA levelező tagja. Eötvös-kollégistaként a budapesti és a római egyetemen végzett, doktorátusa megszerzését követően a fővárosban gimnáziumi tanár, majd az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt. 1950-től az ELTE docense, mellette 1956-tól 1961-ig az MTA Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, 1961 és 1966 között Szegeden tanszékvezető egyetemi tanár, rövid ideig dékán, majd 1966-tól újból intézeti kutató Budapestben, 1971-től a római egyetem vendégtanára. 1968-tól 1976-ig szerkesztette az *Irodalomtörténeti Közleményeket*. Fő kutatási területe a magyar felvilágosodás és reformkor irodalma volt. (*Wirágh András*)

SZENTMARJAY Ferenc (? , 1767 – Buda, 1795. május 20.) a magyar jakobinus mozgalom egyik meghatározó alakja. Zemplén vármegyei birtokos nemesi családban született, tanulmányait a kassai jogakadémián végezte. Magyarra fordította Rousseau *Társadalmi szerződését*, az 1793. évi francia jakobinus alkotmányt, a *Moniteur* több cikkét. 1794 tavaszán Martinovics Ignác a radikális titkos szervezős, a Szabadság és Egyenlőség Társasága egyik igazgatójává tette. Több társával együtt a budai Vérmézőn végezték ki. (*Krász Lilla*)

SZIGETI József (Budapest, 1892. szeptember 5. – Luzern, Svájc, 1973. február 20.) **hegedűművész**, a legendás Hubay-iskola egyik kiemelkedő tagja. Már gyermekként a Zeneakadémián tanulhatott, többek között Geier Stefi, Arányi Jelly, Vecsey Ferenc és Telmányi Emil társaságában. Első önálló koncertjeit tizenegy évesen adta, két évvel később már Berlinben és Drezdában ünnepelték. Ezt londoni évek és hatalmas sikerű koncertező körutak követték Európa-szerte, amelyeken a kor legkiválóbb pianistái és karmesterei lettek művésztársai. 1917-től a genfi konzervatórium mesteriskoláját vezette. A húszas évek derekán a Szovjetunióban és az USA-ban is koncertezett, majd 1940-ben végleg Amerikában telepedett le. Barátsága Bartók

Bélával egész művészi gondolkodására döntő hatással volt – műveit rendszeresen játszotta, közös zenélésüket pedig több hangfelvétel is megőrizte. (*Szirányi János*)

SZÖRÉNYI (Schwáb, 1921-től szepesbélai báró Lers Elvira) **Éva** (Budapest, 1917. május 26. – Los Angeles, USA, 2009. december 1.) **színésznő**. A Nemzeti Színház tagja 1935-től, ahol Cordeliát (*Lear király*), Desdemónát (*Othello*), Évát (*Az ember tragédiája*), Melindát (*Bánk bán*) játszotta. Filmszerepei: *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, *Szűts Mara házassága*, *A tanítónő*. Alakításait az átgondoltság és átélés jellemezte. 1956-ban a Nemzeti Színház forradalmi bizottságának társelnöke, majd emigrált az Egyesült Államokba, ahol jelentős kulturális szervező tevékenységet fejtett ki. Kossuth-díjas (1952). (*Földes Györgyi*)

SZVORÉNYI József (Sára, 1816. július 5. – Eger, 1892. december 11.) **nyelvész, irodalomtörténész, pedagógus**. 1846-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1836-ban belépett a ciszterci rendbe, 1840-ben pappá szentelték. Székesfehérváron és Egerben tanított. 1854–1856-ban az Akadémia magyar–német műszótárán dolgozott, ekkor Pestre költözött. Írt verseket (Romvay néven), irodalmi és nyelvészeti dolgozatokat (*Magyar ékes szókötés*, *Igeragok és igeragozás átnézete*), pedagógiai cikkeket, tankönyveket. Kiadta Vitkovics Mihály és Szemere Pál munkáit. (*Antal Alexandra*)

TAKÁTS József, péteri és téti (Keszthely, 1767. március 18. – Győr, 1821. május 3.) **író, költő**. Iskoláit Keszthelyen, Győrben és Pozsonyban végezte. 1790-től Festetics László nevelője, 1793-tól Bécsben jogi tanulmányokat folytatott. Baráti körébe írók (Kisfaludy Sándor, Batsányi János, Révai Miklós) és szerkesztők tartoztak; részt vett a *Magyar Minerva* és a *Magyar Hírmondó* szerkesztésében. 1796-ban jelentek meg *Költeményes munkái*, 1799-ben *Erkölcsi oktatások* című erkölcsfilozófiai műve. 1808-tól Téten élt, a dunántúli ortológusok képviselője. (*Csörsz Rumen István*)

TANGL Ferenc (Pest, 1866. január 26. – Budapest, 1917. december 19.) **orvos, fiziológus**, egyetemi tanár, akadémikus, az élettan nemzetközi hírű kutatója. A M. kir. Állatorvosi Akadémián az élet- és természettan professzora, egyben az élettani intézet vezetője 1892-től 1903-ig. 1903-tól a budapesti Tudományegyetemen az élet- és körvegytani

tanszék, 1906-tól a kórbonctani tanszék, 1914-től az élettani tanszék professzora volt. A M. kir. Állat-élettani és Takarmányozási Kísérleti Állomás igazgatója 1896-tól haláláig. Elsősorban szövetetani és kórtani, később élettani kutatásokkal foglalkozott: az egyedfejlődés energetikájával, továbbá a rovarok metamorfózisával, a legváltozatosabb energiaforgalmi kérdések megoldásával, s a szervek nyugalmi és működési állapotában való energiaforgalmával. (*Kapronczay Katalin*)

THÉK Endre (Oroszáza, 1842. november 1. – Budapest, 1919. június 8.) **műbútorasztalos, gyár-alapító.** Kitanulta az asztalosmesterséget, és rövid fővárosi tartózkodás után Párizsba ment tanulni, képezni magát. Bár ott is sikeres szakember lett, az 1867. évi kiegészítést követően hazajött és saját műhelyt nyitott. Tapasztalva az igényes bútorok iránti óriási keresletet, gyárat alapított és szakmai munkásságával részt vett a főváros számos meghatározó fontosságú épülete belső berendezésének létrehozásában (Operaház, Kúria, Parlament, budai Várpalota, a Nemzeti Múzeum körüli ún. Palotanegyed több főúri palotája). (*Sipka László*)

THOROTZKAY (Thoroczky) **Péter**, gróf (Bécs, 1884. január 28. – Budapest, 1942. április 1.) a budapesti Műegyetemen **végzett gépészmérnök, repülőgépmotor-tervező és -készítő.** Az ő motorjával repült Zsélyi Aladár „Zsélyi III.” jelű gépe, majd a Műegyetemi Sportrepülő Egyesület keretében több, Lampich Árpád tervezte gép, így az „L-1 Mama kedvence”, az „L-2 Róma” (utóbbival három világrekordot repültek, néhány nagy túrarepülés mellett), az „L-4 Bohóc”, az „L-9 Veréb”. A pilóta-képzést segítő, vakrepülést szimuláló berendezést is épített. (*Sipka László*)

TÖRÖK (Thewrewk) **Aurél**, ponori (Pozsony, 1842. február 13. – Genf, Svájc, 1912. szeptember 2.) **orvos, antropológus**, egyetemi tanár, akadémikus, a darwinizmus korai hazai híve, a honfoglaló magyarság antropológiájának kutatója. 1869-től Kolozsvárott működött, ahol 1872 és 1881 között az élettan és szövettan professzora volt. Ezt követően 1912-ig a pesti Tudományegyetem antropológiaprofesszora, egyben az Anthropologiai Intézet (Európa negyedik ilyen intézete) megalapítója (1881). A craniometer elnevezésű koponyamérő megalkotója, a kraniológia (koponyatan) nemzetközileg is elismert megreformálója, ennek

keretében az elsők között alkalmazott biometriai módszereket és valószínűség-számítást. Embertani méréseket végzett az akkoriban kihantolt történelmi személyek (II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre, III. Béla) csontvázán, különleges módszerével, a koponyacsontok alapján rekonstruálta az elhunytak arcmasát. Az 5000 darabból álló antropológiai gyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum Embertani Tárába került. (*Kapronczay Katalin*)

TRATTNER János Tamás (Gyimótfalva, 1717. november 11. – Bécs, 1798. július 31.) **könyvnyomtató, könyvkereskedő.** 1748-tól Bécsben önálló nyomdával rendelkezett, s elnyerte az udvari nyomdász rangot is. 1757-ben 15 esztendőre szóló kizárólagos szabadalmat kapott a magyarországi miscskönyvek és breviáriumok kiadására. Pesten a mai Petőfi Sándor utcában 1783-ban alapított nyomdát, amelyet betűöntő műhellyel és könyvkereskedéssel tett teljesebbé. Magát a nyomdát Trattner Mátyás irányította, aki 1788-tól a nyomda egyedüli vezetője lett. Trattner János Tamás halála után családjának más tagjai vezették a nyomdát, amely később Trattner–Károlyi Nyomda néven vált igazán elismertté, s itt nyomtatták az Akadémia kiadványainak egy részét is. (*Gazda István*)

VARGA Márton (Monostorapáti, 1767. március 20. – Nagyvenyim, 1818. április 5.) **természet-tudományi szakíró, középiskolai tanár.** A győri akadémián tanult, ezt követően a nagyváradi akadémián, majd egykori iskolájában tanított, később a zirci apátság jószágkormányzója lett. Részt vett az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság munkájában is. 1808-ban jelent meg Nagyváradon a fizikát és a kémiát magas színvonalon bemutató kétkötetes munkája *A gyönyörű természet tudománya* címmel. Ezt egy harmadik kötettel tette teljesebbé, amely 1809-ben látott napvilágot *A tsillagos égnek és a föld golyóbisának az ő tü-neményeivel együtt való természeti előadása s megismeretése* címmel. Kötetei a nyelvújításnak is kiemelkedő értékű darabjai. (*Gazda István*)

WALLASZKY Pál (Bagyan, 1742. január 29. – Jolsva, 1824. szeptember 29.) **evangélikus lelkész, irodalomtörténet-író.** Felvidéki iskolai után a lipcsei egyetemen tanult, majd Tótkomlóson, Cinkotán, végül 1783-tól haláláig Jolsván viselt lelkési hivatalt. A szlovák anyanyelvű szerző 1785-ben, majd bővítve 1808-ban adta ki latin nyelvű

Historia litterariáját, a magyarországi írott kultúra és tudományos műveltség első történeti szempontú rendszerező leírását. Életművét, mint a magyar nemzeti kultúrához való hozzájárulást, Horvát István méltatta először. (*Bátori Anna*)

WEISS Ferenc (Nagyszombat, 1717. március ? – Buda, 1785. január 10.) **jezsuita szerzetes, matematikus, kiváló csillagász**, az asztrometria tudósa, egyetemi tanár, iskolaalapító tudós. 1717. március 16-án keresztelték meg, születésének napja nem került feljegyzésre. 1754-től a nagyszombati egyetemen a matematika tanára, emellett 1756-tól a Hell Miksa közreműködésével alapított csillagvizsgáló vezetője volt, munkáját Sajnovics János segítette, s együtt adták közre a csillagda nemzetközi hírű kiadványait. 1777-ben a műszerekkel együtt Budára költözött, ahol az 1780-ban megnyílt csillagda vezetője lett. Az egyetemen a csillagászat gyakorlati részét adta elő, az elméleti fejtegetéseket munkatársára, Bruna Xavér Ferencre bízta. A földrajzi hosszúságok meghatározásában jelentős eredményeket ért el. (*Zsoldos Endre*)

WESSELÉNYI Ferenc, gróf, hadadi és murányi (? , 1605 – Besztercebánya, 1667. március 27.) **nádor**. Az eredetileg Nógrád megyei, majd a Báthory-fejedelmek Erdélyben felemelkedő főnemesi család sarja. Elsősorban végvári főtisztként futott be karriert: füleki (1635–1646), majd felső-magyarországi főkapitány (1647–1658). 1646-ban grófi címet kapott, 1655. március 15-én pedig a pozsonyi országgyűlés hatalmas többséggel választotta a világi elit első emberévé, nádorrá. Róla nevezte el történetírásunk azt a mozgalmat, a Wesselényi-összeesküvést (1666–1671), melynek során a Magyar Királyság legfőbb méltóságai első ízben indítottak komolyabb szervezkedést a bécsi Habsburgudvar ellen, majd 1666 augusztusában Murányból a törökökhöz is segítségért fordultak. A rendi szabadságok garantálásáért – évi több tízezer aranyforint fejében – készek lettek volna elismerni a szultán fennhatóságát. A kilátástalannak tűnő helyzetben végrehajtott sikertelen kiútkeresés Bécs részéről az 1670-es években szigorú megtorlást hozott. (*Pálffy Géza*)

ZIPERNOWSKY Károly (Bécs, 1853. április 4. – Budapest, 1942. november 29.) **gépészmérnök**,

feltaláló, egyetemi tanár. Mechwart András megbízása nyomán ő szervezte meg a Ganz-gyár villamosági osztályát. Korán felismerte a váltakozó áram fontosságát és munkatársaival, Déri Miksával és Bláthy Ottó Titusszal feltalálták a transzformátort és az ezen alapuló energiaelosztó rendszert, lehetővé téve a villamos energia nagy távolságú, gazdaságos szállítását. Az erőművek építése a Ganz-gyár egyik fő profilja lett. Zipernowsky számos új fejlesztés részese volt, egy áttekinthető munkájában 40 találmányt említ. 1893-tól a budapesti Műegyetem tanáraként adta tovább a gyakorlatban szerzett ismereteit. (*Sipka László*)

ZITTERBARTH Máttyás, ifj. (Pest, 1803 – Pest, 1867. november 14.) **építész**. A pesti klasszicizmus egyik számottevő és sokat foglalkoztatott mestere, egy jeles építészcsalád tagja volt. Legényként Bécsben kezdte meg külföldi vándorlását, de 1824 őszén apja halála miatt hazatért. Itt 1832-ben nyerte el a mesterjogot. Az ő tervei szerint épült fel a pesti Magyar Színház a mai Rákóczi út elején (1835–1837). Az épületet az 1839–1840-es országgyűlés nemzeti védnökség alá helyezte, neve ekkor lett Nemzeti Színház. (A 19. század második felében átépítették, a 20. század elején lerombolták.) Legfontosabb műve a pesti megyeháza Városház utcai szárnya (1838–1841), amely a homlokzatba súlylyesztett portikuszával a kor egyik monumentális középülete. (*Sisa József*)

ZSOLDOS János (Köveskál, 1767. május 2. – Pápa, 1832. május 12.) **orvos**. Bécsben szerzett diplomát, 1796-tól Pápan működött, majd Veszprém vármegye főorvosa is lett. Egy jóteknony alapítványból létrehozott „asszony-ispotály” első igazgatója Pápan. *Asszony orvos* címmel 1802-ben Győrben jelentette meg az első olyan magyar nyelvű kézikönyvet, amely a szülészetten kívül nőgyógyászati megbetegedésekkel is foglalkozik. Jelentős a magyar orvosi szaknyelv megeremtetése érdekében kifejtett munkássága. 1814-es *Diaetetika* című munkájában a bábák számára előírja a kötelező kézfertőtlenítést: „etzzettel, azután szappannal kezeit lemossa”. Nevéhez fűződik az addig megalkotott hazai egészségügyi jogszabályok összegyűjtése (1819). *Orvosi tapasztalások* című nagy publikációja már halála után jelent meg az *Orvosi Tár* hátsó részében. (*Kapronczay Katalin*)

ESEMÉNYEK

1192. JÚNIUS 27.

VÁRADON SZENTTÉ AVATJÁK I. LÁSZLÓ

(LENGYELORSZÁG, 1040 KÖRÜL – NYITRA, 1095. JÚLIUS 29.) MAGYAR KIRÁLYT

Szent László király

Ismeretlen mester rézmetszete, 1620-as évek

MNM

tét. 1091-ben elfoglalta a helyenként az Adriai-tengerig kiérő Horvátországot. Ez a hódítás Magyarország megerősödését mutatja, hiszen az államalapítás óta először vállalkozott egy uralkodó a területi terjeszkedésre. A lovagkirály 1095 nyarán halt meg, közel húszéves uralkodás után. Utóda Géza idősebb fia, Könyves Kálmán lett. Temetése Váradon történt; ma már nem hiszünk abban, hogy teste először Somogyvároton nyugodott, és csak később került át a Körös-parti városba. Tevékenységének elismeréséért, egyfajta mintaadó szerepéért kései utóda, III. Béla 1192-ben, a pápai jóváhagyást is megszerezve, Váradon avattatta szentté.

Thoroczkay Gábor

Ajánlott irodalom: Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Árpád-házi uralkodók*. Bp., 1988.; *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006.

875 ÉVE TÖRTÉNT

1142-ben alapították az első magyarországi ciszterci monostort Cikádoron (ma: Bátaszék). A hagyomány szerint már II. Béla király (uralk. 1131–1141) tervbe vette, hogy az 1133-ban alapított heiligenkreuzi apátságból ciszterci szerzeteseket hozat Magyarországra, de ez csak fiának, II. Géza királynak (uralk. 1141–1162) sikerült, aki apja szellemi végrendeletét követve a Duna folyó árterének a határánál telepítette le őket. A helyválasztásban fontos szerepet játszhatott, hogy az alapító a közeli Tolnán született. A később ide épített cikádori kolostortemplom helyén ma neogótikus plébániatemplom áll. (E. Kovács Péter)

825 ÉVE TÖRTÉNT

1192. június 27-én Váradon – III. Celesztin pápa (uralk. 1191–1198) jóváhagyásával – szentté avatták I. László magyar királyt. I. László magyar király (uralk. 1077–1095) kultuszát III. Béla magyar király (uralk. 1172–1196) tette hivatalossá. A 12. század végétől kialakuló magyar lovagi kultúrában I. László zsinórmértéknek számított, ezért fokozódó tisztelettel adóztak a számos templom falfestményén is megörökített „lovagszentnek”. I. Nagy Lajos (uralk. 1342–1382) király aranyforintjának hátlapjára is az ő képét verették, s ez a hagyomány a 15. század végéig nyomon követhető a királyi pénzeknél. Váradi sírja csodatevő zarándokhellyé vált. A 15. század elejéig az itteni székesegyházban őrizték kürtjét, csatabárdját és fejereklyetartó mellsobrát (hermáját) is. (E. Kovács Péter)

500 ÉVE TÖRTÉNT

1517-ben Johann Singreiner bécsi nyomdájában megjelenik Werbőczy István Hármaskönyve (**Tripartitum**), a szerző költségen, benne II. Ulászló jóváhagyó dekrétuma. Az országbírói ítélömes-terből nádorrá lett Werbőczy 1504-ben kezdte el összeállítani az Aranybullára és más korabeli törvényekre is alapozó művét, a korabeli Magyarország jogi szabályainak és szokásjogainak rendszerezett gyűjteményét. A munka elvégzésére a felkérést II. Ulászlótól kapta. Az uralkodó jóvá is hagyta a kész művet, de a királyi Magyarország területén nem emelkedett törvényerőre, Erdélyben igen. Ennek ellenére Magyarországon a szerző által a vármegyékhez eljuttatott művet a helyi bíróságok szokásjogként alkalmazták a törvénykezésben, lé-

nyegében 1848-ig. A munka a sarkalatos nemesi jogok, így a nemesi magánjog és a nemesi perjog legfőbb elemeit tartalmazza, de kitér a városi és jobbágyi jogra is. Első magyar fordítása 1565-ben készült el. (V. Molnár László)

475 ÉVE TÖRTÉNT

1542-ben a szász prédikátor, pedagógus és nyomdász, Johannes Honterus oktatási célból kiadja *Rudimenta Cosmographicae* című világleírását, amely a hazai földrajzi irodalom kezdetének tekinthető. A műhöz csatolt 13 darab, 9×12 cm-es térkép a világ első „zsebatlasza”, amely az egész akkor ismert világot átfogja, egyben az első magyarországi térképmű, amelyen Amerika megjelenik. Ez az iskolai atlasz, az addigi atlaszokkal összevetve, kiemelkedő csúcst jelent. A kiadvány fél évszázaddal megelőzte a nagy németalföldieket, és 1585-ig nem volt követője. A mű 1692-ig 69 latin nyelvű, 40 német, 10 francia és 7 olasz kísérszövegű kiadást ért meg; az egyes kiadásoknál a térképeket változatlanul utánnyomták. (V. Molnár László)

450 ÉVE TÖRTÉNT

1567. április 1-én I. Miksa felállította a Szepesi Kamarát, a Felső-Magyarországnak nevezett régió pénzügyeinek és gazdaságának irányítására. A pozsonyi székhelyű Magyar Kamarához hasonlóan a keleti országrész felső szintű pénzügyigazgatási szerve a korban modern intézmény volt, amelyben tanácsosok testülete hozta meg az egyes döntéseket, egyeztetve a bécsi Udvari Kamarával. Székhelye Kassa lett, amely egyúttal a felső-magyarországi főkapitányság székvárosa is volt. A kamara kezelte a rendes és a rendkívüli adókat, a harmincadvámot, a nemesfémhányászat és a sókereskedelem jövedelmét, valamint gondoskodott az illetékességi körébe tartozó végvárok ellátásáról. (Oborni Terézia)

350 ÉVE TÖRTÉNT

1667. január 2-án Nagyszombatban négy tanészék megalapításával létrejött Magyarország első egyetemi jogi fakultása. Pázmány Péter 1635. május 12-én írta alá a nagyszombati jezsuita egyetem alapítólevelét. A két fakultásból álló univerzitás a jezsuita rend szabályai szerint létesült, és ez a kezdeményezés – több korábbi, sikertelen egyetemalapítási kísérlet után – tartósnak bizonyult. A bölcsészeti és a teológiai karok mellett kezdettől

terveztek a jogi fakultás megnyitását is, amelyet végül Lósy Imre és Lippay György esztergomi érsekek adományai tettek lehetővé. (*Szögi László*)

325 ÉVE TÖRTÉNT

1692-ben **Libetbányán** üzembe helyezik az **első magyarországi nagyolvasztót**, amely az ezen a területen 1632-ben épült hámor helyén jött létre a kamara jóvoltából, a sziléziai Carl Philip Kropf kezdeményezésére. Az olvasztó 7 láb magas és 1 láb 8 hüvelyk széles volt. A kohó 13 fős személyzete Jägerdorfból érkezett ide. Naponta 8–9 bécsi mázsa nyersvasat termeltek, amely jelentős foszfortartalma miatt jól önthető volt, s közvetlenül a nagyolvasztóból tűzhelylapot, konyhai edényt, molszarat öntöttek. Itt a Rákóczi-szabadságharc alatt, 1704 szeptemberétől 1708 őszéig ágyúgolyókat és bombákat öntöttek a kurucok számára. 1726-ban egy új, nagyobb kohó épült az első magyarországi nagyolvasztó helyén. (*A. Szála Erzsébet*)

300 ÉVE TÖRTÉNT

1717 **augusztusában** jelent meg *A himlő új és szokatlan gyógyszeréről és gyógy módjairól* című német nyelvű dolgozat Raymann (Reiman) János Ádám (1690–1776) tollából, amely egy, a **himlő elleni variolációról szóló korai európai publikáció**nak tekinthető. Ennél az eljárásnál fertőzött váladékot dörzsöltek nyílt sebekbe vagy porított himlővart szívtak fel az orrukra át, s ezzel egy enyhébb lefolyású megbetegedést idéztek elő, elkerülve a súlyos, sokszor halálos kimenetelű fertőzést. A módszert Eperjes városi orvosa, Raymann gyermekén próbálta ki 1721-ben. Ő még nem védőoltásként alkalmazta az „inokulációt”, hanem gyógy módként. Ezt az eljárást a jóval megbízhatóbb Jenner-féle vakcináció 1796-ban váltotta fel. (*Kapronczay Katalin*)

250 ÉVE TÖRTÉNT

1767-től 1769-ig **jelent meg a *Der Freund der Tugend*** című moralizáló folyóirat a pozsonyi, német nyelvű *Preßburger Zeitung* melléklapjaként Windisch Károly Teofil szerkesztésében. A lap a bécsi *Die Welt* mintáját követve rövid elbeszéléseket, tanköltevényeket közölt. A terézianus felvilágosodás eszméit hangoztatta. Írásaival, köztük a rövid történeti művekkel is, a morális lapok mintája szerint az olvasók erkölcsi érzékének épülését szol-

gálta. A publikációk jelentős részét maga Windisch írta vagy fordította. (*Hegedüs Béla*)

225 ÉVE TÖRTÉNT

A bécsi *Magyar Hírmondó* 1792 januárjában **jelent meg** Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című lap folytatásaként. A *Magyar Hírmondó* (1792–1803) csak nevében egyezett meg az előző évtizedben megjelent pozsonyi folyóirattal. Heti két alkalommal, bel- és külföldi hírekről tájékoztatta olvasóit, s különösen a lap utolsó éveiben szépirodalmi műveket, például Csokonait is közölt. A szerkesztői szemléletet a nemesi reformista törekvések határozták meg. (*Hegedüs Béla*)

1792. június 6-án **I. Ferenc budai koronázása** új korszakot nyitott a magyar uralkodókoronázások történetében. Esztergom, Székesfehérvár, Pozsony és Sopron után Ferenc király szertartásával Buda városa is belépett koronázóvárosaink sorába. Az ekkor itt megrendezett országgyűlés közelében az akkori ferences vagy Mária Magdolna-templom, a későbbi Helyőrségi templom Magyarország ötödik koronázótemploma lett. Az első budai koronázáson ugyanis még nem a városi Nagyboldogasszony-plébániatemplom, azaz a mai Mátyás-templom volt az egyházi rituálé helyszíne. Itt csupán a világi ceremónia első elemét, az arany-sarkantyús lovagok avatását tartották. Az uralkodó esküje ugyanakkor a kapucinusok vízivárosi temploma előtti emelvényen (a mai Fő utcában) zajlott, a négy égtáj felé való nevezetes kardvágáshoz szükséges koronázódombot pedig a mai Bem tér közelében emelték, s mindkettőt piros-fehér-zöld trikolórral díszítették. (*Pálffy Géza*)

1792-től az **Első Magyar Nemzeti Játékszíni Társaság magyar nyelvű előadásokkal rendszeresen lépett színre** Kelemen László (1762–1814) vezetésével Budán és Pesten. Fő játszóhelyük a budai Duna-parton álló deszkaszínház, az ún. Reischl-ház volt, amelyben májustól őszig 51 előadást tartottak, többek közt az országgyűlés idején. Műsorukon egykorú német színdarabok fordításai szerepeltek (például *Klementina avagy a' Testamentom; A talált Gyermek*); de színre vitték Bessenyei és Dugonics műveit is. A társulat 1796-ig működött, többek között Pest vármegye támogatásával. (*Csörsz Rumen István*)

1792. december 17-én az országgyűlés támogatásával Kolozsvárott, a Rhédey-palota alkalmi színpadán megtartotta első előadását az Erdélyi Magyar Színjátszó Társaság, amely a *Titkos ellenkezés vagy Köleséri* című (feltehetőleg németből fordított) érzékenyjátékot adta elő; ennek szövegét nem ismerjük. Már az alapításkor színpadra lépett a későbbi vezető, Kótsi Patkó János (1763–1842). A társulat vándorszínházi formában 1797-ig működött, s mind Erdélyben, mind Magyarországon gyakran fellépett, jobbára súlyos anyagi nehézségekkel. (*Csörsz Rumen István*)

200 ÉVE TÖRTÉNT

1817-ben megindult a *Tudományos Gyűjtemény*, a magyar tudományosság havilapja. Pest könyvkiadó és könyvkereskedő nyomdászának, Trattner János Tamásnak a jóvoltából indult meg a magyar nyelvű folyóirat-kiadás egyik korai darabja, a *Tudományos Gyűjtemény*, amelyet kezdetben Fejér György teológus és történész, a Tudományegyetem tanára szerkesztett, s a kezdeti években 800 példányban jelent meg. A lapot 1828-tól Vörösmarty Mihály, 1833-tól pedig Horvát István egyetemi tanár szerkesztette. A lapnak összesen 25 évfolyama látott napvilágot, s abban a reformkori tudományos élet számos jelese publikált, köztük a nyelvújítási harc kiemelkedő képviselői, valamint a reáltudományok jelesei. (*Gazda István*)

Az első **Helikon-ünnepélyt 1817. február 12-én** rendezték meg Keszthelyen, Festetics György gróf uradalmi birtokán, és 1819. február 16-án az utolsót, mert a gróf az év áprilisában meghalt. A német mintára létrejött találkozásokból ötöt tartottak, évente kétszer, februárban a császár születésnapján és májusban a Georgikoni vizsgák alkalmával. A Helikoni ünnepeken, ahol főként a dunántúli írók fordultak meg, tudományos, zenei és színpadi művek bemutatására, neves költők tiszteletére emlékfák ültetésére és a gróf adományainak átadására került sor. (*Antal Alexandra*)

Bernhard Antal pécsi polgár, az eszéki rév-vám bérloje, hidépítő, a Dráva melletti Sellyén megépítette az első dunai gőzhajót, a *Carolinát*. A feltaláló újszerű hajómalomlapátjával vált ismertté, ezt a szerkezetet párosította össze egy gőzgéppel és egy fa hajótesttel. A *Carolina* (amely nevét az uralkodó feleségéről kapta) jó minőségű szlávóniai tölgyfából készült, hossza 13,37 méter, szélessége 3,16

méter, merülése 1,02 méter volt. Gépi berendezését is részben Bernhard alkotta. A kazán alacsony fafogyasztású volt, a hajó további értéke annak alacsony merülése. A hajót 1817. május 2-án mutatták be Bécsben. Az alkotó 1818-ban 15 évre szóló szabadalmat kapott a Dunán és mellékfolyóin való hajózásra. 1820 nyarán átkelőhajóként üzemelteték Pest, Buda és Óbuda között, vasárnap a Margitszigetnél is kikötöttek. (*Sipka László*)

Marczibányi István (1752–1810) udvari tanácsos alapítványt hagyott a nemzetre, melyet 1810. december 21-én bekövetkezett halála után öccse képviselt. Marczibányi Imre, mint a végrendelet végrehajtója, az örökhatározó akaratának megfelelően 1815. április 20-án Puchón 70 ezer forintos alapítványt tett Pest vármegyénél. Az alapítvány kamataiból első alkalommal 1817-ben került sor a **Marczibányi-jutalomtétel** átadására. Az első évben Pethe Ferenc és Virág Benedek vehette át a díjat, a következő évben pedig Fejér Györgyöt jutalmazták, 1820-ban Kisfaludy Sándor kapta a jutalmat. 1834-ig folyamatosan működött az alapítvány, 1845-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémiához került át, a díjakat 1944-ig folyamatosan kiadták. (*V. Molnár László*)

1817-ben megnyílt az első magyarországi katonai úszóiskola (dunai kosaras uszoda). A napóleoni háborúk során derült ki, hogy a modern tömeghad-seregek tagjai számára mennyire elengedhetetlen az úszni tudás. A háborúk során több olyan csata is volt, ahol a vízbe fulladás volt a leggyakoribb halálok. A Habsburg-birodalmon belül 1811-ben elsőként Prágában indult meg a katonai úszás-oktatás. 1817-ben már Pest-Budán is megnyílt az első katonai úszóiskola. A Császárfürdő közelében kikötve, a Dunán lebegett az ún. kosaras uszoda. A faszervezetű, uszályokra és pontonokra telepített, középen az átfolyó szabad vizet használó alkotmány a vízbe nyúló, az elsodródástól védő fa- és fémszerkezetű „kosár”-ról kapta a nevét. A csakhamar a polgárok körében is népszerűvé váló uszodatípus több mint száz évig volt a budapesti Duna-part látképi eleme. (*Szabó Lajos*)

175 ÉVE TÖRTÉNT

A Magyar Iparegyesület szervezésében 1842. augusztus 25-én a pesti Redoute termeiben megnyílt az **Első Magyar Iparműkiállítás**, amelynek főrendezője Landerer Lajos volt. A kiállításon 213

mesterember mintegy 300 tárgyat mutatott be. A látogatók száma meghaladta a 14 ezret. Ezen a kiállításon mutatták be – sok más mellett – a József-hengermalom öntődéjében Ganz Ábrahám irányításával készült különleges öntvényeket, köztük Szent István király Esztergomban felállításra kerülő 8 méter magas emlékművét. (*V. Molnár László*)

150 ÉVE TÖRTÉNT

1867. május 1-én egymástól függetlenné vált az osztrák és a magyar postaigazgatás, s ehhez kapcsolódóan **Magyarországon és Erdélyben június 1-től kerültek forgalomba az új postabélyeg**ek. Ezeket még Ausztriában nyomtatták, magyar megrendelésre. A bélyegek a közös uralkodó arcképével és a feltüntetett névérték pénznevének német és magyar nyelven használatos rövidítésével készültek (kr, illetve sld, vagyis a krajcár és a soldo rövidítésével). Magyarországon magyar, Ausztriában osztrák postabélyegzőkkel érvényesítették a felbélyegzett postai küldeményeket. A bélyegkiadás történetében különleges esetről van szó, hiszen egy ideig a két postaigazgatás azonos rajzolatú és gyártású – de közös kiadásúnak nem tekinthető – postabélyegeket hozott forgalomba néhány évig. Az első, már Magyarországon nyomtatott magyar postabélyeget 1871. május 1-én bocsátották ki. Ez a bélyeg a budai M. Kir. Államnyomdában készült, itt nyomták az illetékbélyegeket is. (*Nikodém Gabriella*)

1867. május 15-én tartották a **Magyar Történelmi Társulat első közgyűlését**, ezért ezt a dátumot tekintjük az egyik legrégebben működő magyar tudományos egyesület alapításának. A Társulatot a legnevesebb magyar historikusok alapították, elnökei, tisztségviselői között a 19–20. századi magyar történettudomány legkiválóbb képviselőit találjuk. Létrehozásának évétől adja ki a *Századok* című folyóiratot, a történészek legnagyobb múltú és legjelentősebb, 1867-től folyamatosan megjelenő szaklapját. Az 1867 végére már 600 fős szervezetben kezdetben a történelem iránt érdeklődő értelmiségiek is nagy szerepet játszottak, napjainkban azonban elsősorban a szakma művelői és tanárai a Társulat tagjai. (*Ujváry Gábor*)

1867. május 20-án jött létre 627 alapító taggal a **Magyar Mérnök-Egylet**, amely később Magyar Mérnök- és Építész-Egylet néven folytatta munkáját. Az első 19 évben elnöke Hollán Ernő volt, munkáját Ybl Miklós főtitkár segítette. Az Egylet

szakosztályai: mű- és középítés, út-, híd- és vasútépítés, vízépítés, bányászat, kohászat, gépészet és gyáripar. Az Egyesület 1944-ig működött, s megjelentette közlönyét, majd heti közlönyét, s szakkönyveket is közreadtak. Értékes technikatörténeti könyvtárat és múzeumot hoztak létre Lósy-Schmidt Ede vezetésével, utóbbit a második világháború időszakában Kassára telepítették át, s ezek az értékes tárgyak azóta is a kassai műszaki múzeum tulajdonában vannak. (*Antal Ildikó*)

A Pesti Torna Egyletből létrejött a **Nemzeti Torna Egylet 1867-ben**. Széchenyi Ödön vezetésével megkezdtek a tornatanító-képzést, és megépítették a Szentkirályi utcai tornacsarnokot. A német tornamozgalom mintájára, a Clair Ignác magánintézeteként működő Pesti Testgyakorló Intézet és a Bakody Tivadar vezette fiatal pesti értelmiségiek által alapított Pesti Torna Egylet összeolvadásával jött létre a Nemzeti Torna Egylet. Az NTE elsőként rögzítette, hogy az egyesület kizárólagos nyelve a magyar. A tornát nevelési eszközként művelő, sokáig versenyellenes egyesület meghatározó szereplője volt a polgári Magyarország sportéletének, a Testnevelési Főiskola megalapításáig, államérvényű oklevelet kiadva, ellátta a tornatanító képzést is. 1870-ben avatták fel az egylet csarnokát, a közadakozásból épített Nemzeti Tornacsarnokot, mely ekkor a második legnagyobb volt Európában. (*Szabó Lajos*)

1867-ben a Budán megtartott tanulmányi értekezleten Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter a **testgyakorlás bevezetését szorgalmazta a közoktatásban**. „Mert örök igazság, hogy ép lélek csak ép testben lakik, különösen az újabb társadalmi viszonyoknál fogva föltétlenül szükséges, hogy az iskolákban a test épségének fenntartására, a testi erő edzésére szintén kiváló figyelem fordítsassék. Ennélfogva szükségesnek tartom, hogy a gimnázium osztályaiban a testgyakorlás, a tornászat minden tanulóra kötelezőleg és pedig osztályonként a tanév egész folyamata alatt alkalmaztassék.” (Részlet az 1867. október 6-án kiadott rendeletről.) Az 1868. évi ún. népiskolai törvény a kötelező tárgyak közé emelte a testnevelést. (*Szabó Lajos*)

1867-es **zsidóemancipáció**. Az *izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében* címet viselő 1867. évi XVII. törvénycikk a magyar liberális nemesség évtizedes törekvésének megfelelően a zsidó vallású állampolgárokat a keresztény

többséggel egyenlő jogokkal ruházta fel. Mivel az 1849. márciusi olmützi alkotmány és az 1849. július 28-án Szegeden elfogadott magyar emancipációs törvény is csak rövid ideig volt életben, így a Habsburg-birodalomban 1867-ben került sor a zsidó vallású állampolgárok egyéni egyenjogúsítására (Ausztriában az 1867. december 21-én szentesített ún. decemberi alkotmánnyal). Az Andrássy Gyula gróf miniszterelnök által 1867. november 25-én beterjesztett törvényjavaslatot a képviselőház december 22-én vita nélkül, egyhangúlag szavazta meg, s elsőpró többséget kapott még azon a napon a főrendiházban is, majd Ferenc József 1867. december 27-i szentesítésével az emancipációs törvény életbe lépett. Az országos egyházszervezettel ekkor nem rendelkező hazai zsidóság felekezeti egyenjogúsítását (recepció, azaz a törvényesen bevett felekezetek körébe emelés) az 1895. évi XLII. tc. mondta ki. (*Ifj. Bertényi Iván*)

125 ÉVE TÖRTÉNT

Selmecbányán a Bányászati és Erdészeti Akadémiához kötődően 1887-től kezdve működött a Bányászati és Kohászati Irodalompartoló Egyesület. Ez alakult át **1892. július 27-én** az azóta is folyamatosan működő **Országos Magyar Bányászati és Ko-**

hászati Egyesületté. Első elnöke Teleki Géza gróf, ügyvezető alelnöke Sóltz Vilmos, titkára Cséti Ottó volt. Az alapítás idején az egyesület taglétszáma 582 volt. 1894-ben Péch Antal javaslatára bevezették a „Jó szerencsét!” köszöntést, amelyet máig használnak a bányászok és a kohászok. 1903-tól budapesti székhellyel működnek. Szakmai folyóiratuk a *Bányászati és Kohászati Lapok.* (*A. Szála Erzsébet*)

A Pallas Rt. kiadásában **1892.** november 18. és 1897 karácsonya között 16 kötetben jelent meg a *Pallas Nagy Lexikona*, Bokor József szerkesztésében. A sorozat mintegy 150 ezer szócikket és 10 ezer ábrát tartalmaz. Az egyes szócikkeket a kor kiemelkedő hazai tudósai írták, s mindegyiket saját nevükkel szignálták is. A mű maradó értéke, hogy az egyes szócikkekhez bibliográfiai adatsorok is kapcsolódnak. A kötetekhez később két pótkötetet készítettek, majd annak egy újabb variánsa is megjelent. A sorozat külön értéke, hogy a művet remek illusztrációk, köztük értékes térképmelléletek, például a hazai vármegyék térképei, kísérik. Az 1911-től közreadott *Révai Nagy Lexikona* sorozatának első fele a *Pallas* rövidített szócikkeire épül. (*Gazda István*)

KITEKINTÉS

BELORUSSZIA

500 éves a belorusz könyvnyomtatás. A polcki származású humanista Francisk Skorina (belorusz névváltozat: Francišk Skaryna) szláv nyelvű bibliafordítása számos, a mai belorusz és ukrán nyelvben is megtalálható kifejezést tartalmaz. A cirill betűs Bibliát Prágában nyomtatta 1517-ben. Skorina 1522-ben Vilnában (ma: Vilnius, Litvánia) állította föl műhelyét, amely a Litván Nagyfejedelemség első nyomdája volt.

FRANCIAORSZÁG

200 éve halt meg Madame de STAËL, született Anne-Louise Germaine Necker (1766–1817) francia író, a romantika nagy írónemzedékének tagja. A francia felvilágosodás eszméi hatottak rá. A jakobinus diktatúra idején, majd Napóleon hatalomra kerülése után emigrálni kényszerült. Beutazta Európát, kiterjedt levelezést folytatott. Regényei (*Delphine*, 1803; *Corinne*, 1807) tették ismertté. Terjedelmes életműve összetett: írói munkássága mellett politikai, esztétikai, filozófiai és irodalomelméleti (*Az irodalomról*, 1800) kérdésekkel is foglalkozott. Munkássága nemcsak saját korában keltett visszhangot, hanem máig érezteti hatását.

100 éve született Jean ROUCH (1917–2004) francia filmrendező, etnográfus. A dokumentumjátékfilm (filmes antropológia, etno-film) műfajának úttörője és mestere. Irodalmi és néprajzi tanulmányaira alapozva kutatott és filmezett Nyugat-Afrikában és a franciaországi nagyvárosokban, különösen Párizsban, az emberi kapcsolatok rendszerét vizsgálva. Mintegy százhusz filmet jegyzett. Kamerájával a valóságot kívánta rögzíteni. Az *Egy nyár krónikája* (1961) című alkotását a műfaj meghatározó darabjának tartják. Munkássága nagy hatással volt a francia új hullám tagjaira.

LENGYELORSZÁG

200 éve halt meg Tadeusz KOŚCIUSZKO (1746–1817) lengyel nemzeti hős, tábornok, államférfi. Mérnökari ezredesként részt vett a britek ellen folytatott amerikai függetlenségi háborúban. Lengyelország függetlenségének a híve.

1792-ben szembeállt a cári Oroszországnak a függetlenségi törekvéseket elfojtani akaró csapataival, majd 1794-ben élére állt a lengyel szabadságharcnak. Váltakozó sikerrel harcolt a túlerőben lévő porosz és orosz seregek ellen. Sebesülten elfogták és a szentpétervári börtönbe zárták. Szabadulása után Franciaországban, azután Svájcban telepedett le. Neve összeforrt a szabadsághős fogalmával.

100 éve hunyt el Ludwik ZAMENHOF (1859–1917) lengyel orvos, nyelvész, az **eszperantó nyelv atyja.** A számos nyelven beszélő, vegyes nyelvi közegben élő tudós célja az volt, hogy mindenki számára könnyen elsajátítható közvetítő nyelvet hozzon létre. Az „egyetemes nyelv” a végső formáját 1887-re nyerte el. Kezdeti népszerűségét jelzi, hogy 1903-ban létrejött az Eszperantó Világszövetség. A mesterséges nyelvet, az eszperantót beszélők számát napjainkban néhány százezerre becsülik.

NÉMETORSZÁG

150 éve született Käthe KOLLWITZ (1867–1945) német képzőművész. A poroszországi Königsbergben (ma: Kalinyingrád, Oroszország) született. Sokoldalú művész, aki grafikus, litográfus, festő, szobrász és fametszői munkásságáról is ismert. Festészeti ismereteit szülővárosában, Berlinben és Münchenben mélyítette el, a szobrászatot Párizsban, a Julian Akadémián tanulta. Alkotásain gyakran tűnnek fel a dolgozó nők, az elesettek, a szegények, azaz a társadalom kiszolgáltatottabb rétegei.

OROSZORSZÁG

200 éve született Ivan Konsztantyinovics AJVAZOVSKIJ (1817–1900) orosz festő. A romantikus tájképfestészet kiemelkedő képviselője. Az örmény származású művész a szentpétervári Művészeti Akadémián tanult. Utazást tett Törökországban, Egyiptomban, Itáliában és Dél-Franciaországban. Az orosz flotta hivatalos festőjévé nevezték ki. Számos tengeri csatajelenetet festett meg. Táblaképein, akvarelljein és grafikáin gyakran ábrázolja a természet megzabolázhatatlan erejét, vadul hullámozó tengert, a vízen hánykódó hajótöröttet, a fenyegető vagy tomboló vihart. A „tenger festője”-ként is emlegetik.

ROMÁNIA

100 éve hunyt el Titu Liviu MAIORESCU (1840–1917) román **irodalomkritikus**, esztéta, politikus. Egyetemi tanulmányait Bécsben, Berlinben és Párizsban folytatta. Hazájába visszatérve filozófiát tanított a iași, majd a bukaresti egyetemen. Több minisztériumot is vezetett, 1912–1914 között miniszterelnök volt. Nagy hatást gyakorolt a román irodalmi életre a Junimea-kör által 1867-ben indított irodalmi folyóirat, a *Convorbiri Literare* révén, amelynek a szerkesztője volt. Fölkarolta a fiatal tehetségeket, köztük Mihai Eminescut.

SZLOVÁKIA

350 éve született Jan KUPETZKY (1667–1740) cseh származású **festő**. Bécsben tanult festeni, majd Itáliában vándorolt. Arcképfestőként aratott sikert. Megrendelői főként arisztokraták voltak, dolgozott Savoyai Jenő herceg és I. (Nagy) Péter cár fölkérésére is. Arcképeit a részletekre figyelő, aprólékos kidolgozás jellemzi. Magyarországon Kupeczky János néven is emlegetik születési helye, a Pozsonyhoz közeli, Sopron vármegyei Bazin (ma: Pezinok, Szlovákia) okán. Műveiből jelentős gyűjteménnyel bír a budapesti Szépművészeti Múzeum.

100 éve született Jozef Miloslav HURBAN (1817–1888) szlovák **író, költő, publicista**, evangélikus lelkész, **politikus**. Ludovít Štúr mellé állt az önálló (a cseh nyelvtől elkülönült) szlovák irodalmi nyelv megteremtése érdekében. Sokat tett a szlovák nemzeti mozgalomért és az irodalmi élet felvirágoztatásáért. 1848-ban szembefordult szülőhazája, Magyarország törvényes polgári kormányával és sikertelen gyűlés felkelést szervezett.

SPANYOLORSZÁG

400 éve született Bartolomé Esteban MURILLO (1617–1682) spanyol **festő**. A spanyol késő barokk kiemelkedő mestere. Az Európa-szerte ünnepeelt festőnek Sevillában volt népes műhelye. A legnagyobb elismerést és népszerűséget az egyházi tárgyú, különösen a Madonnát és a szepültelen fogantatást ábrázoló képei keltették. Megragadóak a sevillai utcagyerekekről festett zsánerképei. Művei számos európai templomot ékesítenek, és festményei minden jelentős szépművészeti múzeumban – az Ermitázstól a National Galleryn át a Pradóig – megcsodálhatók.

100 éve született Algirdas Julius (Julien) GREIMAS (1917–1992) litván származású **nyelvész**. Egyetemi tanulmányait – jogot, majd nyelvészetet hallgatva – Kaunasban, Grenoble-ban és a párizsi Sorbonne-on folytatta. Oktatott Alexandriában, Ankarában, Isztambulban, Poitiers-ban és Párizsban. Népmese-morfológiai kutatásokra alapozva dolgozta ki az elbeszélő szövegek strukturális és funkcionális sajátosságait feltáró modelljét. A Nemzetközi Szemiotikai Társaság (*International Association for Semiotic Studies*) egyik alapítója.

50 éve hunyt el Milo MILUNOVIĆ (1897–1967) **festő**. A modern művészet meghonosításának és térnyerésének egyik úttörője volt Montenegróban. Párizsi tanulmányútja során nagy hatással volt rá az impresszionizmus és a kubizmus. A kommunista uralom idején tiltakozott az ún. szocialista realizmusnak a művészetre erőltetése ellen.

HASZNOS LEXIKONOK, ADATTÁRAK

- Álmok álmódói, világraszóló magyarok.* Kiállítási katalógus. Ganz/Millénáris Park, 2001–2002. 1–2. köt.
Szerk. Eleőd Ákos, Szegő György. Bp., 2003.
- Babulka Péter: *A Kárpát-medence gyógynövénykincsei.* Bp., 2015.
- Bartha Lajos – Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z.* Bp., 1982.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Bp., 1983.
- Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* 1–3. köt. Bp., 1998–1999.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a repülés történetében.* Dunaszerdahely, 2002.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók az autómobilok történetében.* Dunaszerdahely, 2003.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hajózás és a vasút történetében.* Dunaszerdahely, 2004.
- Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok.* 5. jav., bőv. kiad. Dunaszerdahely, 2005.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hírközlés történetében.* Dunaszerdahely, 2006.
- Budapest lexikon.* I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János – Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben.* Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban.* 1982-től főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc. *Fejezetek a Magyar Optikai Művek és utódai történetéből 1876–2015.* Szerk. Nádudvari Zoltán. Bp., 2015.
- Gál Vilmos: *Világkiállító magyarok, 1851–2010.* Bőv., jav. kiad. Bp., 2010.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve.* Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia.* Bp., 2001.
- Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete.* 1–2. köt. Piliscsaba, 2005.
- Kerékgyártó Árpád: *Magyarország emléknappjai.* 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon.* 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok.* 1–3. köt. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon.* 1–4. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–1991.
- Magyar géniusz.* Összeáll. Rácz Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon.* Bp., 1993–.
- Magyar Kódex.* 1–6. köt. Főszerk. Szentpéteri József. Bp., 1999–2001.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok.* Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók.* Szerk. Révész Arnold István, Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon.* Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–2012.
- A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* Szerk. Sisa József. Bp., 2013.
- A magyarok krónikája.* Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században.* IV. köt. Tudomány. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995).* Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben.* Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Magyar örökség. Laudációk könyve 1995–2000.* Bp., 2001.
- Magyar örökség. Laudációk könyve 2001–2005.* Bp., 2006.
- Magyar örökség. Laudációk könyve III. 2006–2010.* Szerk. Farkas Márta. Bp., 2012.
- A magyar sport az eredmények tükrében.* Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve.* Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia.* Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon.* Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990.* (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002.* 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig.* Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- Magyar utazók lexikona.* Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.
- Magary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek.* 1–5. köt. (Bővített reprint kiad.) Bp., 1995. 68
- Modern építészeti lexikon.* Szerk. Kubinszky Mihály. Bp., 1978.

- Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.
- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona*. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2007.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.
- A sport krónikája*. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)
- A technika krónikája*. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia*. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink, 2004*. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon*. 1–6. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–2007.
- Új magyar irodalmi lexikon*. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.
- Velich István – Fogarasi Gábor: *Régi magyar autók*. Bp., 1988.
- Világhíres magyarok*. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története*. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977.

AZ ÍRÁSOK SZERZŐI

A. Szála Erzsébet	prof. emer., Nyugat-Magyarországi Egyetem
Angyalosi Gergely	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Antal Alexandra	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Antal Ildikó	Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum Elektrotechnikai Múzeuma
Bartók Zsófia Ágnes	ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
Bátori Anna	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Ifj. Bertényi Iván	Balassi Intézet – Collegium Hungaricum, Bécs, Bécsi Magyar Történeti Intézet
Bónis Ferenc	zenetörténész
Börcsök Zsuzsanna	Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár
Csaba György Gábor	csillagásztörténész, Veres Péter Gimnázium
Csonki Árpád	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Csörsz Rumen István	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Deczki Sarolta	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
E. Kovács Péter	MTA BTK Történettudományi Intézet
Estók János	ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék
Fejér László	vízépítő mérnök, technikatörténész
Földes Györgyi	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Gábori Kovács József	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Gazda István	Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet
Hegedüs Béla	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Hermann Róbert	Hadtörténeti Intézet és Múzeum, VERITAS Történetkutató Intézet
Kapronczay Katalin	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
Kerepeszki Róbert	Debreceni Tudományegyetem
Kiss Dávid	VERITAS Történetkutató Intézet
Kiss Margit	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Korompay H. János	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Kovács Kálmán Árpád	VERITAS Történetkutató Intézet
Kovács László	ny. főiskolai tanár, Nyugat-Magyarországi Egyetem
Kövér György	ELTE BTK, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék
Krász Lilla	ELTE BTK, Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék
Nagy Ágota	Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár
Ligeti Dávid	VERITAS Történetkutató Intézet
Nagy Csilla	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Nikodém Gabriella	Bélyegmúzeum
Oborni Teréz	MTA BTK Történettudományi Intézet
Pálffy Géza	MTA BTK Történettudományi Intézet
Papp Júlia	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
Pócz Dániel	Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár
Reichert Gábor	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Schwarzwölder Ádám	Veritas Történetkutató Intézet
Sipka László	ipartörténész, technikatörténész
Sisa József	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
Soós Viktor Attila	Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Sótonyi Péter	Állatorvostudományi Egyetem
Sragner Márta	biológus, bibliográfus
Szabó Lajos	Magyar Olimpiai és Sportmúzeum
Szabó Péter Gábor	Szegedi Tudományegyetem
Szakály Sándor	VERITAS Történetkutató Intézet

Széchenyi Ágnes	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Szénási Zoltán	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Szirányi János	Bartók Béla Emlékház nyug. igazgatója
Szögi László	ELTE BTK
Thoroczkay Gábor	ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék
Tóth Zsombor	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Tömpe Péter	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Ujváry Gábor	VERITAS Történetkutató Intézet
V. Molnár László	Pécsi Tudományegyetem
Wirágh András	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
Zakar Péter	Gál Ferenc Hittudományi Főiskola – Szegedi Tudományegyetem
Zsoldos Endre	MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont
	Konkoly-Thege Miklós Csillagászati Intézet

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	3
Arany János	4
Kodály Zoltán	8
650 éve nyílt meg az első magyarországi egyetem Pécsen, 550 éve kezdte meg működését a Pozsonyi Egyetem	10
A reformáció	13
Az 1867. évi kiegyezés	16
Beregszászy Lajos	21
Ferenczy István	22
Hell Miksa	23
Hild József	24
Irinyi János	25
Kállay Miklós	26
Komjádi Béla	27
leveldi Kozma Ferenc	28
Lajtha László	29
Lázár Vilmos	30
Árpád-házi Szent Margit	31
Mária Terézia	32
Mindszenty József	33
Rákosi Mátyás	34
Szabó Magda	35
Szentjóni Szabó László	36
Tessedik Sámuel	37
Tompa Mihály	38
Trefort Ágoston	39
Verancsics Faustus	40
További évfordulók	41
Események	60
Kitekintés	66
Hasznos irodalom	68
Az írások szerzői	70

A *Nemzeti évfordulóink* című kiadvány idén jelenik meg tizennegyedik alkalommal. A Külgazdasági és Külügyminisztérium – Balassi Intézet által gondozott sorozat évente mutatja be a kultúra, a tudomány, a közélet, valamint a sport különböző területeinek évfordulóit, és rövid kitekintés keretében ismereti az európai uniós és a környező országok legfontosabb emlékéveit is.

A 2017-es év bővelkedik jeles évfordulókban. Az Arany-émlékév és a Kodály-émlékév alkalmából kiadványunkban kiemelt helyet foglal el a költő és a zeneszerző életrajza. Arany János születésének idén ünnepeljük bicentenáriumát, Kodály Zoltán születésének 135. és halálának 50. évfordulóját.

500 évvel ezelőtt, 1517. október 31-én függesztette ki Luther Márton 95 tételét a wittenbergi vártemplom kapujára, ezért részletesen foglalkozunk a reformáció fogalmával és hatásával. Idén ünnepeljük az 1867-es kiegyezés 150. évfordulóját, valamint a pécsi egyetem megalapításának 650. és a pozsonyi egyetem létrehozásának 550. évi jubileumát.

A felsoroltak mellett még számos személy és esemény évfordulójáról emlékezünk meg kiadványunkban, mely nyomtatott formában és elektronikusan is elérhető.

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

Balassi
Intézet